

Migrantenkerken

*Een studie naar de rol van religie bij sociale
inbedding*

Scots International Church Rotterdam

Linda Arnts
Studentnummer: 275708
Tilburg, augustus 2005

Doctoraal Scriptie Sociologie
Begeleider: Prof. Dr. Jack Burgers
Erasmus Universiteit Rotterdam

“I really love that it is so international. Like this is what I think the church in heaven is, because it’s people from all the different countries. This is kind of a little picture on earth, instead of just everyone being in their own culture”.

Rachel

Voorwoord

Bijna anderhalf jaar heb ik mij bezig gehouden met het fenomeen migrantenkerken en één in het bijzonder: de Scots International Church Rotterdam (SICR).

Terug kijkend kan ik stellen dat ik bij aanvang van het onderzoek een leek was. Zowel van het christelijke geloof, als van de migrantenkerken had ik weinig kaas gegeten. Van de laatste had ik zelfs nog nooit gehoord. Het was een bijzondere ervaring om een wereld binnen te stappen die zonder deze scriptie volledig aan me voorbij was gegaan.

Bij het terugblikken denk ik vooral aan de mensen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de totstandkoming van deze scriptie. Allereerst bedank ik Jack Burgers voor zijn prettige en deskundige begeleiding. Tijdens onze gesprekken, die ik vooral als geruststellend heb ervaren, was er veel ruimte voor het stellen van vragen en het uitwisselen van ideeën. Daarnaast ben ik veel dank verschuldigd aan Rev. Robert Calvert. Zonder hem zou dit onderzoek überhaupt niet mogelijk zijn geweest. Hij bood me een ingang in de kerk, hielp me bij het vinden van respondenten en verstrekte me alle informatie die ik nodig had. Zijn gastvrije, flexibele en open karakter maakte de samenwerking bijzonder aangenaam. Hij zorgde er tevens voor dat ik mij al heel snel geen vreemde meer voelde in 'zijn' kerk. Ondanks zijn hectische schema, hebben we regelmatig samen gegeten en koffie gedronken.

Een speciaal dankwoord gaat uit naar de bezoekers van de SICR, die een belangrijk onderdeel vormen van deze case studie. Ik wil hen danken voor het vertrouwen dat ze in me hadden, waardoor ze soms zeer persoonlijke gedachten met mij wilden delen. Sommige gesprekken waren ronduit inspirerend en zullen me altijd bij blijven.

Ten slotte wil ik de mensen in mijn privé sfeer bedanken. Ten eerste mijn ouders, die de randvoorwaarden boden om te kunnen studeren. Dankzij hun heb ik een vrijwel onbezorgde studententijd gekend. Hun nimmer aflatende belangstelling en trots waren een grote motivatie.

Daarnaast bedank ik natuurlijk ook mijn partner. Taco heeft me, tijdens deze laatste fase van mijn studie, waar mogelijk enorm gesteund. Ik wil hem vooral bedanken voor het geduld dat hij met me had. Ook zijn moeder verdient hier een vermelding. Als een van de weinigen mocht zij mijn conceptversies doorlezen en droeg ze verbeteringen aan.

Als laatste wil ik een speciaal woordje tot mijn vrienden richten. Bedankt voor de leuke activiteiten waardoor ik mijn scriptie even opzij kon leggen. Maar vooral bedankt voor de adviezen en het luisterende oor, in goede maar vaak ook minder goede tijden. Iedereen persoonlijk noemen is niet nodig, jullie weten wie jullie zijn.

Linda Arnts
Tilburg, 2005

Inhoudsopgave

VOORWOORD	3
INLEIDING	6
HOOFDSTUK 1 MIGRATIE EN HET MINDERHEDENDEBAT	7
1.1 Migratie.....	7
De Nederlandse situatie	7
Oorzaken van migratie.....	8
1.2 Minderhedenbeleid	9
Verharding.....	9
1.3 De christenmigranten.....	10
De rol van religie	11
HOOFDSTUK 2 RELIGIEUZE VERANDERINGEN.....	13
2.1 Modernisering en de onttovering van de wereld	13
Secularisering	14
2.2 Tegengeluiden.....	14
Hertovering.....	14
Nederland als exceptie?	15
Cultuurbotsingen	16
2.3 Secularisering in cijfers	17
Macro: samenleving	17
Meso: binnen de kerken.....	18
Micro: kerkelijke binding	18
2.4 Migrantenkerken.....	19
Theoretische verkenning.....	20
2.5 Probleemstelling	22
Werkwijze.....	23
HOOFDSTUK 3 HET ONDERZOEK	24
3.1 Keuze voor het onderwerp	24
3.2 Kwalitatieve onderzoeksmethode	24
Overige bronnen	27
3.3 Positie van de onderzoekster	27
HOOFDSTUK 4 SCOTS INTERNATIONAL CHURCH ROTTERDAM.....	28
4.1 Geschiedenis.....	28
4.2 Theologie en structuur.....	30
4.3 Leden	31
4.4 Samenwerkingsverbanden.....	32
4.5 Kerk in de wijk.....	33
4.6 Samenwerking met de buurt	34
4.7 De mensen van de SICR.....	36
HOOFDSTUK 5 RELIGIE, ETNICITEIT EN IDENTITEIT	39
5.1 Inleiding	39
5.2 Religion and the new immigrants	39
5.3 Internationalisering.....	41
Het koffie-uur	44
5.4 Op zoek naar aansluiting.....	44
Steeds meer te kiezen.....	45
Geloof als identiteitsbepaler	46
Kiezen voor een kerk.....	47
5.5 Verschillen in behoeften.....	48
Erbij horen	49
5.6 Herkenbaarheid.....	50
5.7 Etnische reproductie	51

5.8 De Engelse taal.....	52
HOOFDSTUK 6 ONDERSTEUNING	54
6.1 Inleiding	54
6.2 Formeel georganiseerde hulp	55
Externe hulp.....	55
Sociale uitsluiting	57
Interne hulp.....	59
6.3 Informeel netwerk.....	60
6.4 Motieven voor ondersteuning.....	63
6.5 Wederzijdse afhankelijkheid?.....	66
HOOFDSTUK 7 SAMENVATTING EN CONCLUSIES	67
7.1 Inleiding	67
7.2 Identiteit.....	68
7.3 Ondersteuning	68
7.4 Nieuw draagvlak.....	69
7.5 Migratie, geloof en integratie	69
SUMMARY AND CONCLUSIONS.....	71
Introduction	71
Identity.....	72
Support	72
New members.....	73
Migration, belief and integration.....	73
Finally	74
LITERATUUR	75
BIJLAGE I.....	80
BIJLAGE II	82
INVENTARISATIELIJST NIEUWKOMERS.....	82
.....	82

Inleiding

De sinds enkele jaren opgelaaide discussie over de integratie van migranten en de rol daarbij van het geloof, vormen de aanleiding van deze scriptie. De verharding die in het debat zijn intrede heeft gedaan, kan wellicht verklaard worden door de religieuze veranderingen die in relatief korte tijd (sinds de jaren zestig) in Nederland hebben plaatsgevonden. Het onderwerp van deze scriptie zijn de christelijke migrantenkerken, ze worden beschreven tegen de achtergrond van migratie, het minderhedenbeleid en secularisering. Specifiek komt aan bod welke rol de migrantenkerken spelen in de identiteitsvorming van de migranten en welke vormen van ondersteuning aan hen geboden worden door de kerk. Om deze vragen te beantwoorden heb ik een literatuurstudie uitgevoerd, aangevuld met een case studie in een van de migrantenkerken.

Deze scriptie begint met een beschrijving van migratie en het debat over minderheden in hoofdstuk een. Daarna volgt in hoofdstuk twee het seculariseringdebat, dat enerzijds rept van leeglopende kerken en anderzijds wijst op een toename van geloof. In hoofdstuk drie komen de onderzoeksmethoden en de probleemstelling aan bod, waarna in hoofdstuk vier een kennismaking volgt met het onderwerp van deze case studie: de Scots International Church in Rotterdam. Hoofdstuk vijf en zes gaan respectievelijk over identiteit en instrumentele ondersteuning door de kerk. Deze studie eindigt ten slotte met een samenvatting van de bevindingen en enkele aanbevelingen voor verder onderzoek.

Hoofdstuk 1 Migratie en het minderhedendebat

Op 2 november van 2004 werd in Amsterdam cineast en columnist Theo van Gogh op brute wijze op straat vermoord, niet lang na de vertoning van de film “Submission” die hij samen met VVD-politica Ayaan Hirsi Ali maakte over de onderdrukking van moslimvrouwen. In de eerste uren na de moord, toen nog niets over de dader of zijn motieven bekend was, werd door veel mensen gevreesd wat inmiddels bekend is, de verdachte is een radicale moslim die handelde in naam van zijn geloof. In de drie weken die volgden, registreerde de politie 800 incidenten, waaronder discriminerende uitingen en vernielingen, die verband hielden met de moord. Moskeeën waren 104 keer het doelwit en kerken werden 37 keer getroffen (Red., Volkskrant, 07-02-2005). De moord heeft de discussie die reeds gevoerd werd over migratie, inburgering en de rol van geloof, een nieuwe impuls gegeven. Van de aarzende toon waarmee de thema’s eerst besproken werden, is weinig meer te bekennen. Over migratie en het minderhedendebat in Nederland gaat dit hoofdstuk.

1.1 Migratie

De Nederlandse situatie

Op 1 januari 2004 telde Nederland op een bevolking van 16,2 miljoen inwoners iets meer dan drie miljoen allochtonen¹, waarvan 1,6 miljoen tot de eerste generatie allochtonen behoren en bijna 1,5 miljoen tot de tweede generatie. Van het totaal aantal allochtonen was 1,6 miljoen van niet-westerse afkomst. Deze cijfers betekenen dat één op de tien inwoners een niet-westerse allochtoon is en iets minder dan één op de tien een westerse allochtoon. De oorzaken van deze gemêleerde bevolkingssamenstelling zijn migratie en de demografische kenmerken van de migranten, die verschillen van die van de autochtone bevolking (CBS, 2004).

De migranten die naar Nederland zijn gekomen zijn in drie groepen in te delen. Ten eerste zijn er de mensen uit de *voormalige koloniën*, waarbij er een nauwe relatie is tussen hun komst en de zelfstandig wordend van de kolonie. Voorbeelden van deze groep zijn de mensen afkomstig uit voormalig Nederlands-Indië: Molukkers, Indische Nederlanders, Indische Chinezen en (na 1962) Papua’s. Na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 vestigden ook Surinamers zich permanent in Nederland.

Een tweede groep vormen de *arbeidsmigranten* uit Zuid-Europa: Spanjaarden, Joegoslaven en Italianen waarvan velen vroeg of laat terugkeerden. Eind jaren vijftig, begin jaren zestig kwamen er ook arbeidsmigranten uit Marokko en Turkije naar ons

¹ Allochtoon: Een persoon van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren.

Westerse allochtoon: Tot de categorie 'westers' behoren allochtonen met als herkomstgroepering Europa (excl. Turkije).

Niet-westerse allochtoon: Tot de categorie 'niet-westers' behoren allochtonen met als herkomstgroepering Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Indonesië en Japan. Op grond van hun sociaal-economische en -culturele positie worden allochtonen uit deze twee landen tot de westerse allochtonen gerekend. Het gaat vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren en werknemers van Japanse bedrijven met hun gezin. (Bron: CBS, 2004)

land, de zogenaamde ‘gastarbeiders’. Ze werden aangetrokken door de Nederlandse regering, om het tekort aan lager geschoold personeel op te vangen. Hun aantal groeide in de jaren zeventig als gevolg van het proces van gezinshereniging. De immigratie in de jaren tachtig en negentig stond steeds meer in het teken van gezinsvorming: vestiging in Nederland vanwege huwelijk of niet-gehuwd samenwonen, vaak met een tweede generatie allochtoon. In de jaren vijftig kwamen ook mensen uit de Antillen en Aruba naar ons land, meestal tijdelijk, hetzij voor een opleiding of werk. De komst van de bovenstaande groepen werd niet als een probleem gezien. Mensen uit de voormalige koloniën hadden al kennis van de Nederlandse taal, cultuur en samenleving en arbeidsmigranten werden gezien als tijdelijk hier verblijvende migranten. De derde immigratiestroom vond plaats in de jaren zeventig toen ook *vluchtelingen* uit Latijns Amerika, Azië en verschillende Afrikaanse landen zich begonnen te melden (van ‘t Kruis, 2001). Traditioneel is de vestiging van migranten in een land het meest merkbaar in de grote steden. Van de vier grote steden heeft Amsterdam het grootste aandeel allochtonen, gevolgd door Rotterdam, Den Haag en tot slot Utrecht².

Oorzaken van migratie

Migratie, wat volgens Penninx e.a. gedefinieerd kan worden als “het gedurende enige tijd veranderen van woonplaats door een persoon of een huishouden” (Penninx e.a, 1995), wordt binnen de sociologie op verschillende manieren verklaard. In de theoretische modellen zijn twee perspectieven te onderscheiden: het *voluntaristische* en het *structuralistische* perspectief.

Het beste voorbeeld van het voluntaristische perspectief is het ‘push-pull’ model. Volgens dit model wordt migratie altijd veroorzaakt door twee, elkaar in evenwicht houdende krachten: mensen worden weg ‘gepushed’ uit stagnerende landelijke agrarische economieën en ‘gepullled’, aangetrokken, door industriële stedelijke centra. In dit model wordt aangenomen dat migranten de mogelijkheid hebben om hun financiële situatie te berekenen, hun opties te kunnen vergelijken en vervolgens een keuze te maken. Het structuralistische perspectief ziet migratie, in tegenstelling tot het vorige perspectief, niet als het gevolg van individueel handelen, maar als een dynamisch proces waarvan de omvang en de richting beïnvloed worden door de twee krachten van staatsregulatie en industriële ontwikkeling. Het individu is onderworpen aan het ‘staatskapitalisme’. De staat ontwikkelt het immigratiebeleid en bepaalt welke groepen gewenst dan wel ongewenst zijn aan de hand van de behoeften van de economie.

In het verleden vertoonde migratie vooral een lineair patroon. Men trok, in de hoop op betere kansen, van de periferie naar het centrum. Tegenwoordig is de beweging dynamischer, waarbij migranten niet alleen meer naar het noorden of het westen trekken, maar zich ook nog eens bewegen tussen de nieuwe industriële epische centra van het oosten en het zuiden. Bovendien is het sterke verband tussen arbeid en migratie afgezwakt, omdat een strenger overheidsbeleid de arbeidsmogelijkheden van de migranten beperkt. De toename in migratieprocessen valt te verklaren uit een toegenomen mobiliteit. Technologische ontwikkelingen en een groeiende welvaart hebben mogelijk gemaakt dat steeds meer mensen in staat zijn om steeds grotere afstanden te overbruggen (Papastergiadis, 2000).

² Amsterdam 48.1%, Rotterdam 46.9%, Den Haag, 43.7%, Utrecht 31.0%. (Dienst Onderzoek en Statistiek, november 2004, gemeente Amsterdam)

1.2 Minderhedenbeleid

Sinds de komst van de eerste (arbeids)migranten in de jaren vijftig heeft het minderhedendebat zoals dat in Nederland gevoerd wordt, enkele veranderingen ondergaan. Sinds ongeveer 2000 is er volgens Snel (2003) zelfs een structurele verandering opgetreden in de benadering van migranten en minderhedenproblematiek.

Het beleid tot het eind van de jaren zeventig werd gekenmerkt door de ‘mythe van terugkeer’ (Snel, 2003). Het beleid verschilde al naar gelang het verblijf van de nieuwkomers als tijdelijk werd beschouwd. Van de eerste groep, de Indische Nederlanders, werd aangenomen dat hun verblijf voorgoed zou zijn en men richtte zich dan ook succesvol op assimilatie van deze groep. Molukkers, die verwacht werden terug te keren, kregen te maken met een segregatiebeleid dat onder andere leidde tot opvang in woonkampen. Bij het arriveren van de eerste (geworven) gastarbeiders uit het Middellandse Zeegebied ging men ook uit van een tijdelijk verblijf. In tegenstelling tot de eerdere groepen werd van de gastarbeiders wel enige aanpassing verwacht, ze werden geacht te integreren met behoud van eigen identiteit om de latere terugkeer gemakkelijk te laten verlopen. Een voorbeeld van dit beleid is het onderwijs in eigen taal en cultuur. Van de mensen uit de Nederlandse Antillen en Suriname, die vooral sinds de 1970 aankwamen, was door de diversiteit binnen de groep en het bezit van de Nederlandse nationaliteit, niet helemaal duidelijk of hun verblijf tijdelijk was. Ook zij werden aangespoord om te integreren én terug te keren. Eind jaren zeventig drong het besef door dat een groot deel van de migranten niet terug zou keren. Het integreren met behoud van eigen identiteit moest in de jaren tachtig dan ook plaatsmaken voor de vermindering van sociaal-economische achterstanden, bestrijding van achterstelling en beleid inzake participatie, emancipatie en cultuurbeleving. Een multiculturele samenleving werd het streven, waarbij culturen gelijkwaardig aan elkaar werden bevonden, zolang het binnen grenzen viel.

Begin jaren negentig zijn veel migranten getroffen door de economische crisis en het proces van industriële herstructurering, waardoor de nadruk niet zozeer meer ligt op het welzijn maar vooral op de verbetering van de positie die allochtonen hebben in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. In de tweede helft van de jaren negentig is tenslotte het begrip burgerschap geïntroduceerd, dat allochtonen duidelijk moet maken dat ze in het (sociale) integratiebeleid zowel hun rechten als plichten hebben. De verplichte inburgering en de nota van de toenmalige minister Van Boxtel: *Kansen krijgen, kansen pakken*, maken hier deel van uit (Snel, 2003; WRR, 2001). Het minderhedenbeleid is kortweg veranderd van overheidsbetutteling naar het aanspreken op de eigen verantwoordelijkheid van die groepen (Prins, 2004). De komst van het eerste én tweede kabinet Balkenende tenslotte, betekent een strenger immigratiebeleid, waarbij meer restricties gelden voor zogenaamde ‘importhuwelijken’ en gezinshereniging. Bovendien wordt er harder opgetreden tegen illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen.

Verharding

Sinds het nieuwe millennium is er in Nederland een verharding opgetreden in het minderhedendebat. In zijn artikel “Het multiculturele drama” stelde Scheffer (2000) zelfs dat het minderhedenbeleid mislukt was. Hij schudde het integratiedebat dat lange tijd gekenmerkt werd door ‘politieke correctheid’, wakker, door te pleiten voor het bespreekbaar maken van de sociaal-economische én culturele achterstand die

allochtonen hebben en het ontstaan van een etnische onderklasse. Het tot dan toe gevoerd beleid van ruime toelating en beperkte integratie was volgens hem niet meer houdbaar en hij voorspelde dan ook een toenemende ongelijkheid en een groeiend gevoel van vervreemding in de samenleving. Toen in het najaar van 2001 de Verenigde Staten doelwit werden van aanslagen, begon de discussie over het al dan niet succesvol zijn van het integratiebeleid, opnieuw aan te zwellen. Een onderzoek onder moslimmigranten wees uit dat een meerderheid van de ondervraagden begrip had voor de aanslagen³ (Prins, 2003). Pim Fortuyn richtte zich vlak daarna op de toenemende ontevredenheid onder de autochtone bevolking, door de Islam te bestempelen als een achterlijke cultuur (Poorthuis e.a, 2001). Ook na de moord op de politicus bleef een openlijke discussie over de rol van allochtonen met een islamitische godsdienst in het seculiere Nederland voortduren.

De publieke verontwaardiging naar aanleiding van de uitspraken van imam El Moumni over de besmettelijkheid van homoseksualiteit in het voorjaar van 2001 (Prins, 2004) en de “strijd” van Ayaan Hirsi Ali tegen de onderdrukking van de moslima’s, zijn volgens Snel net als de bovenstaande ontwikkelingen kenmerkend voor de verschuiving die zich heeft voorgedaan in het minderhedendebat. In plaats van het accent op de sociaal-economische achterstand van migranten: “begint [Nederland] het integratievraagstuk steeds meer als een cultureel probleem te zien, als de kloof tussen de meerderheidscultuur en een afwijkende minderheidscultuur” (Snel, 2003).

De aandacht voor de rol van de Islam bij het inburgeringsproces van een grote groep migranten is explosief toegenomen. Moslimterrorisme en de aanpak ervan, het ronselen van jongeren voor de *Jihad*, bedreigingen en een imamopleiding die speciaal op Nederland toegespitst zou moeten zijn, beheersen deze dagen het nieuws. Er is een kloof ontstaan in het seculiere Nederland tussen de liberale en vrijgevochten autochtone bevolking en de bijna één miljoen conservatiever ingestelde moslims die in dit land woonachtig zijn.

1.3 De christenmigranten

De kritiek op de Islam is volgens Van der Veer (2004) te herleiden tot het in Nederland hoog aangeschreven secularisme, dat hij definieert als “een verlichtingsideologie die de macht van de kerkelijke instituties agressief tracht te breken en de moderniteit als seculier definieert”. De relatief grote en opvallende groep moslimmigranten wordt dan ook als antiwesters en antiseculier gezien.

Maar naast de bijna één miljoen moslims in ons land (CBS, 2004) is er nog een groep religieuze allochtonen die over het hoofd gezien wordt, de *christenmigranten*. Het samenwerkingsverband van migrantenkerken, SKIN (Samen Kerk in Nederland), schat het aantal in Nederland aanwezige christenmigranten op 800.000 (Ferrier, 2002). Hoewel deze schatting zeer waarschijnlijk aan de hoge kant is, kunnen we wel aannemen dat het een grote groep betreft. De komst van migranten met een christelijke achtergrond, doet de vraag ontstaan naar (internationale) kerken waar deze

³ Om precies te zijn: 47.7% van de ondervraagde moslims had begrip voor de aanvallen, 24.6% toonde een ‘beetje’ begrip, 27.5% had helemaal geen begrip. Tegelijkertijd keurde 61.5% de aanslagen af, en deed maar 5.6% dat niet (Bodegraven (2001) in Prins (2003)).

mensen hun geloof kunnen belijden. Een precieze bepaling van het aantal wordt bemoeilijkt doordat veel christelijke migrantenkerken niet over een (geactualiseerde) ledenadministratie beschikken. Over het totale aantal christelijke migrantenkerken in Nederland is weinig bekend. Aantallen worden geschat op basis van geregistreerde adressen bij de Kamer van Koophandel. De hoogste concentraties zijn echter, weinig verrassend, te vinden in de steden met het grootste aandeel allochtonen. Van den Broek (2001) schat dat er in Amsterdam zo'n 135 christelijke migrantenkerken zijn, in Den Haag zo'n 60 en in Utrecht ongeveer 25. De database die hij opstelde voor Rotterdam werd geactualiseerd door studenten van de Christelijke Hogeschool Ede (2003) en leverde een schatting op van bijna 90 actieve kerken in de stad. Ter vergelijking: als het aantal christelijke migrantenkerken werkelijk bijna 90 bedraagt, dan is dat een drievoud van het aantal moskeeën in Rotterdam, dat in totaal 30 bedraagt. In 2002 deed Rotterdam onderzoek naar de religieuze achtergrond van zijn inwoners, daarbij gaf bijna de helft (44%) aan niet gelovig te zijn, 32% noemt zich christen, 13% moslim en 2% zegt hindoe te zijn. Op dit moment telt Rotterdam telt 80.000 moslims (website gemeente Rotterdam, februari 2005).

De meeste christelijke migrantenkerken zijn gevestigd in het hart van de stad, eenvoudig te bereiken met het openbaar vervoer. Binnen deze groep kerken bestaat een enorme diversiteit. Zo zijn er rooms-katholieke, evangelische en baptistenkerken. Maar ook aanhangers van gereformeerde, lutherse, anglicaanse of de orthodoxe variant van het christendom kunnen in Rotterdam terecht. Daarnaast telt de stad nog een aantal onafhankelijke kerken. Alle delen van Europa zijn vertegenwoordigd, van Noorwegen tot Portugal en van Schotland tot Rusland. Tevens zijn er Afrikaanse kerken, geregistreerd staan bijvoorbeeld Kaapverdise, Kongolese, Angolese en Ethiopische kerkgemeenschappen. De congregaties verschillen in grootte van elkaar. Sommige hebben een eigen gebouw met een wekelijkse dienst waar meer dan honderd leden op af komen. Er zijn ook kerkgebouwen waar meerdere congregaties gebruik van maken. Diensten worden overigens, bij gebrek aan een ruimte of het benodigde geld daarvoor, ook wel gehouden op een ander soort plaats zoals een school of buurthuis. Heel soms vindt de samenkomst zelfs plaats binnen huiselijke kring, de zogenaamde *huiskamerkerken*.

De rol van religie

De christenmigranten die in Nederland aankomen en behoefte hebben aan kerkgang kunnen een aantal dingen doen. Ze kunnen zich aansluiten bij bestaande geloofsgemeenschappen of ze gaan over tot het vestigen van hun eigen onafhankelijke kerken⁴. Van die laatste groep zijn de Chinese Evangelical Mission in Europe (Chinees) en de Great Commission Church (Kongolees) voorbeelden in Rotterdam.

Op de vraag waarom er speciale kerken zijn voor migranten zijn verschillende antwoorden te geven. Ferrier (2002) geeft als reden hiervoor dat het voor mensen enorm belangrijk is om het geloof te kunnen beleven, vieren en uitdragen in de eigen taal, op de wijze die men van huis uit kent en met de liederen die men vroeger geleerd heeft. De vergelijkbare maatschappelijke positie waarin migranten verkeren, is volgens de auteur een belangrijk bindend aspect, waarbij de kerk de rol van een

⁴ Met het woord kerken refereer ik aan een groep gelovigen die zich tot het christendom rekent, de apostolische geloofsbelijdenis onderschrijft, waarvan de beginselen en doelstellingen vastliggen in statuten en waarbij er sprake is van gespreide verantwoordelijkheid, doordat er een kerkenraad of bestuur is aangesteld. Dit is tevens de definitie die SKIN (Samen Kerk In Nederland) handhaaft voor het definiëren van het begrip kerk.

herkenbare plaats, een thuishaven vervult. Ebaugh & Saltzman Chafetz (2000) zien het als volgt: “Then, as now, ethnic places of worship served the dual purpose of reproducing the group’s cultural and religious heritage while assisting immigrants in the process of adapting to a new society” (Ebaugh e.a., 2000: 39).

In deze omschrijving van de functie van migrantenkerken zijn twee elementen te onderscheiden. Ten eerste is de kerk een plaats waar migranten hun culturele en hun religieuze erfgoed kunnen reproduceren. Voor mensen die in een ander land verblijven dan waar ze vandaan komen, is het prettig om een plek te hebben waar men zich vertrouwd voelt, waar de tradities gelijk zijn aan die van thuis en waar men deze tradities door kan geven aan de tweede generatie. Dat kan variëren van het vieren van een nationale feestdag tot de liedjes die in de kerk gezongen worden. Het tweede element betreft de hulp van de kerk bij het aanpassingsproces van migranten aan het land van bestemming. Deze hulp kan zowel een directe als indirecte vorm aannemen. Directe hulp kan bestaan uit het helpen bij het verkrijgen van een verblijfsvergunning of het vinden van een baan. Indirect biedt de kerk een plaats waar men een sociaal netwerk op kan bouwen, dat vervolgens weer de basis kan zijn voor directe hulp.

Maar religie is tevens een belangrijke *marker* van identiteit. Migrantenvinden zich in een marginale positie, ze verblijven in een wereld tussen het thuisland en het gastland en voelen zich nergens echt thuis. Aan de hand van het geloof bepaalt de migrant zijn plaats in de wereld. De kerk wordt zo een plek waar het uitdragen van de eigen identiteit hand in hand gaat met de acceptatie in een gemeenschap. Migrantenvoulden in het gastland zelfs religieuzer zijn dan voordat ze thuis vertrokken (Williams, 1988). Terwijl in Nederland de ontkerkelijking een feit is, beleeft het christendom dankzij de migranten een herleving. Hierbij moet worden opgemerkt dat de afhankelijkheid wederzijds is. De kerken hebben op hun beurt ook belang bij de migranten; de gevestigde (migrantenv)kerken in Nederland vergrijzen en het aantrekken van (andere) migranten kan het ledenaantal aanzienlijk vergroten.

De volgende vragen komen naar aanleiding van dit hoofdstuk naar boven: kan het seculiere karakter van Nederland de oorzaak zijn van het onbegrip dat de autochtone bevolking heeft jegens moslims? Het geloof neemt bij hen, in tegenstelling tot bij ‘ons’ namelijk nog wel een centrale plaats in, in het leven. En in hoeverre is Nederland eigenlijk geseculariseerd, ook in vergelijking met andere delen van de wereld? Daarnaast vraag ik me af, welke betekenis christenmigrantenv toekennen aan het geloof. In het volgende hoofdstuk zal ik trachten deze vragen te beantwoorden door dieper in te gaan op het seculariseringsdebat. Na de uiteenzetting van dit debat en een verdere uitwerking van de rol van de kerk in het leven van de christenmigrant, zal toegewerkt worden naar de uiteindelijke probleemstelling van dit onderzoek en de onderzoeksopzet.

Hoofdstuk 2 Religieuze veranderingen

Dat er op het gebied van religie veranderingen hebben plaatsgevonden staat onomstotelijk vast. Maar binnen de godsdienstsociologische literatuur bestaat onenigheid over de aard van de veranderingen. Is religie aan het verdwijnen, neemt het gewoonweg een andere vorm aan of is er misschien sprake van een opleving? En in hoeverre moet er rekening worden gehouden met regionale verschillen? Deze discussie komt in dit hoofdstuk aan de orde en zal de basis vormen voor de probleemstelling van dit onderzoek, waar het hoofdstuk tevens mee eindigt.

2.1 Modernisering en de onttovering van de wereld

Het moderniseringsproces dat zich vanaf het begin van de vorige eeuw heeft voltrokken in het Westen, heeft de rol van de kerk in het maatschappelijke én het individuele leven van mensen drastisch veranderd. Was de kerk vroeger een alles overkoepelend instituut met een mystiek karakter, tegenwoordig is ze in een functioneel gedifferentieerde maatschappij als de onze, geworden tot een sociaal instituut *naast* andere instituties als onderwijs, politiek en economie. De economische productie en distributie vroegen om grootschalige economische organisaties en moderne staten breidden hun regeringen uit. Deze nieuwe structuurvorm creëerde een behoefte aan mensen die waren onderwezen in wetenschap en rationele techniek. In het onderwijs ontstond vervolgens een wetenschappelijke benadering van de wereld en het onderwijs in technische kennis verdrong de religieuze literatuur (Dobbelaere, 1999).

Het bovenstaande verhaal is een weergave van het idee van de toegenomen rationalisering en mechanisering van de samenleving, beter bekend als Webers 'onttovering van de wereld'. Omdat rationaliteit de overmacht heeft en alles door berekening beheersbaar is geworden, is er niet langer plaats voor een metafysische 'achterwereld' of voor mysterieuze machten en krachten. Toenemende modernisering zou volgens Weber gedachtegang dus resulteren in een afnemende religiositeit, in het bijzonder voor de meest 'irrationele' vormen van religie "waarin magie, contact met bezielde entiteiten en buitenwereldlijke mystiek een centrale plaats innemen" (Aupers, 2004). Techniek en wetenschap maakten de verklarings- en beheersingsaspecten van religie overbodig. Maar ze zorgden ook op een andere manier voor de afnemende betekenis van religie. Modernisering betekende ook economische groei, waardoor er een scala aan beroepen en leefsituaties mogelijk was. De vaste, stabiele sociale structuur werd steeds minder vanzelfsprekend en welvarende mensen kregen de mogelijkheid om zich letterlijk te distantiëren van de minder welvarende door weg te trekken uit de stad. Onder invloed van deze mobiliteit en de wildgroei van nieuwe sociale rollen -sociale differentiatie - werd de geloofwaardigheid van een enkel moreel universum aangetast. Al deze ontwikkelingen hebben een gedifferentieerde, individualistische en gespecialiseerde maatschappij doen ontstaan die een voedingsbodem was voor het seculariseringproces dat zich in de 20e eeuw in het moderne Westen heeft voorgedaan (Bruce, 2002).

Secularisering

Het seculariseringbegrip heeft volgens Dobbelaere (in Becker e.a., 1994) drie dimensies. Op macroniveau betekent secularisering een verzelfstandiging van instituties, waarbij de overkoepelende zeggenschap van kerk en godsdienst wordt verworpen. Dit is een structurele verandering. Op mesoniveau vindt er een modernisering of verwereldlijking van de leer en aanpassing van de kerkelijke reglementen aan de cultuur van de omringende samenleving plaats. Dobbelaere spreekt op dit niveau liever van een religieuze verandering of interne secularisering. Tot slot is er op microniveau een verandering van het individuele bewustzijn, in die zin dat de referentie aan het bovennatuurlijke, het 'sacrale', het heilige of 'de andere realiteit' verloren gaat. De verminderende referentie aan het sacrale zou tot uiting komen in dalend kerklidmaatschap en een verminderde frequentie van kerkgang. Cijfers over kerklidmaatschap en kerkgang worden doorgaans gebruikt om iets te zeggen over structurele veranderingen.

In de definitie van het begrip secularisering wordt niet altijd de indeling aan de hand van de drie niveaus toegepast. Casanova (2003) beschrijft secularisering bijvoorbeeld als een samenvattend begrip voor de vermindering van de omvang, macht en functies van kerkelijke instituties ten opzichte van andere seculiere instituties. Daarnaast is er volgens hem nog een tweede, engere betekenis van het begrip, namelijk een daling in religieuze geloofsovertuigingen en het praktiseren daarvan op individueel niveau. De laatste betekenis zou gezien kunnen worden als een samensmelting van het meso- en microniveau.

2.2 Tegengeluiden

Hertovering

De onttovering van de wereld die hierboven besproken is, is een begrip dat diep verankerd ligt binnen de hedendaagse sociologie. Weber zag een verband tussen christelijke religie, protestantisme in het bijzonder, en de opkomst van een moderne en onttoverde samenleving waar alle dingen in principe door berekening beheersbaar zijn. In deze samenleving zijn premoderne vormen van mystiek, magie en geloof in een bezielde natuur niet langer een alternatief. Weber voorzag in deze onttoverde wereld het ontstaan van zingevingproblemen, wetenschap is immers niet in staat om de 'zin' van het leven te verklaren. Aupers (2004) stelt in zijn proefschrift dat deze zingevingproblemen paradoxaal genoeg uitgemond zijn in een 'hernieuwde zoektocht naar betovering'. Deze zoektocht heeft geleid tot allerlei alternatieve vormen van religie, waarvan New Age volgens hem als belangrijkste exponent kan worden beschouwd. De New Age beweging is vooral sinds de jaren tachtig enorm in opkomst, in de tijd dat de buitenkerkelijkheid in Nederland vijftig procent bedroeg. Uitgangspunten van de pluriforme New Age beweging zijn dat het 'zelf' in essentie als goddelijk wordt beschouwd, terwijl de samenleving en met name traditionele en moderne instituties als vervreemdend worden beschouwd. Het doel van New Age-ers is terug te keren naar het oorspronkelijke spirituele zelf waarbij de aandacht vooral ligt op persoonlijke groei, gezondheid, welzijn en spiritualiteit. Opgemerkt moet worden dat de aanhangers van New Age een groot aantal kerkverlaters onder zich hebben. Het zijn mensen die opgegroeid zijn met het idee van een christelijke God, maar die zich op latere leeftijd niet langer kunnen vinden in de starheid van de dogma's, de leefwijzen en de hiërarchische gezagsstructuur van de kerk. Verder zijn

New Agers hoog tot zeer hoog opgeleid, zijn ze werkzaam in de ‘softe’ sector, hebben ze een gemiddelde leeftijd van rond de 40 jaar en is driekwart vrouw. Tevens onderscheiden ze zich door een linkse politieke oriëntatie en een grote betrokkenheid bij maatschappelijke problematiek (Aupers e.a., 2000).

Nederland als exceptie?

Behalve dat er sprake zou zijn van een zogenaamde ‘hertovering’ wordt ook geopperd dat Nederland, ook als onderdeel van West Europa, een uitzonderlijke positie inneemt ten opzichte van de rest van de wereld, als het om religie gaat. In vergelijking met andere West-Europese landen blijkt Nederland in ongeveer gelijke mate geseculariseerd. Opvallend is echter ons hoge buitenkerkelijkheids cijfer waardoor we de reputatie hebben van ‘ongelovig volk’ (Becker, 1994). Hoe kan het dat in andere landen de kerkgang sterk daalde en in Nederland vooral het lidmaatschap? Thung (1985) verklaart het hoge cijfer aan de hand van de positie die de kerk in Nederland inneemt. In ons land hebben we niet zoiets als een officiële staatskerk (of minder officieel: een volkskerk), wat in de meeste West-Europese landen wel het geval is. De band tussen kerk en nationaliteit is daar sterker. Sinds het midden van de 19e eeuw bestaan in Nederland verschillende kerken naast elkaar, met min of meer dezelfde rechten. Door het plurale karakter hoeft je geen lid te zijn van een van deze kerken om tot een volwaardig lid van de samenleving beschouwd te worden. De Europese situatie wordt overigens ook wel aangeduid als *believing without belonging*, dat wil zeggen dat het kerkbezoek weliswaar gedaald is, maar dat dat niet betekent dat het geloof is afgenomen (Davie, 1997).

Is er buiten West Europa een soortgelijke ontwikkeling gaande, of wijkt het beeld af? Van der Veer (2004):

“Onze aandacht is bijna exclusief gericht op moslims die hun geloof maar niet willen afzweren, terwijl men niet in de gaten heeft dat Nederland een eiland is in een wereld die steeds minder seculier wordt”.

Het christendom is dan wel op z’n retour in Nederland en in West Europa maar in de rest van de wereld maakt het een grote opmars door:

“In Afrika alleen al is het aantal christenen gegroeid van 10 miljoen in 1900 tot 360 miljoen in 2000. Er zijn nu nog steeds ongeveer 560 miljoen christenen in Europa, maar Afrika, Latijns Amerika en Azië opgeteld hebben meer dan een miljard christenen. Mede door demografische factoren zal het zwaartepunt van het christendom steeds meer naar het Zuiden verschuiven” (van der Veer, 2004).

Net als Van der Veer constateert Berger (1999), dat de wereld zoals we die vandaag de dag kennen, allesbehalve geseculariseerd is. Er is volgens hem juist sprake van massale religiositeit waarbinnen er twee uitzonderingen bestaan:

1) Europa, waar het kerkgerelateerde geloof daadwerkelijk is afgenomen, eerst in het westen en na de Tweede Wereldoorlog ook in het zuiden. De Europese situatie is volgens hem overigens beter te omschrijven als een ‘verschuiving van de institutionele locatie van religie’ in plaats van secularisatie. Immers, religie (grotendeels christelijk van aard) heeft het in Europa, blijkens veel data, overleefd maar heeft men zich afgekeerd van de *georganiseerde kerk*.

2) Het bestaan van een internationale subcultuur die bestaat uit mensen die een hoge opleiding (westerse stijl), hebben genoten in voornamelijk de alfa wetenschappen en sociale wetenschappen. Deze groep is inderdaad gesecculariseerd. Ze draagt de progressieve normen en waarden van de verlichting uit en heeft veel invloed aangezien ze de instituties leidt die verantwoordelijk zijn voor de levering van de officiële definitie van de werkelijkheid, zoals het onderwijs, de massa media en de hogere regionen van het rechtssysteem. Deze groep is over de hele wereld gelijk aan elkaar, Berger spreekt van een ‘globalized elite culture’ die veel invloed uitoefent. De religieuze ervaringen die in veel landen plaatsvinden, dragen volgens Berger een sterk populistisch karakter. Behalve de puur religieuze motieven bevatten ze ook een element van protest en verzet tegen deze seculiere elite. Mensen die geen deel uitmaken van de seculiere elite, maar er wel de invloed van voelen - bijvoorbeeld kinderen die een opleiding volgen waarin hun geloof genegeerd of zelfs tegengesproken wordt - ontwikkelen een weerstand tegen deze elite.

Ook Berger voorspelt het eerder besproken zingevingprobleem dat ontstaat als gevolg van modernisering. Moderniteit ondermijnt immers de taken- for-granted zekerheden van het leven waarmee de meeste mensen altijd geleefd hebben en een godsdienst die beweert een bepaalde zekerheid te bieden, is in dat geval een aantrekkelijk iets. Hij verklaart hiermee de opkomst van zogenaamde countersecularisatie bewegingen. Berger voorziet dan ook twee religieuze ervaringen. Ten eerste een islamitische revival, vooral in landen die al islamitisch zijn of waar veel moslimmigranten wonen. Ten tweede groeit het aantal Evangelisten, vooral in landen waar voorheen deze godsdienst niet gekend werd of een marginaal bestaan leidde (Berger, 1999).

Cultuurbotsingen

Als we de veranderingen op religieus gebied, zoals hierboven, wereldwijd gaan bekijken, blijkt tevens dat onder invloed van voortschrijdende globalisering zeer verschillende zingevingssystemen eenvoudiger en dus ook steeds vaker met elkaar in contact komen. Orthodoxe en moderne zingevingssystemen floreren iedere in hun eigen sociale systeem. Orthodoxie werkt het best in eenvoudige samenlevingen (klein en homogeen), terwijl modernisme het best werkt in complexe samenlevingen (groot en heterogeen). In een klein, landelijk dorp waar iedereen afkomstig is uit dezelfde etnische groep en waar klassenverschillen minimaal zijn, is het haalbaar om rigide morele grenzen te hebben en een soort ‘hemels baldakijn’ dat de hele gemeenschap bij elkaar houdt. Maar in een *global village*, waarin we vandaag de dag leven en waar mensen met verschillende etnische, historische en klassenachtergronden bij elkaar wonen en bovendien via de digitale snelweg elkaar snel kunnen opzoeken, is het haast onmogelijk om consensus te bereiken over morele codes. Deze situatie vormt een voedingsbodem voor zogenaamde *culture wars*, oftewel cultuurbotsingen (Kurtz, 1995). In Rotterdam was een dergelijke cultuurbotsing te zien omtrent de bouw van de Marokkaanse Essalammoskee in Rotterdam-Zuid. Tientallen bewoners van een seniorenflat protesteerden tien jaar lang tegen de komst van de moskee, die de grootste moskee van Europa wordt. Verderop in de buurt, waar de Turkse Kocatepe-moskee een 45 meter hoge minaret krijgt, speelt een soortgelijk verhaal. Omwonenden zijn bang voor wat er in de moskee verkondigd wordt: “Misschien roepen imams wel op om alle ongelovigen te doden. Wie zal het zeggen. En op dat kattengejank zit ik ook niet te wachten” (Groot e.a., 2004). De recente Islam debatten

die in de stad plaatsvonden, hadden als doel om de dialoog aan te gaan en cultuurbotsingen als deze te verzachten.

Huntington gaat in zijn boek *The clash of civilizations and the making of a new world order*, verder op de cultuurbotsingen als hij stelt dat: “the unsecularization of the world is one of the dominant social facts in the late twentieth century” (Huntington, 1996: 96, citeert Weigel). De strijd tussen mensen zal volgens hem in de toekomst steeds meer gebaseerd zijn op cultuurtegenstellingen waarbij hij een belangrijke rol toeschrijft aan een religieuze ervaring die zich op twee terreinen manifesteert. Ten eerste groeit het aantal aanhangers van sommige religies, hij noemt het Russisch Orthodoxe geloof, de Islam en de Evangelisten. Daarnaast gaan de zogenaamde *casual believers* zich verdiepen in hun geloof, al dan niet met fundamentalistische motieven. Ook Huntington verklaart de ervaring uit de negatieve effecten van modernisering. In landen waar de modernisering in korte tijd heeft plaatsgevonden, zijn mensen opnieuw op zoek naar hun identiteit. Voor niet-christelijke gelovigen is modernisering bovendien te veel verbonden met verwestering. De eerste ontwikkeling wordt toegejuicht terwijl ze blijven streven naar culturele onafhankelijkheid van het westen: “We will be modern but we won’t be you” (Huntington, 1996:101).

Een soortgelijke cultuurstrijd is terug te vinden in Barbers “McWorld vs Jihad” (Barber,1995), waarin de auteur de wereldwijde strijd tussen sektarische fundamentalisten en fundamentalistische kapitalisten beschrijft. De fundamentalisten handelen in naam van traditie, stam, religie of etnische afkomst, terwijl de kapitalisten de wereld als een grote afzetmarkt beschouwen, beide zouden desastreuze gevolgen hebben voor de democratie.

2.3 Secularisering in cijfers

Als we de ‘strijd’ die op het wereldtoneel plaatsvindt verlaten en louter kijken naar de religieuze veranderingen in ons eigen land, blijkt secularisering een feit. In deze paragraaf wordt dit geïllustreerd aan de hand van de drie niveaus van secularisering die Dobbelaere (in Becker e.a., 2000) onderscheidt.

Macro: samenleving

Nederland was sinds de helft van de negentiende eeuw tot, grofweg, de jaren zestig in toenemende mate verdeeld in enkele religieuspolitieke zuilen. Rooms-katholieken, protestanten, socialisten en liberalen waren op strikt ideologische grondslag georganiseerd. De zuilen, die vaak een regionale en lokale basis hadden, beschikten ieder over hun eigen onderwijs, vakbeweging, politieke partij, gezondheidszorg en kranten. Het leven van mensen was overzichtelijk, men bleef immers zijn hele leven binnen dezelfde zuil en in dezelfde woonplaats (Aupers e.a., 2000). De opkomst van de verzorgingsstaat, die een beroep op kerken voor bepaalde vormen van verzorging overbodig maakte en de democratisering van de jaren zestig, die een kritische houding ten opzichte van autoriteiten met zich meebracht (ook die van de kerk), zorgden voor de afbrokkeling van de verzuilde samenleving en voor een versnelde secularisering van de Nederlandse samenleving (Becker e.a., 1994). Voortaan maakte men zelf uit hoe het leven ingericht diende te worden. De kerk mag zich uitspreken over algemene maatschappelijke aangelegenheden, vooral armoede en discriminatie, maar kerkelijke inmenging in het privé-leven werd niet geduld. De noodzaak van een hechte relatie

tussen politiek en religie werd niet ingezien. Daarnaast werd het idee van verzuild onderwijs meer losgelaten. Het levensbeschouwelijke karakter van de school is van steeds minder belang, de kwaliteit is belangrijker (Becker e.a., 2000).

Meso: binnen de kerken

Onderzoek onder kerkleden wijst uit dat de indruk bestaat dat de kerkleden zich kunnen vinden in de christelijke leer, mits deze niet al te ouderwets wordt geformuleerd. Tussen 1966 en 1991 werd de aanhang van een nauwlettende naleving van regels gehalveerd en anno 1991 zetten kerkleden zich veel minder af tegen andersdenkenden dan zo'n 25 jaar eerder nog het geval was. Bovendien "gaan de kerkelijke regels hoe langer hoe meer een steen des aanstoets vormen" (Becker e.a., 1994: 72).

Micro: kerkelijke binding

De meest gebruikte, en misschien ook de meest eenvoudige, methode om secularisering te 'meten' is te kijken naar ontwikkelingen op microniveau, in het bijzonder naar kerkelijke binding. Hiervoor gebruik ik gegevens afkomstig uit diverse onderzoeken, uitgevoerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau (Becker e.a., 1994; 1997; 2000) naar de drie elementen van kerkelijke binding, namelijk:

1. kerklidmaatschap (kerkelijkheid); 2. kerkgang (kerksheid); 3. levensbeschouwelijke opvattingen.

Kerklidmaatschap

Tussen 1958 en 1999 is de buitenkerkelijkheid sterk toegenomen. In 1958 beschouwde 24% van de bevolking zich buitenkerkelijk, in 1966 36% en in 1975 42%. Vijf jaar later, in 1980, behoorde de helft van de bevolking *niet* tot een kerkgenootschap, welk aandeel opliep tot 52% in 1985 en tot 57% in 1991⁵. In de periode daarna heeft het jaarlijks vastgestelde aandeel buitenkerkelijken gefluctueerd tussen 58% in 1992 en 63% in 1999. Gedurende de periode 1958 en 1999 is de buitenkerkelijkheid sterk toegenomen, al is het tempo van deze ontwikkeling vanaf 1985 vertraagd. In de eerste helft van de jaren negentig is er sprake van een langzame, enigszins fluctuerende stijging van de buitenkerkelijkheid. De rol van generatie opvolging is groot. Binnen jonge generaties zijn de cijfers van buitenkerkelijkheid groter dan bij de oudere generaties. Als de jongere generaties de oudere opvolgen is het aannemelijk dat de buitenkerkelijkheid ook in de toekomst blijft toenemen.

Overigens is de kerkverlating in de Nederlands hervormde kerk begonnen. Na 1970 verlieten ook rooms-katholieken de kerk. De gereformeerden ontkwamen niet aan een zelfde beweging, maar hadden er wel het minst van te lijden.

Kerkgang of kerksheid

Van de mensen die zich nog wel tot een kerkgenootschap rekenen, beschouwt in 1995 19% zich als rooms-katholiek, 9% als Nederlands hervormd, 6% als gereformeerd en 4% rekende zich tot een van de overige kerkgenootschappen.

⁵ Volgens gegevens afkomstig uit European Values Study bedroeg de buitenkerkelijkheid in Nederland in 1981 36% en in 1990 49% (Halman, L. et. al, 1992). Als gevraagd wordt naar de *kerksheid*, zegt in 1990 30% van de mensen die zich als lid van een kerkgenootschap beschouwen, dat ze minimaal een keer per maand de kerk te bezoeken.

Tabel 1: Kerkgang onder kerkleden 1970-1999 (in procenten)

	'70	'75	'79	'80	'81	'83	'85	'86	'87	'91	'92	'93	'94	'95	'96	'97	'98	'99
1 x per week of vaker	57	43	41	39	40	33	34	38	34	31	30	30	33	29	34	31	31	23
1 x per twee weken	10	10	9	11	14	10	11	11	11	12	10	10	12	12	11	8	10	6
1 x per maand	9	10	12	13	11	12	10	13	11	16	12	13	14	11	13	14	13	10
Minder dan 1 x per maand	11	20	22	21	22	25	27	22	25	25	31	29	25	26	25	23	25	36
Nooit	13	17	17	16	14	21	18	17	20	17	18	18	16	23	17	23	22	24

(Bron: SCP, Becker e.a., 2000: 24)

Dat deel van de bevolking dat zich nog wel tot een kerkgemeenschap rekent, bezoekt ten opzichte van vroeger, minder vaak de kerk. Uit de bovenstaande tabel valt af te lezen dat in 1970, 67% van de kerkleden ten minste eenmaal per 14 dagen een kerkdienst bijwoonde, in 1980 50%, in 1991 43% en tot slot in 1999 29%.

De randkerkelijkheid, onregelmatige kerkgang of het geheel ontbreken daarvan nam daarentegen toe. In 1980 ging 34% eenmaal per maand of enige malen per jaar naar de kerk. In 1991 was dat 41%, in 1998 38% en in 1999 46%.

Het nooit naar de kerk gaan nam onder kerkleden toe van 16% in 1980 en 17% in 1991 tot 24% in 1999. Als 'nooit' en 'enige malen per jaar' opgeteld worden, resulteert dat in een randkerkelijkheid van 70% voor het jaar 1998. De leden van deze categorie waren lid van een kerk maar kwamen weinig of niet.

Toekomst

Voor de toekomst verwacht het SCP dat in 2010 naar schatting 67% van de bevolking buitenkerkelijk zal zijn, dat deel van de bevolking dat zich nog wel tot een kerkgenootschap rekent bestaat voor 13% uit rooms-katholieken, 5% is Nederlands hervormd en 4% is gereformeerd. Nog eens 4% zal zich tot de overige gezindten rekenen; 6% is dan islamiet. Het kerkbezoek van de rooms-katholieken is al gering en zal waarschijnlijk in de toekomst nog lager worden. Het kerkbezoek onder de Nederlands hervormden zal ongeveer hetzelfde blijven en het kerkbezoek van de gereformeerden is van de drie onderscheiden gezindten het hoogst, maar zal wel verminderen.

De Nederlandse situatie kan in een paar zinnen samengevat worden: steeds minder mensen zijn lid van een kerkgenootschap en de leden die nog overgebleven zijn gaan minder vaak naar de kerk. Daarnaast zijn kerkleden van mening dat de kerkelijke regels niet meer strikt nageleefd hoeven te worden en tot slot wordt de kerk liever gezien als een morele autoriteit die zich af en toe in het maatschappelijk debat mag uitspreken, dan als instituut dat zich bemoeit met de persoonlijke leefwijze.

2.4 Migrantenkerken

In de voorgaande paragrafen hebben we kunnen lezen dat het traditionele christelijke zingevingsysteem in West Europa aan populariteit heeft ingeboet als gevolg van moderniseringsprocessen. De maatschappelijke rol van de kerk is gekrompen, kerken hebben te maken met dalende bezoekersaantallen en in Nederland zien we daarnaast ook nog eens dat het kerklidmaatschap sterk is gedaald. Naast het ontstaan van een

situatie van *believing without belonging* zagen we ook de opkomst van fundamentalisme en alternatieve vormen van religie zoals New Age. In de rest van de wereld heeft modernisering juist een tegengesteld effect en zoeken steeds meer mensen houvast in het geloof. Onder invloed van wereldwijde migratiebewegingen, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, vestigen steeds meer mensen zich in steeds verder gelegen gebieden dan waar men zelf is opgegroeid. Deze migranten nemen buiten hun taal en cultuur, ook hun religies mee naar het gastland waar vaak door de meerderheid een ander geloof wordt aangehangen. Eenmaal aangekomen laten sommigen, in hun poging zo goed mogelijk te integreren, hun geloof voor wat het is, terwijl anderen zich juist bewust(er) gaan bezig houden met hun geloof (Baumann, 2004).

Theoretische verkenning

Er zijn een beperkt aantal werken verschenen die ingaan op het fenomeen migrantenkerken en hun functies voor migranten. In deze paragraaf zal ik proberen de belangrijkste elementen hieruit weer te geven.

Ferrier (2002) maakt een onderscheid tussen twee soorten migrantenkerken: historische en nieuwe. Onder de historische verstaat de auteur kerken waarvan het merendeel van de leden oorspronkelijk afkomstig is uit landen waarmee Nederland een historische -meestal koloniale- band gehad heeft, bijvoorbeeld kerken van mensen uit Indonesië, de Molukken, Suriname en de Nederlandse Antillen. De komst van deze kerken is volgens haar gedeeltelijk te verklaren uit het zendingswerk dat vanuit Nederland daar verricht is. Tot de nieuwere migrantenkerken rekent de auteur de kerken die in de laatste 15 à 20 jaar hier opgericht of hier naartoe gebracht zijn door mensen uit alle delen van de wereld, die hier nu woonachtig zijn. Deze laatste categorie kan vervolgens weer in drie soorten onderverdeeld worden:

1) Kerken die een hoofdstroom uit de gevestigde wereldwijde oecumene vertegenwoordigen. Voorbeelden hiervan in Rotterdam zijn de Russisch Orthodoxe Kerk en de Grieks Orthodoxe kerk, die in de orthodoxe traditie staan. Kenmerken van deze kerken zijn dat een deel van hen is opgericht in samenwerking, of in ieder geval in overleg met Nederlandse kerken. De doelgroep wordt gevormd door migranten die een speciale nationale achtergrond hebben of een bepaalde denominatie, zoals de zogenaamde 'zeemanskerken' in Rotterdam (bijv. Noorse kerk). Bovendien hebben deze kerken een duidelijke status en zijn ze financieel sterk. De leden hebben veelal een verblijfs- of arbeidsvergunning of bezitten de Nederlandse nationaliteit. De voorgangers zijn meestal opgeleid op universitair niveau en worden volledig geaccepteerd door hun Nederlandse collega's, het verkrijgen van een verblijfsvergunning en werkvisum is voor hen doorgaans geen probleem.

2) Kerken die in Nederland zijn opgericht op initiatief van kerken in het land van herkomst. Deze kerken zijn deel van een wereldwijd netwerk van hun eigen kerk, terwijl er geen banden zijn met oecumenische netwerken in Nederland. Leden van deze kerken variëren van middenklasse, tot arbeiders en asielzoekers. De financiële positie van deze kerken is eveneens variabel. Voorgangers van deze kerken zijn vaak oudere mensen met behoorlijk wat opleiding en veel ervaring. Zij spreken veelal geen Nederlands en het verkrijgen van een verblijfs- en werkvergunning kan problemen opleveren. Een voorbeeld van zo'n kerk in Rotterdam is de Manna Church, een

Portugees sprekende gemeente die gebruik maakt van het gebouw van de Schotse kerk.

3) Onafhankelijke kerken. Hiermee wordt bedoeld op de kerken die op eigen initiatief zijn opgericht door groepen migranten in Nederland. Deze migranten zijn vaak niet langer dan tien jaar in Nederland en groeperen zich rond een charismatische leider. De kerken hebben een dynamisch karakter. Leden van deze kerken zijn vaak asielzoekers, vluchtelingen zonder status of economische migranten. In de landen van herkomst waren zij vaak middenklasse werkers of zakenlui die hier in de lagere maatschappelijke lagen zijn beland. De predikanten hebben geen uitgebreide opleiding en moeten worstelen om in hun eigen onderhoud te voorzien. Als karakteristiek voor hun functioneren noemen deze kerken hun sterke roeping om het evangelie te brengen, niet alleen in de eigen kring maar ver buiten de grenzen van de eigen taalgroep of culturele groep (Ferrier, 2002).

Een van de bouwstenen van de geloofsgenootschappen van migranten is het behoud en het doorgeven van de etnische identiteit. De taal die men er spreekt, de feesten die men viert en het eten dat men eet, het zijn allemaal voorbeelden van *culturele reproductie*. Niet alleen de culturele binding met het thuisland is belangrijk, ook de religieuze banden met familie en religieuze leiders in het land van herkomst zorgen dat het verleden wordt doorgegeven. Volgens Williams (1988) zijn deze banden zelfs essentieel voor de identiteit: "A person without memories has no identity". De relatie tussen religie en identiteit wordt door de auteur nog eens aangehaald als hij zegt dat migranten bij hun aankomst in het gastland religieuzer zijn dan voorheen:

"[...] because religion is one of the most important identity markers that helps them preserve individual self-awareness and cohesion in a group" (Williams, 1988).

De nieuwkomer voelt zich in de vertrouwde omgeving van de kerkgemeenschap, waar geloofsgenoten ook nog eens landgenoten zijn, veilig. Behalve een centrum voor religieuze verering is het genootschap ook een 'meeting point' waar men terecht kan voor psychologische en emotionele steun terwijl men in contact staat met het thuisland. Er ontstaat een mogelijkheid tot het opbouwen van een netwerk, dat zowel instrumenteel als sociaal van aard kan zijn, waardoor het verblijf in het vreemde land vergemakkelijkt wordt (Ebaugh e.a., 2000; Baumann, 2004; ter Haar, 1998). Doordat de kerken een heel scala aan ondersteunende diensten aanbieden aan hun leden en daar zeer succesvol in zijn, ontstaat er vanuit die kerk een gemeenschapsgevoel waardoor het bestaan ervan tevens gelegitimeerd wordt (Davie, 1994).

Migrantenkerken⁶ voorzien dus in specifieke behoeften die bestaan in hun doelgroep maar het zijn niet alleen humanistische motieven die daarbij een rol spelen. De aangeboden diensten en de netwerken die ontstaan bewerkstelligen een grote betrokkenheid van de leden bij de kerk en tussen de leden onderling en het zijn niet alleen de leden die daar profijt van hebben. Toegewijde leden fungeren als middel voor het bekeren en aantrekken van nieuwe leden voor de geloofsgemeenschap en bieden zo garantie voor de bestaanszekerheid (Ebaugh e.a., 2000).

⁶ In dit hoofdstuk worden ook andere religieuze centra zoals bijvoorbeeld tempels en moskeeën hiertoe gerekend.

2.5 Probleemstelling

Op het terrein van migrantenkerken valt nog een hoop te verkennen. Naast onderzoek dat gericht is op een meer accurate bepaling van het aantal migrantenchristenen en hun kerken in Nederland, is het ook belangrijk om antwoorden te vinden op andere vragen die naar voren komen. Bijvoorbeeld, waarom is deze groep zo lang ‘verborgen’ gebleven en waarom praat de overheid niet met de christelijke migrantenkerken (en wel met moskeeën)? June Beckx van SKIN, verklaart het als volgt:

“Alleen als je negatief in beeld komt, wil de overheid met je praten. Inderdaad, wij zijn te braaf. Ik wil niet aanmoedigen om voortaan niet braaf te zijn, maar christenmigranten hebben net zoveel problemen. Met huisvesting, met vergunningen, met financiën” (Red., Trouw, 2005).

Een uitspraak als de bovenstaande wekt nieuwsgierigheid over waarom de christenmigranten niet negatief in het nieuws komen, ondanks de problemen die zij hebben. Is dat aan de kerken te danken? En zo ja, welke positieve bijdrage(n) levert de kerk aan haar leden en hoe heeft de Nederlandse overheid daar vervolgens baat bij? Het beperkte aantal onderzoeken (in Nederland zelfs zeer beperkt) dat in het verleden is verricht naar het fenomeen biedt geen bevredigende antwoorden op de gestelde vragen. Wel komen er een aantal elementen naar voren die kunnen dienen als uitgangspunt voor dit onderzoek. Zo blijken de religieuze centra te fungeren als een eerste opvang voor nieuwkomers; ze kunnen er terecht voor directe (materiële en immateriële) hulp, bovendien vormt de kerk de basis voor een sociaal netwerk. Het meest in het oog springende aspect is dat de kerk en het geloof in het bijzonder een bepaalde houvast en identiteit biedt waardoor het eenvoudiger is om met de verworven migrantenstatus om te gaan. De hierboven beschreven vraagstukken hebben geleid tot een driedelige probleemstelling. De eerste en tweede onderzoeksvraag luiden:

I. Welke rol speelt de migrantenkerk voor het verschaffen van identiteit van bezoekers en hoe wordt die ingevuld door bezoekers?

Bij de beantwoording van deze onderzoeksvraag wordt vooral gelet op het verschil in betekenis van de kerk voor de verschillende groepen die in de kerk aanwezig zijn. Zo is het bijvoorbeeld aannemelijk dat het sociale aspect van de kerk belangrijker is naarmate iemand korter in Nederland verblijft. Daarnaast wordt gekeken naar de rol van etnische reproductie in de kerk, met andere woorden: speelt het land van herkomst en de moedertaal nog een rol en zo ja, welke?

II. Welke instrumentele vormen van ondersteuning bieden kerken aan kerkgangers?

Naast identiteitsvraagstukken hebben migranten ook te maken met specifieke, soms heel basale, behoeften. Dat kan variëren van onderdak en kleding tot hulp bij het invullen van formulieren en vrijetijdsbesteding. Een inventarisatie van de aangeboden hulp en de beweegredenen daarvoor zijn onderdeel van de beantwoording van deze onderzoeksvraag.

Voorgaande onderzoeksvragen namen de christenmigrant als uitgangspunt. Maar vanuit het perspectief van de kerken gezien valt er ook een hoop te winnen. Bestaande en nieuwe kerken kunnen hun ledenaantal doen stijgen door de doelgroep te verbreden. Hieruit volgt de derde onderzoeksvraag:

III. In welke mate verschaffen migranten een nieuw draagvlak voor het functioneren van bestaande en nieuwe kerken en welke aanpassingen zijn daarbij vereist aan de kant van de kerken?

Werkwijze

Nu de probleemstelling uiteengezet is, worden in het volgende hoofdstuk de toegepaste onderzoeksmethoden beschreven. Hoofdstuk vier is een kennismaking met de Scots International Church Rotterdam, het onderwerp van de case studie. Hoofdstuk vijf en zes gaan in op het identiteitsvraagstuk en etnische reproductie respectievelijk de instrumentele ondersteuning. De scriptie wordt afgesloten met een samenvatting van de bevindingen en aanbevelingen.

Hoofdstuk 3 Het onderzoek

3.1 Keuze voor het onderwerp

Het onderwerp van mijn scriptie is naar voren gebracht door mijn begeleider, Prof. Dr. Jack Burgers. De dominee van de Scots International Church Rotterdam (SICR) die voor zijn eigen promotieonderzoek regelmatig bij mijn begeleider over de vloer kwam, suggereerde dat het onderwerp de basis zou kunnen zijn voor een interessante sociologische studie. Tijdens een gezamenlijk overleg met mijn begeleider, de dominee en een collega-student werden de mogelijkheden voor een onderzoek besproken en zijn de collega-student en ik ieder afzonderlijk aan de slag gegaan. De Schotse kerk ligt in een concentratie van migrantenkerken in het centrum van Rotterdam. Oorspronkelijk was het plan dat ik een onderzoek uit zou voeren in een aantal van deze kerken om een zo goed mogelijk beeld te geven van wat zich in de kerken afspeelde. Daarbij zou gezocht worden naar overeenkomsten en verschillen. Een aantal kerken in de wijk heb ik samen met de dominee kort bezocht om een eerste impressie te krijgen. Zo waren we aanwezig bij de opening van het nieuwe gebouw van de Russisch-orthodoxe kerk en namen we een kijkje bij de Noorse en de Grieks-orthodoxe kerk. Spoedig bleek dat het onderzoeken van een aantal kerken een klus zou zijn die binnen het beschikbare tijdsbestek niet te klaren viel en als het al haalbaar was, dan zou dat zeker ten koste gaan van de kwaliteit. Daarbij was mijn uitgangspunt dat ik liever één kerk intensief zou bestuderen dan een aantal kerken oppervlakkig.

De keuze voor een kerk lag voor de hand, de kerk van de dominee. De eerste reden daarvoor was vooral een praktische. Het eerste contact was immers al gelegd en het betekende een relatief eenvoudige toegang tot de rest van de congregatie. De tweede, zeker niet minder belangrijke, reden was dat de Schotse kerk een boeiende gemeenschap is. Vanaf het moment dat de kerk drie eeuwen geleden werd opgericht in Rotterdam, in samenwerking met de Nederlandse Hervormde Kerk, heeft ze gefungeerd als een thuisbasis voor Schotten in Nederland. Later kwamen daar ook leden bij uit overige Engels sprekende westerse landen, zoals Engeland en de Verenigde Staten. Ongeveer tien tot vijftien jaar geleden begon de kerk zich te profileren als internationaal en op dit moment worden de kerkdiensten bezocht door mensen van meer dan dertig verschillende nationaliteiten. De grote variatie aan bezoekers, zowel op het vlak van sociaal-economische status, leeftijd, denominatie, verblijfsstatus en duur van het verblijf in Nederland, maakte de kerk geschikt om als illustratie te dienen voor het grote aantal migrantenkerken dat in Nederland gevestigd is.

3.2 Kwalitatieve onderzoeksmethode

De keuze voor een betrekkelijk nieuw onderwerp in de sociologie heeft gevolgen voor de methodiek van dit afstudeeronderzoek. Aangezien er weinig tot geen theorievorming op dit onderwerp heeft plaatsgevonden, is het doel van deze scriptie niet om een theorie te toetsen maar om het fenomeen migrantenkerken te verkennen en de relevante variabelen te ontdekken. Daarnaast wilde ik de achterliggende

betekeniswereld van het gedrag van zowel de kerkorganisatie als van de bezoekers achterhalen. Deze doelstellingen maken het dat de kwalitatieve onderzoeksmethode, in dit geval een casestudie, het meest geschikt was om toe te passen (Wester, 2003). Zoals gebruikelijk bij een casestudie heb ik de casus, de SICR, vanuit meerdere kanten bekeken. De eerste periode van het veldonderzoek heb ik de dominee een aantal keer bezocht in de kerk en werkte ik mee aan een boekje over migrantenkerken (Hoekema e.a., 2004), een initiatief van de Nederlandse Zendings Raad. Na een tijdje bezocht ik regelmatig op woensdagmiddag een warme lunch die de kerk organiseert voor belangstellenden. Bij deze lunch waren zowel leden als niet-leden aanwezig. Gedurende de bereiding van het eten, het nuttigen van de maaltijd en het wassen van de vaat ontstonden vaak spontane gesprekken die me inzicht verschaften in de thema's waar de bezoekers van de kerk mee te maken hadden. Bovendien kreeg ik inzicht in de manier waarop de kerk zich opstelde naar leden en niet-leden toe. Door mijn regelmatige bezoeken werd ik een bekend gezicht voor een aantal mensen. Van de opgebouwde vertrouwensband heb ik later kunnen profiteren toen ik mensen moest benaderen voor diepte-interviews. Naast de informele gesprekken heb ik ook diepte-interviews gehouden om te achterhalen welke betekenis de kerkbezoekers ontleenden aan het kerkbezoek. Deze methode van zich verplaatsen in de gedachtegang van mensen wordt in navolging van Weber *verstehen* genoemd (Wester, 2003). De selectie van respondenten heb ik vooral gebaseerd op variatie in afkomst, leeftijd en duur van het verblijf in Nederland. Op deze kenmerken zijn ze dan ook gelijkmatig verdeeld. Van elke grote groep in de kerk (buiten de Nederlanders) zijn mensen vertegenwoordigd. Van de vijftien respondenten zijn er acht hoog opgeleid (HBO/Universitair), vijf middelhoog opgeleid (vergelijkbaar MBO) en twee laag opgeleid. Daarbij moet worden opgemerkt dat het 'gebrek' aan interviews met laagopgeleiden gecompenseerd werd tijdens de informele gesprekken die ik gevoerd heb. De meeste respondenten waren in meer of mindere mate actief bij de kerk betrokken, slechts drie bezochten alleen de kerkdiensten op zondag.

Interviews

De benadering van respondenten is deels direct, deels via tussenkomst van de dominee gebeurd. De eerste gesprekken waren met de mensen die ik al had leren kennen. Later, toen variatie en representativiteit van de respondenten belangrijker werden, vroeg ik de dominee mij te introduceren bij bepaalde mensen die aan de benodigde kenmerken voldeden. Het voordeel daarvan was dat mensen eerder bereid waren mee te werken aan mijn onderzoek, terwijl het nadeel was dat ik vooral de mensen te spreken kreeg die een actieve rol innamen in de kerk of die iets bijzonders betekenden voor de gemeenschap. Mensen 'aan de zijlijn' hadden wellicht ook iets interessants te melden, deze heb ik dus niet kunnen spreken. De bereidwilligheid van kerkbezoekers om mee te werken aan mijn onderzoek was overigens groot. Slechts een keer zegde iemand mij toe, om me later om onduidelijke redenen elke keer te ontvluchten als hij me zag. Bij de benadering van respondenten heb ik altijd verteld aan welke universiteit ik studeerde, dat het een afstudeeronderzoek betrof, wat voor onderwerpen ik wilde bespreken en hoe lang de gesprekken ongeveer zouden duren. Daarnaast heb ik mensen gegarandeerd dat hun identiteit anoniem zou blijven.

In totaal heb ik vijftien kerkbezoekers in de interviewvorm gesproken, waarvan elf individueel en twee keer met een echtpaar tegelijkertijd. De gesprekken duurden gemiddeld een uur en vonden, op twee na, allemaal plaats in het gebouw van de SICR, waarvan vier na afloop van de dienst op zondag. Van de twee overige

interviews werd er een bij een respondent thuis afgenomen en de ander op iemands werk. De taalkeuze voor de interviews liet ik over aan de respondenten om zo te garanderen dat zij zich zo goed mogelijk uit konden drukken, meestal lag de keuze voor de hand. Het Engels is de moedertaal van veruit de meeste bezoekers van de SICR. Als het niet hun moedertaal was dan konden ze zich toch redelijk tot goed uitdrukken in deze taal. De mensen die meer dan vijftien jaar in Nederland verbleven, kozen vaak uit zichzelf voor een gesprek in het Nederlands. Uiteindelijk zijn zes van de gesprekken in het Nederlands gevoerd, de overige in het Engels.

Alle interviews zijn op band opgenomen en na afloop letterlijk uitgewerkt. Om tijdens de interviews een open karakter te bewaren, maakte ik gebruik van een itemlijst die opgesteld was naar aanleiding van de probleemstelling⁷. De onderwerpen op deze lijst moesten tijdens de gesprekken in ieder geval besproken worden. Gedurende de onderzoeksperiode zijn er een aantal keer onderwerpen toegevoegd aan de lijst omdat ik soms het belang ervan inzag door eerdere interviews, het lezen van literatuur of gesprekken met mijn begeleider. Ten eerste vroeg ik mensen naar achtergrond gegevens als leeftijd, werk, duur van het verblijf in Nederland, enzovoorts. Daarnaast bespraken we hoe het leven buiten de kerk er uit zag voor de respondenten. Vervolgens gingen we terug in de tijd door de kerk en de betekenis daarvan in het thuisland te bespreken, de weg die men had afgelegd naar Nederland en de eerste periode van het verblijf hier. Vervolgens kwam aan bod hoe men met de SICR in aanraking was gekomen, of er in de periode van toen tot nu iets veranderd was in de kerk en hoe men ten tijde van het interview tegen de kerk aankeek. Tot slot werd gevraagd naar het toekomstbeeld dat mensen hadden.

Hoewel mensen snel bereid waren mee te werken aan mijn onderzoek werden sommige onderwerpen tijdens de interviews liever niet besproken door de respondenten. Een van die onderwerpen was de eventuele kritiek op de kerk. De hoogst opgeleiden wilden hier nog wel eens (kort) iets over zeggen maar de anderen leken huiverig om kritiek te geven op het beleid van de kerk. Het minst geliefde onderwerp was de vraag of ze wel eens hulp van de kerk hadden ontvangen of aan andere kerkleden hulp hadden gegeven, en wat deze hulp dan inhield. Het bleek een taboe onderwerp te zijn. Het ontvangen van hulp was iets waar men zich voor schaamde en het geven van hulp was in hun ogen iets wat vanzelfsprekend was voor een christen, daar mocht niet over opgeschept worden. Om de probleemstelling over ondersteuning toch te beantwoorden is een groot deel van het hoofdstuk gebaseerd op informatie uit de gesprekken met de dominee.

Tijdens de interviews met een aantal hoogopgeleide bezoekers, kwam naar voren dat de solidariteitsboodschap in de kerk voor hen te eenzijdig was. Er bestond behoefte aan meer uitdaging op het spirituele vlak. Een echtpaar compenseerde dat tekort door deel te nemen aan een bijbelstudie in een groep die enkel bestaat uit hoog opgeleiden. Ik heb de groep via hen benaderd om deel te nemen aan een groepsgesprek om beter zicht te krijgen op welke thema's hun bezig hielden en op welke manier ze daar mee om gingen. Ondanks bemiddeling van het echtpaar, was op één persoon na (die mij al eens had gesproken), niemand bereid mee te werken. Misschien vonden ze een dergelijke bijeenkomst te persoonlijk om een buitenstaander als mij toe te laten en

⁷ In de bijlage is de betreffende itemlijst opgenomen.

wilden ze niet als onderzoeksobject gezien worden. Dat mijn idee niet uitgevoerd kon worden, zie ik als een gemis voor dit onderzoek.

Overige bronnen

Naast deze diepte-interviews heb ik ook diverse interviews gehouden met de dominee om de kant van de kerk te belichten. Ondanks zijn drukke schema wist hij vaak tijd voor me vrij te maken. Omdat hij voor zijn functie een groot deel van de tijd in het buitenland verblijft, waren de momenten waarop hij in de kerk aanwezig was nogal chaotisch. Alle lopende zaken moesten dan in beperkte tijd afgehandeld worden, wat erin resulteerde dat onze gesprekken voortdurend werden onderbroken door en voor allerlei mensen. Snel leerde ik deze onderbrekingen mee te nemen in mijn observaties.

Uiteraard heb ik ook diverse malen een kerkdienst op zondagmorgen bezocht. Het koffie-uur na de dienst was een ideale gelegenheid om te observeren, te participeren en mensen te benaderen voor interviews. Een keer was ik na de kerkdienst aanwezig bij een bijeenkomst van het Afrikaanse koor van de kerk, ter gelegenheid van iemands verjaardag. Buiten deze lijfelijke aanwezigheid heb ik ook de website van de kerk en diverse documenten van de kerk geraadpleegd.

3.3 Positie van de onderzoekster

Als je een kerk kiest voor een case studie, terwijl je zelf niet gelovig bent, heeft dat consequenties voor de manier waarop je het object van onderzoek benadert. Als ‘buitenstaander’ was ik in de gelegenheid om het veld op een objectieve manier te observeren. Tegelijkertijd voelde ik me soms niet op mijn plaats, in het bijzonder tijdens de kerkdiensten. Hoewel de diensten een redelijk informeel karakter hebben, wist ik me tijdens het bidden en zingen vaak geen raad. Mijn persoonlijke ideeën over het christendom, weerhielden me ervan mee te doen. Omdat ik tijdens de kerkdiensten regelmatig aantekeningen maakte, kreeg ik nogal eens nieuwsgierige blikken. Kerkbezoekers die ik sprak gingen er meestal vanuit dat ik vanwege mijn onderwerpkeuze zelf ook gelovig was. In het begin voelde ik me daar wel eens ongemakkelijk bij, maar problemen gaf het niet. Slechts één iemand die ik gesproken heb, deed een actieve poging me te interesseren voor de inhoud van de Bijbel, hij was hierin nogal vasthoudend en sprak me er diverse keren over aan. Een andere bezoeker heeft me eens apart genomen om te bidden voor een goede afloop van mijn onderzoek en mijn carrière daarna.

Wat me opviel was de toegankelijkheid van de kerk zelf en de mensen die er kwamen. Dat heeft de uitvoering van het onderzoek zeker vergemakkelijkt. Toen ik voor de tweede keer een kerkdienst bezocht, werd ik al door diverse mensen herkend en begroet met de vraag hoe het met me ging. Slechts een keer kreeg ik van tevoren te horen dat mijn aanwezigheid ergens bij niet op prijs zou worden gesteld, dat was tijdens een herdenkingsbijeenkomst voor een overleden kerklid.

Hoofdstuk 4 Scots International Church Rotterdam

Op zondagmorgen is er een hoop bedrijvigheid rondom het gebouw van de ‘Schotse’ kerk. Mensen komen aanlopen en hele families stappen uit hun auto’s. Iedereen wordt aan de deur begroet met een handdruk. Een trap, links in de hal leidt naar de kerkzaal, die nagenoeg vol zit. Een bont gezelschap van zwarte en blanke bezoekers vult de kerkbanken. Tussen de ongeveer 180 bezoekers zit een opvallend hoog aantal mensen van Afrikaanse herkomst. De dienst, waarin de voertaal Engels is, is informeel van aard en er wordt bijzondere aandacht besteed aan nieuwe gezichten in de kerk. Mensen die nieuw zijn wordt voorafgaand aan de dienst gevraagd om hun naam op een speciaal contactformulier te schrijven. Aan het begin van de dienst noemt de dominee hun naam en nadat ze zichzelf geïntroduceerd hebben worden ze van harte welkom geheten. Er zijn veel kinderen aanwezig waardoor vooral het begin van de dienst wat lossier is. Eens per maand worden de jarigen van die maand in het zonnetje gezet en delen de kinderen kaarsen aan hen uit. Er is veel ruimte voor muziek, afwisselend verzorgd door het traditionele Engelstalige koor, de Afrikaanse muziekgroep en de moderne muziekgroep van de twintigers. De congregatie zingt, als de liedjes in het Engels zijn, uit volle borst mee. Naast muziek wordt er vanzelfsprekend ook aandacht besteed aan het gebed. Mensen die ziek zijn of die in het buitenland verblijven worden even speciaal bij naam genoemd. In de preek staat een actuele gebeurtenis centraal die gekoppeld wordt aan een passage in de Bijbel. Enkele terugkerende thema’s zijn de bestrijding van racisme en de ondersteuning van de zwakkere groepen in de samenleving. Een ander belangrijk element is de aandacht voor goede doelen. Bijna iedere week wordt er aandacht geschonken aan een inzamelingsactie, waar soms de volledige opbrengst van de collecte naar toe gaat. De dienst wordt iedere keer afgesloten met mededelingen van de dienstdoende ouderling, onder andere over het programma van de komende week. De dominee besluit de dienst en wacht de bezoekers in gezelschap van de ouderling beneden aan de trap op voor een handdruk en een persoonlijke boodschap. De meeste bezoekers lopen in een rechte lijn naar de aula waar koffie en thee geschonken wordt. Terwijl de kinderen rond rennen, zoekt men elkaar op, schudt men handen en wordt er bijgepraat over dagelijkse besommingen en bijzondere zaken. Ongeveer een klein uur later stroomt de kerk leeg en gaat ieder weer zijn eigen weg.

4.1 Geschiedenis

De Scots International Church Rotterdam, kortweg de SICR, heeft niet altijd in deze vorm en met deze kleurrijke samenstelling haar kerkdiensten gehouden. Sinds de oprichting heeft de kerk zelfs een totale identiteitsverandering ondergaan.

In 1643 werd de Scots Church Rotterdam opgericht voor de grote Schotse gemeenschap in de stad, die ontstond uit de aantrekkingskracht die de Rotterdamse haven uitoefende op Schotse handelaren en hun schepen. De kerk, een samenwerkingsverband tussen de Church of Scotland en de Nederlandse Hervormde Kerk, betekende lange tijd een toevluchtsoord voor Schotten die in hun eigen land vervolgd werden vanwege hun Presbyteriaanse geloof. Vijftien jaar na de oprichting was het kerkgebouw te klein en moest men verhuizen naar de Lombardstraat. In 1690 was de congregatie uitgegroeid tot duizend leden en werd ze geleid door twee predikanten. Onder de leden bevonden zich mensen uit allerlei lagen van de

bevolking: geleerden, soldaten, predikanten, arm en rijk. “Vasteland” werd de plaats waar, in 1695, een nieuw gebouw verrees. Veel Schotten die hier woonden, werkten als huurlingen en vochten samen met Nederlanders tegen de Spanjaarden. 250 Jaar na de bouw ging het gebouw compleet verloren tijdens de bombardementen van de Tweede Wereldoorlog. Ondanks het sterk gedaalde ledenaantal, in 1948 telde de kerk minder dan 100 leden, is besloten om een nieuw gebouw neer te zetten. De financiering kwam voornamelijk van schenkingen uit de scheepvaart en de industrie. In juli 1951 werd een begin gemaakt met de bouw van een kerk die als spiritueel en sociaal centrum voor de wijdverspreide congregatie en de vele bezoekers (zowel de Nederlandse als de Schotse) moest gaan dienen. Een jaar later werd het gebouw in gebruik genomen (www.scotsintchurch.com).

Eind jaren zestig was de congregatie een voornamelijk blanke gemeenschap met mensen uit Noord-Amerika, Engeland en vooral uit Schotland. De Nederlanders die er kwamen waren getrouwd met Engels sprekenden. Onder hen waren Nederlandse soldaten die tijdens de oorlog gestationeerd waren in Schotland en Engeland, zij keerden getrouwd terug naar Nederland. De gemeenschap was in die dagen zeer hecht, de kerk vormde het decor voor een *social club* van de vrouwen uit Engeland en Schotland. Bovendien kwamen ook Nederlanders naar de kerk die geïnteresseerd waren in de Engelse taal, wat tegenwoordig overigens nog steeds gebeurt.

In het midden van de jaren zeventig kwamen er als gevolg van de economische teruggang minder *expats* naar Nederland en de kerk kreeg te maken met dalende ledenaantallen. Een Amerikaanse kerk in Dordrecht kampte met hetzelfde probleem en er werd besloten de groep Amerikanen op te nemen in Rotterdam. Deze fusie wordt door de huidige dominee beschouwd als de eerste stap richting internationalisering van de kerk. Op enkele beginproblemen na, verliep deze fusie goed. In de hoogtijdagen van de jaren tachtig werden een bijbelstudie en het koor opgericht. Eind jaren tachtig belandde de kerk echter in een crisis die tot ongeveer 1994 aanhield:

“*Er waren heel diepe meningsverschillen over bepaalde onderwerpen*” (Man, 63, Engeland).

Het bestaan van de kerk was zelfs onzeker toen problemen met de toenmalige dominee de levensvatbaarheid van de kerk bedreigde. Een speciale afgezant van de Church of Scotland kwam om te beslissen over de toekomst van de kerk. De congregatie was inmiddels gekrompen van ongeveer 100 tot 50 leden. Een lid zegt zelfs dat er nog maar 25 leden over waren (wellicht betrof dit het aantal *actieve* leden). Na een positieve rapportage trad er een nieuwe dominee aan, die na iets meer dan twee jaar weer terug naar Schotland keerde wegens familieproblemen. Er volgde een jaar zonder predikant, waarin een aantal leden de leiding van de diensten verzorgde.

Van vitaal belang voor het voortbestaan van de congregatie, was de komst van de eerste Afrikaanse familie, afkomstig uit Ghana, begin jaren negentig. Langzaam nam het aantal Afrikanen dat de dienst bezocht toe. Halverwege de jaren negentig zag het bestuur het belang in van deze nieuwe leden voor het voortbestaan van de kerk en besloot men in overleg met de congregatie tot een naamswijziging om tegemoet te komen aan de veranderde identiteit. Voortaan zou de kerk zich als internationaal profileren. De uitkomst van de identiteitsverandering is een explosieve toename van het aantal leden en belangstellenden.

4.2 Theologie en structuur

De SICR is onderdeel van de *Presbytery of Europe* van de Church of Scotland. Naast de kerk in Rotterdam zijn er in Europa nog twaalf andere kerken, o.a. in Brussel, Genève en Rome. In Nederland staat, behalve in Rotterdam, ook een Schotse kerk in Amsterdam. De kerken hebben met elkaar gemeen dat er Engels wordt gesproken en dat ze in de hervormde traditie staan (www.europepresbytery.net). De term Presbyteriaans verwijst naar de organisatiestructuur, de kerk kent geen enkele persoon of groep binnen de kerk meer macht toe dan ieder ander. Niemand binnen de kerk staat hoger in de rangorde van het geloof (zoals de Paus binnen het Katholicisme), die rol zien ze namelijk weggelegd voor God die via de Bijbel heerst over het geloof en het leven. Het geloof van de Church of Scotland is in de heilige drie-eenheid van Vader, Zoon en de Heilige Geest en de kruisiging, verrijzenis en verheerlijking van Jezus Christus (www.churchofscotland.co.uk).

Ondanks dat de SICR deel uitmaakt van een groot netwerk, is de invloed uit Edinburgh minimaal. De Church of Scotland voorziet elke kerk weliswaar van een dominee en van financiële ondersteuning maar enige bemoeienis met het te voeren beleid is er niet. Volgens de dominee zou dat ook volstrekt nutteloos zijn, de afstand tussen de Schotse en Nederlandse cultuur is daarvoor te groot. Die opmerking is heel interessant. De dominee is van mening dat er een te grote kloof bestaat tussen de Schotse en de Nederlandse cultuur, om aangestuurd te worden vanuit Schotland. Ter vergelijking: moskeeën die hier gevestigd zijn, hebben een veel hechtere band met Turkije of Marokko. Wellicht dat het aantal jaren dat de kerk hier gevestigd is, een rol speelt. De kerk heeft een soort emancipatie van de moederkerk meegemaakt. Dat de SICR als enige in het netwerk ervoor koos een internationale koers te varen, heeft in Edinburgh nauwelijks reacties losgemaakt. Als afgevaardigden een dienst bijwonen wordt er doorgaans enthousiast op gereageerd.

Het officiële bestuur van de SICR is in handen van de dominee, twaalf ouderlingen en twaalf diakens. De ouderlingen - tien mannen, twee vrouwen - zijn ingewijd en assisteren de dominee bij spirituele en praktische aangelegenheden van de congregatie en het lokale kerkbestuur. Bij de aanstelling van ouderlingen wordt er rekening mee gehouden dat ze een goede afspiegeling van de congregatie vormen, zowel voor leeftijd als afkomst. Het liefst zou de dominee zien dat er een gelijke verdeling tussen mannen en vrouwen zou bestaan, maar vrouwen bedanken vaak voor een benoeming. Ze hebben het of te druk met het gezin of ze zien het als een typische mannentaak. De huidige ouderlingen zijn afkomstig uit Nederland (2), Schotland (1), Engeland (1), Verenigde Staten (1), Ghana (3), Nigeria (1) en Zuid-Afrika (2). De diakens - 9 mannen, 3 vrouwen - zijn evenals de ouderlingen ingewijd. Ze houden zich vooral bezig met praktische aangelegenheden als financiën, onroerend goed, sociale zaken en pr. Zowel de ouderlingen als de diakens kunnen voor maximaal drie periodes van vier jaar gekozen worden door de leden. De SICR kent een horizontale vorm van bestuur, waarbij de dominee naar eigen zeggen zorgt voor spirituele verdieping. Naast de dominee, de ouderlingen en de diakens behoort ook een *community minister* tot het bestuur, deze is verantwoordelijk voor de contacten met en projecten in de buurt.

4.3 Leden

De gemeenschap van de SICR wordt gekenmerkt door diversiteit, diversiteit in kleur, etniciteit en sociaal economische status. De gemeenschap is voor ongeveer 60 % blank (waarvan 25% autochtoon) en voor 40% zwart. Onder de leden bevinden zich geen bijzonder rijke mensen maar de verschillen gaan van laagopgeleiden zonder verblijfsvergunning, tot universitair geschoolden die al meer dan 35 jaar in Nederland verblijven. De schatting is dat circa vijf procent van de congregatie niet in het bezit is van verblijfsdocumenten. Voor de Afrikanen wordt het percentage zelfs geschat op 10-15%, daaronder zijn ook mensen die in een grijs gebied verkeren omdat ze al vele jaren in Nederland wonen.

In 2004 heeft de Church of Scotland op een willekeurige zondag een vragenlijst uit laten delen in alle Schotse kerken in Europa. De respons in de SICR was hoog, 131 mensen werkten mee. Van de respondenten was 59 procent geregistreerd lid van de kerk, 27 procent van een andere kerk en 14 procent was geen van beide (Presbytery of Europe, 2004). Om lid te worden dienen aspirant leden vier zogenaamde *new membership classes* te volgen op zondagmorgen voorafgaand aan de dienst, na het voltooien van deze lessen leggen ze tijdens de dienst, voor het oog van de rest van de congregatie een eed af. Op een gemiddelde zondag zijn er zoals gezegd ongeveer 180 mensen bij de kerkdienst aanwezig, waarvan 144 volwassenen. Het totale aantal van leden en belangstellenden in 2004, bedroeg 481 (Notulen Algemene Vergadering SICR, 20-05-2005).

Overigens is lidmaatschap en de status daarvan een punt van verwarring. Sommige mensen die de eed niet hebben afgelegd in de kerk, zijn soms meer betrokken bij de kerk dan de mensen die dat wel hebben gedaan. Bezoekers zijn ook niet altijd op de hoogte van de procedure en denken na het invullen van de contactlijst voor nieuwe bezoekers dat ze lid zijn geworden. Dit laatste heeft volgens de dominee ook te maken met onderwijsniveau. Als er gestemd dient te worden, voor bijvoorbeeld een nieuwe ouderling, maakt de dominee trouwens geen onderscheid tussen geregistreerde en niet-geregistreerde leden.

In de SICR zijn meer dan dertig verschillende nationaliteiten vertegenwoordigd. Grofweg zijn de meeste leden onder te verdelen in drie groepen. De grootste groep, ongeveer een derde, is afkomstig uit het *Afrikaanse* continent, de meeste uit Ghana (15%), Nigeria (8%) en Kameroen (7%). Iets meer dan een kwart van de leden is van *Nederlandse* afkomst. De laatste groep, ook ongeveer een kwart, is afkomstig uit *Engelstalige landen* als Schotland (8%), Engeland (6%), Verenigde Staten (7%), Canada (2%), Zuid-Afrika (2%) en Ierland (1%). Het resterende deel bestaat uit mensen uit onder andere Singapore, Canada, Zwitserland en Syrië. Onder de Nederlanders bevinden zich mensen die met een (meestal Engels sprekend) buitenlands persoon getrouwd zijn, maar er zijn ook Nederlandse echtparen die de manier waarop de kerkdiensten gehouden worden waarderen.

Het aandeel vrouwen in de kerk ligt iets hoger dan het aantal mannen en de kerk is jong, tweederde van de leden bevindt zich in de leeftijdscategorie 20-49. Van de niet-Nederlanders antwoordden de meeste op de vraag waarom men in Nederland verblijft, werk en familieredenen. Studie, verblijfsvergunning en voormalig werk, zijn overige

redenen die genoemd worden. Tweederde komt samen met familie naar de kerk, bijna eenderde komt alleen en de rest komt met anderen. De kerk is behalve jong qua leeftijdsverdeling, ook jong voor wat het aantal jaren betreft dat men in de kerk aanwezig is: 19 procent zegt minder dan een jaar in de kerk te komen, 27% tussen de 1 en 3 jaar, 14% tussen de 4 en 7 jaar, 38% meer dan 7 jaar. Volgens de dominee is dit ook het grootste probleem van de kerk. Hij schat dat elke vijf jaar de helft van de congregatie vervangen is. Een groot deel is in Rotterdam op doorreis, dit geldt zowel voor de studenten als voor de mensen die op project- of contractbasis in Nederland werken. Het voordeel van hun korte verblijf is dat ze zich in die periode volledig inzetten, maar het grote nadeel is dat het de kerk ontbreekt aan een stabiele kern. Een ander opvallend gegeven is dat slechts de helft van de congregatie bestaat uit mensen met een Hervormde of Presbyteriaanse achtergrond. De andere helft bestaat uit rooms-katholieken (15%), Methodisten (10%) Evangelisten (8%) en Baptisten (7%). De rest is niet nader gespecificeerd (Presbytery of Europe, 2004).

4.4 Samenwerkingsverbanden

De SICR is betrokken in een aantal samenwerkingsverbanden, ze is een zogenaamde *netwerk-kerk*. Zo is de kerk bestuurslid van SKIN, het platform voor migrantenkerken. Deze belangenbehartiger werd in 1997 opgericht als een vereniging van migrantenkerken en gemeenschappen. Inmiddels hebben zich vijftig kerken aangesloten (www.skinkerken.nl). Het doel van SKIN is het kweken van begrip tussen de kerken onderling. Dit probeert ze te bereiken door het organiseren van seminars, ontmoetingen en cursussen voor de leidinggevenden van hun kerken.

Naast bovengenoemde samenwerking op landelijk niveau (of beter: grootstedelijk niveau) staat de kerk in de persoon van de dominee ook in relatie tot migrantenkerken in haar eigen stad. Zo biedt het gebouw van de SICR huisvesting aan drie andere kerken: de Portugese *Igreja Manna*, de internationale *Hope International Baptist Church* en de pinksterkerk *The Universal Church of Christ Mission* (Hoekema e.a., 2004). Met deze kerken heeft het contact vooral betrekking op praktische zaken zoals de afstemming van de verschillende diensten, geluidsoverlast of iets triviaals als de aanschaf van een gezamenlijke vaatwasser. Binnen een straal van 2 km rondom de SICR liggen nog acht andere migrantenkerken: de Russisch-orthodoxe en de Grieks-orthodoxe kerk, de Chinese “Evangelical Mission in Europe”, de Noorse, Finse, Deense en Zweedse Zeemanskerken en tot slot de Franstalige Waalse kerk die een nieuw publiek vindt in de Frans sprekende Afrikaanse christenen.

Het netwerk van de kerk speelt zich voornamelijk af rondom de persoon van de dominee; regelmatig bezoekt hij andere kerkleiders in Rotterdam. Daarbij beperkt hij zich niet alleen tot migrantenkerken, zo zijn er ook speciale banden met Nederlandse kerken in Delfshaven en Kralingen. Door de dialoog met hen op te zoeken en zo elkaar te informeren, hoopt hij dat het beleid van de kerken beter op elkaar afgestemd wordt. Hij ziet zichzelf daarbij als representant van de migrantenkerken en christenmigranten. Deze intensieve manier van horizontaal netwerken met andere kerken, heeft gevolgen voor de relatie tussen de kerk en de wijk. Aangezien het netwerken merendeels buiten de directe omgeving plaatsvindt, verslapt de aandacht voor de thema's in de eigen wijk. In de volgende paragrafen zal blijken dat deze ambigue relatie met de wijk een typisch kenmerk is van migrantenkerken.

4.5 Kerk in de wijk

De SICR is gevestigd in de wijk Cool, of specifieker Cool-Zuid. Cool is een typische centrumwijk. De wijk, die op 1 januari 2004 4702 inwoners telde⁸, wordt namelijk gekenmerkt door een menging van functies. Winkels, kantoren en wonen zijn vertegenwoordigd waarbij er een duidelijk functioneel onderscheid is tussen Cool-Noord en Cool-Zuid, met de Westblaak als harde grens. De verschillende kwartieren hebben een eigen sfeer en uitstraling. Cool-Noord (Lijnbaan- en Mauritskwartier) hoort echt bij de binnenstad, het ligt vlak bij het Centraal Station en bevat een van de belangrijkste winkelgebieden van Rotterdam: de Lijnbaan en omgeving. Cool-Noord wordt qua bebouwing vooral gekenmerkt door kantoren, de woningen bevinden zich in de Lijnbaanflats, grenzend aan de Lijnbaan. Cool-Zuid (Witte de With- en Baankwartier) heeft een geheel eigen uitstraling. In het Witte de Withkwartier bevinden zich De Witte de Withstraat met haar ateliers, galleries, restaurants, cafés en woningen die gevestigd zijn in historische panden (Stuurgroep Cool, 2001). Cool-Zuid is meer dan Cool-Noord een echte woonwijk, dit vertaalt zich onder andere in het feit dat bijvoorbeeld het aantal kinderen in Cool-Zuid beduidend hoger is dan in Cool-Noord. Voor de gehele Cool geldt echter, net als voor andere centrumwijken, dat er relatief weinig kinderen en relatief veel mensen in de leeftijdscategorie 20-34 woonachtig zijn, ten opzichte van Rotterdam als geheel. Daarnaast wonen er in Cool weinig echtparen en relatief veel alleenstaanden al dan niet met kinderen. Het overgrote deel van de woningen betreft huur, 92 procent ten opzichte van 77 procent in Rotterdam (COS⁹ Buurtmonitor, februari 2005).

Tabel 4.1 Bevolking naar leeftijd Cool en Rotterdam

	Cool	Rotterdam
aantal inwoners 0 t/m 14 jaar	405	103345
aantal inwoners 15 t/m 19 jaar	186	35962
aantal inwoners 20 t/m 34 jaar	1593	148810
aantal inwoners 35 t /m 54 jaar	1348	165957
aantal inwoners 55 t/m 64 jaar	498	59175
aantal inwoners 65 t/m 79 jaar	432	60706
aantal inwoners 80 jaar en ouder	240	25589
totaal aantal inwoners	4702	599544

(Bron: COS, 2004)

Iets meer dan de helft van de bewoners in Cool is van allochtone afkomst, namelijk 50.5 procent, dat is iets lager dan het percentage allochtonen in het gehele centrum dat 50.8 procent bedraagt. Het grootste deel van de allochtonen bestaat uit etnische minderheden¹⁰, waarvan de Surinamers vervolgens de grootste groep zijn. Terwijl het percentage allochtonen in Rotterdam als geheel de laatste tien jaar een stijging liet zien van vijf procent, is het percentage allochtonen in Cool in dezelfde periode licht gedaald. Daarbij moet worden opgemerkt dat steeds meer mensen uit ‘overige arme landen’ naar de wijk komen en dat het aandeel mensen uit ‘overig rijke landen’ een

⁸ Waarvan 2938 in Cool-Zuid (Bron: Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS), Rotterdam).

⁹ Centrum voor Onderzoek en Statistiek, Rotterdam.

¹⁰ Etnische minderheden: Surinamers, Antillianen/Arubanen, Kaapverdianen, Turken, Marokkanen en Noord-mediterranen. De bepaling vindt plaats op basis van het geboorteland van de persoon, respectievelijk de moeder en de vader (COS, 2004).

daling laat zien. Navraag bij het COS leert dat Cool-Zuid een soortgelijke verhouding heeft als Cool in zijn geheel.

Tabel 4.2 Bevolking naar etnische afkomst Cool en Rotterdam

	Cool		Rotterdam	
	1994	2004	1994	2004
% Surinamers	11.1	9.3	7.6	8.8
% Antillianen	1.1	2.1	1.9	3.4
% Kaapverdianen	3.0	2.4	2.2	2.5
% Turken	3.3	3.2	5.8	7.5
% Marokkanen	5.7	6.6	3.9	5.9
% Noord-Mediterranen	5.3	5.8	2.6	3.1
% Overig arm	6.7	12.4	4.4	8.4
% Overig rijk	15.1	8.7	11.1	5.7
% allochtoon ¹¹	51.4	50.5	39.6	45.3
% autochtonen ¹²	48.6	49.5	60.4	54.7
Aantal inwoners	4983	4702	598694	599544

(Bron: COS, 2004)

Als we bovenstaande gegevens over etnische samenstelling van de wijk bekijken en deze vergelijken met de etnische samenstelling in de SICR zien we weinig overeenkomsten. De bevolkingsgroepen uit de categorie etnische minderheden, samen goed voor eenderde van het aantal bewoners, zijn zelfs helemaal niet aanwezig in de kerk. Cijfers van de congregatie bevestigen de kloof tussen de kerk en de buurt: slechts 36 procent woont binnen een straal van 5km van de kerk, een kwart woont op 5 tot 10km afstand van de kerk en 40 procent zelfs meer dan 10km (Presbytery of Europe, 2004).

4.6 Samenwerking met de buurt

Vrijwel niemand van de SICR is woonachtig in de directe omgeving van de kerk, dat wil zeggen in Cool. Dit gegeven roept vragen op over wat voor relatie de kerk onderhoudt met de wijk waarin ze zich bevindt. De kerk is voor ledenwerving immers niet afhankelijk van aangrenzende buurten, ze trekt mensen aan uit de hele stad en zelfs de omliggende regio. Door het particularistische karakter van migrantenkerken is het dan ook geen enkel probleem dat meerdere kerken in dichte nabijheid van elkaar verkeren, ze zijn namelijk geen concurrenten van elkaar. Met andere woorden: elke kerk heeft een zogenaamde *niche* functie. Doordat migrantenkerken, vooral de financieel zwakkere kerken, nogal eens van locatie wisselen, is er een gebrek aan

¹¹ Allochtoon zijn degenen die voldoen aan een van de volgende voorwaarden: - persoon is niet geboren in Nederland - geboorteland van de vader is niet Nederland - geboorteland van de moeder is niet Nederland (COS, 2004).

¹² Autochtonen zijn degenen die voldoen aan drie voorwaarden: De persoon is geboren in Nederland, het geboorteland van de vader is Nederland en het geboorteland van de moeder is Nederland. Allochtoon zijn degenen die voldoen aan een van de volgende voorwaarden: - persoon is niet geboren in Nederland - geboorteland van de vader is niet Nederland - geboorteland van de moeder is niet Nederland (COS, 2004).

verbondenheid tussen de kerken en de wijken waarin ze zich bevinden. Het voortdurend wisselen van locatie wordt door McRoberts (2003) aangeduid met de term *bouncing*. De locatie van een kerk is min of meer toevallig en is meer afhankelijk van de beschikbaarheid, bereikbaarheid en betaalbaarheid van een gebouw dan van de mensen die in de omgeving wonen (McRoberts, 2003). Een voortdurende verandering van locatie vindt bij de SICR niet plaats. Het is vooral de *niche* functie die de relatie met de buurt beïnvloedt. Een Engelse vrouw die al meer dan dertig jaar lid is van de kerk beschrijft de situatie als volgt:

“Nee. Ik ken niemand die echt van de buurt is. Heel veel zijn niet zo goed in Engels en je hebt wel allochtonen daar wonen. Maar ze beschouwen ons niet meer als vreemden. Ze beschouwen de Schotse kerk als onderdeel van de buurt Cool ... Ik heb meegemaakt, want dat is een heel belangrijk onderdeel van de veranderingen in onze kerk, toen we daar [in de wijk] eerst kwamen ... leek het net een eiland. Mensen kwamen op een zondag en gingen weg. Mensen om ons heen [de buurtbewoners] zagen deze vreemde mensen [de kerkgangers], ze spraken niet met elkaar want die mensen [de buurtbewoners] spraken Nederlands en wij spraken Engels. Dat was altijd gescheiden. Toen vond ik dat niets, wij hadden een dominee die probeerde meer contact met de buurt te leggen en ik heb een beetje initiatief genomen om naar de buurt te stappen, kunnen wij niet samen wat doen? De bewonersorganisatie had een probleem met onderdak. Onze dominee mocht niet meer in de kerk wonen, dus er kwam een lege ruimte daar. En ... als ze daar zouden werken, zouden we meer contact krijgen” (Vrouw, 62, Engeland).

De kerk heeft zelf toenadering gezocht tot de buurt door de bewonersorganisatie huisvesting aan te bieden. Nu de bewonersorganisatie bijna tien jaar in het gebouw gehuisvest is, is de kerk nog steeds op zoek naar een samenwerking die voor beide partijen bevredigend is. Hoewel de SICR in het verleden heeft deelgenomen aan verschillende buurtprojecten (waaronder het “Opzoomer project”), blijft samenwerken problematisch. Volgens de dominee is dat toe te schrijven aan het feit dat zijn kerk een netwerkkerk is en nooit een lokale kerk zal worden. Sinds ongeveer een half jaar heeft de SICR een *community minister* aangesteld die de kerk vertegenwoordigt in de buurt en die een betere samenwerking moet bewerkstelligen. Inmiddels zijn een aantal projecten (voorzichtig) van start gegaan omdat de dominee van mening is dat elke investering in de buurt zich op een dag zal terugbetalen. Niet alleen de buurt maar ook de kerk kan profiteren van een goede band tussen de twee. De SICR wil een voorbeeld stellen middels het contact met haar directe omgeving, migranten moeten in het belang weer leren van *local roots*. Ze zijn zo gewend aan het *netwerk denken* dat ze het contact met hun burens verwaarlozen.

Om de fysieke afstand tussen de kerk en haar leden wat te verkleinen, heeft de SICR aan elk van de ouderlingen een gebied toegewezen waar ze verantwoordelijkheid voor dragen. Het doel is om de mensen die in een bepaald gebied wonen, dichter tot elkaar te brengen met de ouderling als middelpunt. In de praktijk komt dit voornemen niet zo goed uit de verf omdat de mensen in het gebied weinig gemeenschappelijks met elkaar delen, behalve dat ze in dat specifieke gebied wonen.

4.7 De mensen van de SICR

Hoewel iedereen in de kerk de migrantenstatus, de Engelse taal en het christen-zijn met elkaar deelt, wordt de kerk toch vooral gekenmerkt door verscheidenheid. Dat blijkt alleen al uit de verhalen die de respondenten met me gedeeld hebben. Hieronder volgt een korte schets van de bezoekers die ik gesproken heb.

Een alleenstaande man, 46 en geboren in een klein landje in Afrika, voer als matroos lange tijd langs de kusten van Afrika en Europa. Ongeveer 15 jaar geleden kwam hij zijn geluk in Nederland beproeven. Periodes van werk op zee werden afgewisseld met verblijf aan wal. Af en toe ging hij nog eens terug naar zijn geboorteland, maar de laatste keer is alweer een paar jaar geleden. Hij is zeer religieus. Zijn zondagen besteedt hij uitsluitend aan het bijwonen van kerkdiensten, hij reist er de hele Randstad voor af. Het geloof houdt hem op de been, het weerhoudt hem er naar eigen zeggen van om op het verkeerde pad te geraken. Zo nu en dan werkt hij wat. Datgene wat hij tekort komt aan kleding en voedsel wordt door de kerk gecompenseerd. Een verblijfsvergunning heeft hij niet en hij voelt zich niet begrepen door de Nederlanders. In zijn ogen zijn ze verwend, ze weten niet hoe goed ze het hebben. Hij komt graag in de kerk, hij vindt er de aansluiting waar hij “buiten” tevergeefs naar op zoek is.

Een Zuid-Afrikaanse vrouw, eind vijftig. In totaal woont ze ruim twintig jaar in Nederland in verband met het werk van haar echtgenoot. Zelf is ze actief in het onderwijs. Verschillende kerken heeft ze al geprobeerd, ze is altijd nieuwsgierig naar hoe andere mensen het geloof in God praktiseren. Elke morgen staat ze voor zonsopgang op om een bijbelstudie te doen. In de kerk maakt ze aantekeningen van de preek, die ze thuis nog eens na leest. Voor persoonlijk advies klopt ze regelmatig bij de dominee aan. Ondanks dat ze lid is van de kerkenraad beschouwt ze zichzelf als een eenling in de kerk.

Al meer dan dertig jaar woont hij in Nederland, een Engelse zestiger. Zijn religieuze opvoeding ontving hij in een opvanghuis voor oorlogsvrouwen waarin hij van baby af aan verbleef. Hij is een zogenaamde *expat*; hij werd vanuit Engeland uitgezonden voor zijn werk bij twee internationale ondernemingen, zijn gezin volgde twee jaar later en ze vestigden zich net buiten Rotterdam. Na ongeveer vijf jaar werden ze lid van de SICR, waar hij en zijn vrouw zich beiden actief opgesteld hebben. Hij bekleedde lange tijd een bestuursfunctie en hij doet veel vrijwilligerswerk binnen de kerk. Hij heeft de kerk in al die jaren zien veranderen en hij beleeft plezier aan het internationale karakter van de kerk. De kerk beschouwt hij vooral als een sociale aangelegenheid.

Hoogopgeleide twintigers zijn ze, een Canadees echtpaar dat nu zo’n twee jaar de SICR bezoekt. Ze groeiden beiden los van elkaar op in streng gereformeerde gemeenschappen, met een Nederlandse achtergrond. Achteraf omschrijven ze die als een *small christian bubble* die zo nu en dan nogal verstikkend kon werken. Hun vertrek naar Europa betekende gelijk het losmaken hiervan. Hij kreeg een baan bij een internationaal bedrijf, terwijl zij in het onderwijs aan de slag ging. Ze proberen een middenweg te vinden tussen hun strenge gelovige opvoeding aan de ene kant en het losse liturgische karakter van de SICR aan de andere kant. Ze zijn redelijk actief in de SICR maar bezoeken daarnaast regelmatig de zusterkerk van hun oorspronkelijke

gezindte in Rotterdam. Tot op heden hebben ze nog niet kunnen besluiten van welke kerk ze officieel lid willen worden.

Een universitair geschoolde Schot, gepensioneerd. Sinds zijn geboorte verbonden aan de Presbyteriaanse kerk, vanaf zijn jeugd ook actief. Na een universitaire studie kreeg ook hij een baan in Nederland, dat is nu 36 jaar geleden. Toen duidelijk was dat ze in Nederland zouden blijven is het hele gezin lid geworden. Hij is een van de ouderlingen. Het geloof is voor hem een zienswijze op de wereld, die hij met de andere mensen kerkleden deelt.

Een internationaal iemand die eigenlijk nergens thuis hoort, zo beschrijft ze zichzelf. Ze woonde in verschillende landen, waaronder nu 25 jaar in Nederland. Samen met haar ex-man zette ze een zaak op. Ze is 52 jaar en naar Nederlandse maatstaven goed ingeburgerd; ze heeft een baan, spreekt vloeiend Nederlands en is lid van een aantal Nederlandse sportverenigingen. Sinds haar puberteit ging ze eigenlijk niet meer naar de kerk, ze werd niet meer gepushed. Tijdens een bezoek aan haar zus in Engeland bezocht ze weer eens een kerk en besloot dat in Nederland weer op te pakken. Sinds een jaar komt ze in de SICR, de Engelse taal en sfeer van de kerk oefenen een grote aantrekkingskracht op haar uit, het is een bepaalde herkenning. Het lidmaatschap geeft haar het gevoel dat ze ergens bij hoort.

Vrouw, 40 jaar, getrouwd. Haar man woonde al meer dan tien jaar in Nederland toen ze vorig jaar besloot vanuit Nigeria hier heen te komen. Ze groeide op in een Anglicaanse kerk en op haar 25e stapte ze over naar een Pinkstergemeente. Buiten de kerkdienst woonde ze *fellowships* bij, waar de bijbel intensief bestudeerd werd, ze neigt naar een orthodoxe manier van geloven. Op vrijdag kwam ze aan in Rotterdam en op zondag was ze al aanwezig bij de kerkdienst. Haar man was inmiddels al lid van de SICR en behoort tot de kerkenraad. Omdat ze de Nederlandse taal niet beheerst is haar diploma voor onderwijzeres hier niets waard. Ze houdt zich daarom vooral bezig met de opvoeding van haar jonge kinderen. Ze hebben het financieel niet breed, mensen van de kerk springen zo nu en dan bij.

Een Engelse, 61 jaar. Haar man kreeg 35 jaar geleden een baan aangeboden in Nederland, na een jaar werden ze lid van de SICR. Ze volgde in Londen een opleiding aan de PABO en werkt in het volwassen onderwijs. Groeide op in een Anglicaanse kerk, haar ouders waren niet zeer gelovig. De kerk heeft voor haar altijd gelijk gestaan aan sociale activiteiten, toen net als nu. Ze is altijd zeer actief geweest, ze heeft verschillende functies bekleed. Het multiculturele karakter van de kerk biedt haar zo zegt ze de mogelijkheid om iets te leren over andere landen. Buiten de kerkdienst is ze niet veel met het geloof bezig. Ze beschouwt de kerk vooral als een familie.

Man, 50 jaar, geboren in Ghana. Na de middelbare school werd hij matroos, inmiddels woont hij 12 jaar in Rotterdam. Hij is altijd een gelovig man geweest, zijn ouders waren belangrijke figuren binnen de Presbyteriaanse kerk in Ghana. Vrienden introduceerden hem in de SICR, waarin hij nu een functie in de kerkenraad bekleedt. Het christen zijn neemt hij serieus. In zijn baan als magazijnmedewerker probeert hij zijn collega's enthousiast te maken voor het geloof. Hij denkt dat we in een betere wereld zouden leven als iedereen christen zou zijn.

Een weduwe van 60, Kameroen. Eind jaren zeventig ging ze naar Engeland voor een opleiding. Na het behalen van haar diploma keerde ze terug naar haar geboorteland om daar een zaak op te zetten met haar zus. Toen haar zus naar Nederland terugkeerde kon ze het werk alleen niet meer aan. In de jaren negentig besloot ze haar zus achterna te gaan en uiteindelijk kreeg ze een verblijfsvergunning. In die tijd ontmoette ze ook haar tweede man, een Duitser. Via een zanggroepje kwam ze in de kerk terecht en ongeveer zeven jaar geleden werd ze lid. Haar kinderen wonen allemaal in het buitenland. De kerk is haar familie.

Studente, midden twintig. Verliet twee jaar geleden haar geboorteland Kameroen om in Nederland een studie te volgen. Aan de introductieperiode voor internationale studenten heeft ze goede herinneringen. Aan de onbezorgde tijd kwam een einde toen een familielid dat voor haar zou zorgen, overleed. Ineens stond ze er alleen voor en moest ze wegens financiële redenen het studentenhuus verruilen voor een kamer bij een hospita buiten Rotterdam. Deze hospita wees haar op het bestaan van de SICR. Ze geeft aan eenzaam te zijn en meer contact te willen hebben met andere mensen, zowel binnen als buiten de kerk.

Afrikaanse man, veertiger, getrouwd en twee kinderen. Groeide op in een Anglicaanse kerk. Na de kostschool (VWO) volgde hij een opleiding tot stuurman en ging varen. Ruim 17 jaar woont hij in Nederland. In de kerk vindt hij rust, het is een tweede thuis voor hem. In de SICR lukt hem wat buiten de kerkmuren maar niet wil lukken: geaccepteerd worden. Ondanks dat hij heel bewust 'geïntegreerd' is en hij vloeiend Nederlands spreekt, is het pas in de kerk dat hij echt aansluiting vindt. Aan zijn functie in de kerkenraad beleeft hij veel plezier.

Echtpaar, zij twintiger, hij veertiger. Ieder hebben ze hun eigen verhaal. Zij groeide op in Engeland als kind van Chinese ouders. Sinds haar jeugd kwam ze in een Engelstalige Chinese kerk, waarin ze later actief werd. Ze volgde een universitaire economische opleiding. In de kerk leerde ze hem kennen, hij had al een migratieverhaal achter de rug. Op zijn zestiende verruilde hij Hongkong voor een studie in Engeland. In deze periode leerde hij christenen kennen en hij raakte gefascineerd door het geloof. Vlak na hun trouwen kreeg hij de kans om in Rotterdam een bedrijf op te zetten. Een jaar geleden maakten ze samen de overstap. Hoewel hij weinig aanpassingsproblemen heeft, worstelt zij regelmatig met haar status als vreemdeling. Tegelijkertijd ziet ze haar verblijf hier als een test voor haar geloof. Nu ze buiten haar vertrouwde omgeving verblijft, is ze zelf verantwoordelijk voor haar contact met God.

Hoofdstuk 5 Religie, etniciteit en identiteit

5.1 Inleiding

In Nederland is relatief weinig geschreven over christelijke migrantenkerken. Het initiatief voor bestaande publicaties kwam meestal vanuit (Nederlandse) kerkelijke organisaties. De aandacht was hoofdzakelijk gericht op kennismaking met de desbetreffende kerken en op de vraag hoe Nederlandse kerken met migrantenkerken zouden kunnen samenwerken (Barth, 1996; Blaauw e.a., 2000; Ferrier, 2002; Hoekema e.a., 2004; van 't Kruis, 2001; Pluim e.a., 2002). Binnen de sociologie lijkt het onderwerp lange tijd genegeerd te zijn. De aandacht van godsdienstsociologen ging vooral uit naar secularisering en de opkomst van de Islam (Becker e.a. 1994; 1997; 2000). Intensief onderzoek naar migrantenkerken is verricht door Ter Haar (1998), onderwerp van haar studies zijn Afrikaanse christenen in Nederland. Een groot deel van de Afrikaanse christenen in Nederland komt bijeen in de zogenaamde *Bijlmerkerken* in Amsterdam. Vanwege de schaarste aan studies naar migrantenkerken in Nederland, heb ik de theoretische basis voor deze scriptie ontleend aan een studie uit de Verenigde Staten, een migratieland bij uitstek. Van oudsher hebben christenmigranten zich er gevestigd en religieuze gemeenschappen gevormd. Studies van deze gemeenschappen zijn er dan ook talrijk. Het onderstaande hoofdstuk over identiteit is gebaseerd op de eerder al aangehaalde studie van Ebaugh e.a.: *Religion and the New Immigrants* (2000). De auteurs combineren een uitgebreide samenvatting van bestaande (voornamelijk Amerikaanse) publicaties over migrantenkerken, met hun eigen bevindingen. Deze bevindingen ontleen ze aan dertien case studies van verschillende migrantenkerken in Houston. Deze kerken worden vervolgens stuk voor stuk besproken aan de hand van vaste thema's. De volgende paragraaf is een samenvatting van het eerste gedeelte van het boek, dat tevens als uitgangspunt dient voor dit hoofdstuk. In de paragrafen daarna beschrijf ik of de bevindingen van de auteurs tevens zouden kunnen gelden voor de SICR en haar bezoekers¹².

5.2 Religion and the new immigrants

De rode draad door het boek van Ebaugh e.a. is de relatie tussen religie, etniciteit en identiteit. De auteurs stellen dat gelovige migranten, in hun beslissing om congregaties op te richten of om ergens lid van te worden, zich het meest laten leiden door de wens in het gezelschap te verkeren van mensen met dezelfde etnische achtergrond. Ze zoeken een plaats waar ze sociale netwerken op kunnen bouwen. Een plek waar ze zich op hun gemak voelen, terwijl ze worstelen met het aanpassen aan een nieuwe omgeving. Tot de middelen om die vertrouwdheid binnen een congregatie te bereiken, behoort ten eerste de fysieke reproductie, waarmee de architectuur van de kerk, de inrichting en andere visuele voorstellingen die herinneren aan het land van herkomst, bedoeld worden. Ten tweede is er de ceremoniële reproductie, dat wil zeggen de kerkelijke rituelen. Hiertoe kan ook het vieren van seculiere feestdagen in

¹² Ofschoon ik de studie van Ebaugh e.a. (2000) als uitgangspunt neem, heb ik niet de pretentie dat de Verenigde Staten en Nederland volledig vergelijkbaar zijn, zowel wat migrantengroepen, religieus klimaat en verzorgingsstelsel betreft.

de kerk gerekend worden. Deze vieringen dragen, vooral in multi-etnische congregaties, bij aan een grotere verbondenheid van de etnische groepen aan de kerk. Ze voelen zich er meer thuis. Als derde middel noemen ze de zogenaamde huiselijke religie. Vooral bij niet-christelijke religies (met uitzondering van de Islam) speelt een groot deel van de religieuze beleving zich binnenshuis, rondom een altaar, af. De religieuze handelingen en de voorwerpen die erbij te vinden zijn, zijn verbonden met etnische tradities die aan de rest van het gezin doorgegeven worden. Ten slotte bieden de, aan de kerk gerelateerde, sociale activiteiten een gelegenheid om traditioneel eten te bereiden en de streektaal te spreken (p. 80-90).

Het bestuur van een migrantenkerk kiest bewust voor het gebruik van een *native vernacular*, een voor migranten inheemse taal. De reden daarvoor is ten eerste vooral een praktische. Leden van de congregatie zijn in hun eigen taal beter in staat de religieuze doctrine en rituelen te begrijpen. Verstaanbaarheid geeft tevens een gevoel van comfort en vertrouwdheid voor nieuwkomers die zich vervreemd en onwennig voelen in hun nieuwe gemeenschap. De tweede reden is het streven naar dankbaarheid en betrokkenheid. Doordat de kerkbezoekers zich meer thuis voelen in het vreemde land, zijn ze dankbaar en meer betrokken bij de kerk en haar leden. Nieuwe aanwas garandeert vervolgens het voortbestaan van de kerk.

Taal is volgens de auteurs een punt van zowel eenheid als conflict. Zoals hierboven is aangegeven draagt taal bij aan een grotere betrokkenheid van de leden aan de kerk. Dit gedeelte heeft de kerk zelf in de hand. Het bestuur kiest immers bewust voor een taal voor de diensten en het overige religieuze onderwijs, zoals de bijbelstudies. Wat de kerk niet in de hand heeft is het taalgebruik van de leden in informele context. Leden spreken soms verschillende dialecten (en in multi-etnische kerken zelfs verschillende talen), waardoor taal bij kan dragen aan de segregatie in een kerk. Ook kan het zorgen voor spanningen tussen generaties. Dus enerzijds werkt taal bevorderend voor de solidariteit, anderzijds is het ook een voedingsbodem voor verdeeldheid (p. 100-120).

Hoewel religie en etniciteit nauw met elkaar samenhangen, kiezen migrantenkerken doorgaans bewust voor het accent op etniciteit *of* op religie. Als kerken voor het eerste kiezen, streven ze naar een soort *purificatie*. De intentie is dan een etnisch homogene samenstelling van de congregatie. Een andere mogelijkheid is dat de kerk de nadruk legt op religie, ten koste van etniciteit. De reden hiervoor heeft te maken met de dynamiek die in een migrantenkerk aanwezig is. In tegenstelling tot 'autochtone' kerken, die hun voortbestaan putten uit opvolging door generaties, zijn migrantenkerken afhankelijk van het continu aantrekken van *nieuwe* leden. Omdat de twee (sociologische) hoofdfuncties van migrantenkerken, namelijk sociale dienstverlening (zowel materieel als immaterieel) en etnische reproductie, voornamelijk gericht zijn op de behoeften van recent gearriveerde migranten, valt de tweede generatie bijna automatisch af als doelgroep. Deze generatie, die vaak geboren is in het 'nieuwe' land, spreekt de taal en heeft haar draai al gevonden. In tegenstelling tot hun ouders voelen zij zich in de kerk minder thuis dan daarbuiten. De drang om tradities van het thuisland binnen de kerk voort te zetten is dan ook minder groot (p.119-133). De continuïteit van migrantenkerken komt in gevaar zodra er minder (gelovige) mensen van de desbetreffende etnische groep het land binnen komen. De kerk kan er op dat moment voor kiezen de panreligieuze identiteit en activiteiten te beklemtonen, ten koste van de etnische identiteit. Zo wordt ze

aantrekkelijker voor etnisch diverse groepen. Uiteraard hoeft het beleid van de kerk niet altijd te rekenen op onvoorwaardelijke steun vanuit de congregatie. Als etnische sfeer en een sociaal netwerk van gelijken juist belangrijke aantrekkingskrachten zijn geweest van de kerk, staan leden niet altijd te popelen bij dergelijke veranderingen.

Nu ik de belangrijkste conclusies van Ebaugh e.a. uiteengezet heb, ga ik onderzoeken of het beeld dat de auteurs schetsen, ook geldt voor de SICR. De meest belangrijke conclusie, dat de migrantenkerk vooral een plek is voor etnische reproductie en sociale dienstverlening, wordt verspreid over twee hoofdstukken besproken. In dit hoofdstuk komt etnische reproductie aan bod, in het kader van identiteit. Al vroeg in het onderzoek bleek dat binnen de SICR eigenlijk twee processen samen komen. Allereerst de manifeste zoektocht van migranten naar een nieuwe identiteit, die eindigt in de kerk. Daarnaast is er de ontwikkeling van een kerk met een Schotse identiteit naar een kerk met internationale identiteit. Dit proces, dat verloopt met vallen en opstaan, zal als eerste aan bod komen.

5.3 Internationalisering

Zoals in het vorige hoofdstuk al aangehaald werd, is de SICR een bijzondere migrantenkerk. Ze is in een relatief korte tijd getransformeerd van een historische, stugge etnische kerk naar een jonge, dynamische internationale kerk. Deze identiteitsverandering is uit nood geboren. Vanaf het midden van de jaren zeventig kwamen er zoals gezegd, als gevolg van de economische teruggang, minder *expats* naar Nederland. De teruggang in het aantal leden werd opgevangen door de fusie met de Amerikaanse kerk uit Dordrecht. Deze kerk had met hetzelfde fenomeen te maken en kampte eveneens met een daling in het ledenaantal. Maar het bleek geen structurele ‘oplossing’. De daling van het ledenaantal bleef aanhouden en aan het einde van de jaren tachtig werd het voortbestaan van de congregatie bedreigd. Niet alleen de teruggang van het aantal migranten uit Engeland en Schotland was daar een oorzaak van. Ook had de kerk te maken met interne conflicten over het bestuur. Begin jaren negentig bezocht het eerste Afrikaanse gezin de diensten. De vader was opgegroeid in een Schotse missie. Hij zorgde er voor dat er snel meer Afrikanen, voornamelijk oud-zeelieden, met hun families naar de diensten kwamen. Zij waren afkomstig uit de oude kolonies en daarom al bekend met de Anglicaanse én Presbyteriaanse kerken. Het bestuur zag in dat deze groep het tij zou kunnen keren en het bevorderen van hun komst werd een speerpunt van het beleid. Hoewel de noodzaak van deze beleidswijziging door het overgrote deel van de oorspronkelijke bezoekers wel werd ingezien, bleek de acceptatie van de nieuwelingen door de congregatie een ander verhaal.

“De Schotse mensen wilden de kerk domineren en ze zeiden: oké ze willen naar onze kerk maar dan moeten ze zich aan onze regels houden. En dan moet je toch een beetje gaan denken. Maar nu gaat het wel denk ik, ik heb er geen problemen mee” (Man, 62, Engeland).

Ongeveer vijftien jaar na de komst van de eerste Afrikanen zijn de meeste problemen voorbij.

Naast de maatregelen die de kerk heeft genomen en de toenemende tolerantie van de oorspronkelijke bezoekers, heeft een belangrijke factor bijgedragen aan een

verbeterde sfeer. Het groot deel van de kritiek is letterlijk weggestorven. De kerk verloor in een paar jaar tijd een hoop vrouwen die streden voor het behoud van een sterke band met Schotland. Met het wegvallen van deze groep kwam ook een einde aan de activiteiten die zij organiseerden. De toneelstukken, rommelmarkten en filmavonden die de band met Schotland benadrukten, hebben plaats gemaakt voor een incidentele Schotse quiz voor buitenlandse studenten en een jaarlijkse avond rondom de Schotse dichter Burns. Een enkel lid met speciale interesse voor Schotland, maakt deel uit van de “Caledonian Society”, die de archieven van de kerk beheert. Over het algemeen loopt de kerk niet (meer) te koop met zijn Schotse achtergrond, als er aan Schotland gelieerde activiteiten georganiseerd worden is dat nooit met de bedoeling om bewust de banden met Schotland te versterken.

“I would have to confess that I don’t believe that it is helpful to be just Scottish. Otherwise we would not be international. So sometimes I use the phrase that we don’t wear Scotland on our sleeve; we don’t advertise ourselves as Scottish. I’m personally very content, very happy to be Scottish. But I don’t somehow feel I have to flout out and tell everybody that I’m talking to” (Dominee).

De kerk erkent dus het belang van een tolerante houding tegenover andere groepen dan de Schotten. Het proces van internationalisering is langzaam ingezet en het bestuur heeft enkele initiatieven genomen om de verandering in goede banen te leiden. In de beginperiode werden een paar keer per jaar Afrikaans getinte feesten gehouden met muziek, om de kennismaking wat soepeler te laten verlopen. Naast sociale activiteiten, veranderden ook een paar essentiële zaken. In 1996 heeft de kerk de term *International* toegevoegd aan de naam, volgens de dominee een van de belangrijkste beslissingen van de afgelopen tien jaar. Het was een succes want het bleek een essentieel verschil te maken voor potentiële niet-Schotse bezoekers. Er hoefde immers niet meer aan ze uitgelegd te worden waarom ze nou juist naar een Schotse kerk zouden moeten komen. De doelgroep werd groter, ook internationale studenten en zakenmannen wisten de SICR te vinden. Met de doelgroep veranderden ook de kerkdiensten. De veranderingen hadden voornamelijk betrekking op zaken die tegemoet komen aan de wensen van de Afrikanen, met een aandeel van ongeveer een derde van de congregatie de grootste groep nieuwkomers in de kerk. Het bestuur besloot tot een aanpassing in de manier waarop communie gedaan wordt. Ook wordt een keer per maand de collecte niet opgehaald, zoals normaal gesproken, maar onder begeleiding van muziek naar voren gebracht (de Afrikaanse manier). Een andere wijziging is de inbreng van een zogenaamde ‘open spot’ in de dienst. In vijf minuten tijd wordt aandacht gevraagd voor een goed doel, meestal in Afrika. Maar de meest ingrijpende wijziging in de dienst was de toevoeging van een Afrikaans koor naast het traditionele, voornamelijk blanke koor dat de traditionele Schotse hymnen als repertoire heeft. Een vaste plek voor het Afrikaanse koor, de Joyful Singers, werd ingeruimd om de Afrikaanse bezoekers wat meer te betrekken bij de diensten. Niet iedereen kan zich echter vinden in deze aanpak:

“Sommige mensen vinden dat het niet past. Er zijn mensen die als ze bijvoorbeeld weten dat de Joyful Singers zingen, liever niet komen. Heel weinig, maar het gebeurt. Het gaat niet zonder problemen” (Man, 62, Schotland).

Omdat het opleidingsniveau met de komst van nieuwe groepen in de kerk wat gedaald is, zijn de diensten wat toegankelijker en informeler van aard geworden. De kerk wil er zeker van zijn dat de boodschap bij iedere bezoeker goed over komt. Ook hier blijkt de gewijzigde aanpak soms op gespannen voet te staan met de behoeften van de oorspronkelijke bezoekers.

“I was talking to a man in the church the other day. He said to me: you know I don’t like these low services. What he meant was that they were too informal for him. But he said: I got to agree that more people are coming now. So again, it’s the willingness to negotiate to agree to disagree that is so precious in our church ... you can’t always agree... I think some of the Scottish they still want to feel the connection to Scotland” (Dominee).

We zien dus dat de aanpassingen niet vlekkeloos verlopen. Een aantal mensen ziet verandering als verslechtering. De relatie met Schotland die voor sommige mensen nog steeds zeer belangrijk is, is minder prominent aanwezig. Tegelijkertijd wordt door dezelfde mensen erkend dat het internationale koers die de kerk is gaan varen, een enorme toename van het aantal leden heeft voortgebracht. Er is een afweging gemaakt tussen een sterke etnische identiteit met weinig leden en een internationaal ledenbestand waarmee de kerk floreert. De keuze is op het laatste gevallen en de kerkbanken zijn op zondag bijna volledig gevuld. Het voortbestaan van de kerk lijkt gegarandeerd. Een manier waarop het draagvlak voor veranderingen vergroot wordt, is het geleidelijk en mondjesmaat toepassen ervan. De Joyful Singers begonnen ongeveer negen jaar geleden als een Afrikaanse zanggroep buiten de kerk. Langzaam zijn ze in de kerk geïntroduceerd met een paar gastoptredens. In die tijd was niet iedereen van de groep lid van de kerk. Inmiddels heeft de groep een vaste plek in de dienst gekregen, niet in de laatste plaats omdat ze nu geheel bestaat uit bezoekers van de SICR. Ze zingen minimaal eens per twee maanden. Een ander voorbeeld van een voorzichtig aangepakte verandering is de kleding die de dominee draagt tijdens de dienst. Afrikanen, de West-Afrikaanse in het bijzonder, zijn in het koloniale systeem gehecht geraakt aan de bijbehorende traditionele systemen. Zij waarderen, meer dan de Schotten hier, de oude Schotse kerk. Zij waren het dan ook die aangaven de dominee, op zondag, het liefst in zijn traditionele gewaad te zien. Hij is hun tegemoet gekomen door dat nu eens in de maand te doen. Deze manier van concessie doen, is een indicatie van de voorzichtige aanpak van de kerk. Het lijkt alsof ze niet duidelijk durft te kiezen voor een bepaalde identiteit. Het voorbeeld van het traditionele gewaad is gelijk aan de eerder genoemde aangepaste collecte, eens per maand, in die zin dat het een beperkte tegemoetkoming is aan de ‘nieuwe’ mensen in de kerk. Dankbaar voor het nieuwe publiek en gemotiveerd hen te behouden, doet men hier en daar aanpassingen of organiseert men sociale activiteiten. In 2004 heeft een groep kerkbezoekers bijvoorbeeld een bezoek gebracht aan het Afrikaans museum bij Nijmegen. Tegelijkertijd is men huiverig om anderen, die langer in de kerk verblijven, voor het hoofd te stoten. Het nieuwste idee van de dominee om op zondag twee diensten aan te bieden, met ieder een eigen *worship* stijl stuit op weerstand, omdat de congregatie bang is nog verder af te geraken van een volledige integratie.

Het voortdurende schipperen tussen verschillende groepen is een fenomeen dat typisch lijkt voor een internationale multi-etnische kerk. Het is een voortdurende zoektocht naar beleid waarin iedereen zich kan vinden, de kerk probeert een middenweg te vinden voor de verschillende groepen en hun behoeftes. De mate

waarin aan deze behoeftes tegemoet wordt gekomen, zal altijd beperkt en langzaam plaatsvinden. Als veranderingen te rigoureus en snel worden doorgevoerd, zal het draagvlak afnemen en lopen leden weg. Het bestuur van de kerk treedt op als een soort van mediator. Elke keer opnieuw wordt er een situatie gecreëerd waarin het overgrote merendeel van de congregatie zich moet kunnen vinden. Dit voorkomt conflicten en bevordert de stabiliteit binnen de groep. Het voordeel van de geschetste compromiscultuur, is dat de kerk zeer toegankelijk is voor nieuwe mensen. Je zou kunnen zeggen dat er voor ieder wat wils is, de aanwas van nieuwe leden wordt hierdoor gegarandeerd. Het nadeel is tegelijkertijd dat groepen zich niet volledig kunnen identificeren met de kerk wat ten koste zou kunnen gaan van de verbondenheid die ze met de kerk voelen.

Het koffie-uur

Op een van mijn eerste bezoeken aan de SICR, op een woensdagmiddag, was ik in gesprek met een blanke, oudere man over het internationale karakter van de kerk. Toen ik vroeg naar de manier waarop de verschillende groepen met elkaar omgingen, raadde hij me aan om op zondagmiddag, na afloop van de dienst, eens op het podium van de aula te gaan staan. Hij zei dat ik dan zou zien hoe de kerk ervoor stond. De eerstvolgende zondagmiddag heb ik tijdens het koffie-uur zijn advies opgevolgd en tot mijn verbazing zag ik dat blanke en zwarte bezoekers elk aan een kant van de aula stonden. De Afrikanen stonden links, de blanke, voormalige *expats* rechts en de internationale studenten, *young professionals* en Nederlanders stonden ergens daartussenin. Ik vond het een opmerkelijk gezicht en voelde me naïef door mijn verwachting een perfecte samensmelting van culturen aan te treffen. Een blanke Engelse vrouw weet het gebrek aan contact aan de verlegenheid van bepaalde groepen, een blanke Engelse man vond juist dat de oorspronkelijke leden wat meer hun best zouden moeten doen.

Hoewel groepsvorming tijdens het koffie-uur een vaststaand gegeven is, zijn de meeste mensen die ik gesproken heb, het er over eens dat je met iedereen kan praten als je dat zou willen. De zwarte respondenten die ik gesproken heb, noemden dit gegeven als een groot pluspunt van de kerk, de afwezigheid van discriminatie. Hier ga ik in paragraaf 5.5 van dit hoofdstuk wat verder op in. De groepsvorming is denk ik niet zozeer een kwestie van huidskleur, maar eerder van leefstijl. Leden kiezen ervoor om binnen de kerk gelijken op te zoeken met wie ze zich kunnen identificeren. De Afrikanen blijken grotendeels oud-zeelieden met hun gezinnen te zijn, de voormalige *expats* zijn in dezelfde periode naar Nederland gekomen en kennen elkaar al jaren. De internationale studenten zoeken net als de *young professionals* contact met mensen die om dezelfde redenen in Nederland verblijven als zij. Hoewel de kerk in een onophoudelijke zoektocht naar een bepaalde identiteit lijkt te zijn verwikkeld, is de kerk de plaats waar de zoektocht van hun leden juist eindigt.

5.4 Op zoek naar aansluiting

De bezoekers van de SICR hebben zich om verschillende redenen in Nederland gevestigd, waarvan werk en studie de belangrijkste zijn. Sommigen startten hier een bedrijf, anderen werden uitgezonden door hun werkgever, en weer anderen vluchtten in de hoop op een veiliger en/of welvarender bestaan. In een stad als Rotterdam, waar bijna de helft van de bevolking uit allochtonen bestaat, richten migranten die op zoek zijn naar sociale contacten zich niet noodzakelijkerwijs op de lokale gemeenschap. Ze

proberen tevens aansluiting te vinden bij *selective communities*, gemeenschappen die opgebouwd zijn vanuit een gemeenschappelijke factor (Wellman, 1999). Migrantenkerken zijn een duidelijk voorbeeld van een dergelijke selecte gemeenschap. Bezoekers delen het christelijke geloof en de migrantenstatus met elkaar en in veel gevallen ook nog nationaliteit. De kerk is voor migranten een goede plek om betekenisvolle contacten te maken:

“I mean for us, coming to church anyway, it’s a good place to meet friends, rather than going to the pub for example. It grounds you in the country, and then you are not so alone. I even have colleagues at my school who are here on their own and they kind of feel lost because they don’t know where to go, where to meet people, coming to Holland. And I think it takes so much effort to go out and try to make friends. And I mean, you don’t automatically make them in church but I think it is a little bit easier ...I think our faith is so central to us and that is why we go to a new place and we readily find a church because that is the best way for us to find a community that we enjoy being involved in” (Vrouw, 24, Canada).

De kerk is voor migranten dus de plek waar ze een basis op kunnen bouwen, waar ze altijd op terug kunnen vallen. Ze hebben de garantie dat ze in een migrantenkerk mensen zullen ontmoeten die twee fundamentele dingen met ze delen: ze hangen hetzelfde waarden systeem aan én ze zijn ook migrant. De zoektocht naar aansluiting bij een gemeenschap is door de eerder genoemde ontwikkelingen op het gebied van technologie, en dan vooral de opkomst van het Internet, eenvoudiger geworden (Castells, 2000). Net zoals meer grotere migrantenkerken, maakt de SICR gebruik van dit gegeven door een overzichtelijke website te aan te bieden. Meerdere respondenten, met name de jongeren, antwoordden op de vraag hoe ze met de SICR in contact waren gekomen dat het direct of indirect via Internet was, in het bijzonder via de populaire zoekmachine *Google*. Het invoeren van de zoektermen “English speaking church Rotterdam” voor internetpagina’s uit Nederland, levert niet minder dan 822 *hits* op. Na een muisklik op de tweede link verschijnt een lijst van kerkdiensten in het Engels in heel Nederland. Onder het kopje Rotterdam zijn dertien Engels sprekende kerken opgenomen, waarvan drie met een link naar hun website. Op de voorpagina van de website van de SICR, wordt de internationale identiteit van de kerk beklemtoond en wordt de verhouding met de Church of Scotland toegelicht, om te voorkomen dat bezoekers zich laten weerhouden door de Schotse naam.

Steeds meer te kiezen

Eerder in deze scriptie werd in het kader van de migratie en de cultuurbotsingen, zonder het als zodanig te benoemen, al eens verwezen naar de trend van globalisering. Globalisering is een algemeen bekend begrip dat omschreven zou kunnen worden als een steeds verdergaande, intensievere en snellere verbondenheid tussen de verschillende delen van de wereld, die in alle aspecten van de hedendaagse samenleving merkbaar is (Held e.a., 2000). Volgens Allen e.a. (1995) is globalisering werkzaam op een drietal terreinen: cultuur, economie en politiek. Allereerst is er sprake van *culturele convergentie*, de verspreiding van universele cultuurvormen en stijlen over de hele wereld wat resulteert in één universele cultuur. Een tweede aspect is de *integratie van de wereldeconomie*, grote (private) ondernemingen maken van een steeds groter deel van de wereld gebruik bij het kapitalistische productieproces en het afzetten van producten. De markt waarop producten, diensten, arbeid en geld

afgezet worden, wordt los van nationale grenzen steeds vrijer. Ten slotte speelt de *politieke besluitvorming* zich steeds meer af binnen internationaal verband (Allen e.a., 1995). Hoewel het ontstaan van een universele cultuur haaks staat op de eerder beschreven cultuurbotsingen, staat vast dat de groeiende verbondenheid tussen de verschillende werelddelen invloed heeft op individuele levens. Techniek en welvaart zorgen voor een verhoogde mobiliteit waardoor het overbruggen van grote afstanden relatief goedkoop en gemakkelijk is geworden. Werkelijke afstanden spelen vaak niet eens een rol door vooruitgang op het gebied van communicatie, waardoor contacten tussen mensen niet langer gebonden zijn aan fysieke nabijheid. De wereld om ons heen komt dichterbij, kortom: onze leefwereld is vergroot en er is zoiets ontstaan als een *single imaginary space* (Hall, 1995), een denkbeeldige ruimte waarin iedereen met elkaar in contact staat. Binnen deze ruimte met verbeterde informatiestromen en dichte netwerken ontstaat beweging, of migratie. Transnationale bedrijven zenden hun werknemers uit naar vestigingen over de grens, vluchtelingen verplaatsen zich naar gebieden waar ze veilig(er) zullen zijn en anderen zijn op zoek naar een welvarender bestaan.

Naast de beschreven geografische mobiliteit, zorgt ook een andere ontwikkeling voor de toename in keuzemogelijkheden. Schwartz (2004) beschrijft in zijn boek “The Paradox of Choice” dat iemands identiteit niet langer bepaald wordt door zaken die men bij de geboorte geërfd heeft, zoals huidskleur, etniciteit, nationaliteit en sociale of economische klasse. Er ontstaat een grotere speelruimte waarin mensen de mogelijkheid hebben om het op sociaal of economisch gebied anders te doen dan hun ouders. We kunnen zelf kiezen hoe we met onze etnische achtergrond omgaan, kiezen we ervoor de achtergrond te omarmen en te benadrukken, of gaan we op in de massa? De tijd waarin de plaats waar je geboren bent, de plaats is waar je zult leven op dezelfde manier als de voorgaande generaties, is voorbij. Deze *freedom of choice* wordt op het eerste gezicht als iets positiefs beschouwd, hoe minder belemmeringen om te doen wat je zelf wilt, en hoe meer keuzemogelijkheden, hoe beter lijkt het. Maar zoals de auteur aantoont, bestaat er geen positief verband tussen keuzevrijheid en geluk. Volgens hem is er eerder sprake van een *paradox of choice*, een keuzeparadox waarbij elke keuze die we moeten maken, gepaard gaat met onzekerheden over de juistheid van die beslissing (Schwartz, 2004).

Geloof als identiteitsbepaler

Elke beslissing die we nemen, heeft gevolgen. Laat ik dat illustreren met het voorbeeld van de migranten die de SICR bezoeken. Zowel de student die hier een (deel) van zijn opleiding doet, als de *young professional* die gaat werken voor een multinational, als de zakenman die hier tijdelijk is, hebben bij het verlaten van hun oorspronkelijke woonplaats, ook de bijbehorende zekerheden achter zich gelaten en daarmee in zekere zin hun identiteit. In het buitenland worden ze geconfronteerd met hun status als migrant. Identiteit komt tot stand door verschillen, door onszelf te vergelijken met anderen ontstaat een zelfbeeld. Identiteit is verbonden aan het gevoel dat men ergens deel van uit maakt, dat men *insider* is, of juist niet (Miller, 2000). Migrant worden in het vestigingsland geconfronteerd met een nieuwe status: de migrantenstatus. Algemene kenmerken als huidskleur, nationaliteit, geloof en verblijfsstatus worden identiteitsbepalend, als ze afwijken van de meerderheid in een land:

“Je moet eigenlijk geboren moeten zijn van Nederlandse ouders om echt een Nederlander te zijn, die cultuur moet je in je hebben (...) Kijk, in Engeland als je het juiste accent hebt, pas je je al aan. In Nederland kun je zo goed Nederlands spreken als je wilt, ze kijken voornamelijk naar je uiterlijk. En ze willen weten waar je vandaan komt. En als je zegt ik ben hier geboren, dan vragen ze ja maar waar kom je vandaan en je ouders en je voorouders dan, ze blijven doorgaan” (Vrouw, 52, Jamaica).

Ondanks de pogingen om zo goed mogelijk te integreren, blijft het gevoel van anders zijn sterk aanwezig:

“... ik ben gewoon iemand die kan gewoon zo makkelijk inpassen overal, maar of je in een gemeenschap wordt geaccepteerd dat is een ander ding. Maar ja, in the presence of God, God is not going to reject you” (Man, 46, Ghana).

Met deze uitspraak wordt een van de belangrijkste functies van de SICR voor haar leden samengevat, namelijk aansluiting bij een gemeenschap. Het geloof, het christen-zijn, is een belangrijk bindmiddel, waardoor de status van buitenstaander transformeert naar die van insider.

“... coming here, you know, I don't feel so different as it were. Because there are so many people from different parts of the world, who have been here for twenty years or for one year and um, everyone is here for the same purpose: to worship God. It makes me feel normal actually” (Vrouw, 24, Canada).

Voor een man, geboren in Hongkong, werd het geloof zijn houvast toen hij alleen, als student, in Engeland verbleef.

“I remember when I first started belief, the joy; I can really feel the joy among the people. And then not only me, they are so happy, they are so joyful together. So I feel like I'm in the family because obviously, in that time, it's only me on my own. So I feel I need a family and then they gave me the feeling I am really in a family. That's why from that day on I go to church” (Man, 42, Hong Kong).

Kiezen voor een kerk

Ik kom nog even terug op de keuzeparadox van Schwartz. Hij beweert dat we bij de keuze van een religieuze gemeenschap ons laten leiden door wat we van het geloof verwachten. “Sommigen zijn op zoek naar emotionele voldoening anderen naar sociale contacten. Weer anderen behoeven morele bijstand en hulp bij specifieke problemen in het leven” (Schwartz, 2004:39). Religieuzen zouden zich als consumenten op een markt begeven waar ze rondlopen tot ze vinden wat ze willen. Een goed voorbeeld hiervan is het verhaal van een jong Canadees koppel in de SICR. Ze groeiden beiden op in een streng gereformeerde gemeenschap. Met hun komst naar Europa voelden ze zich bevrijd van de beklemmende omgeving waarin ze woonden. In Brussel gingen ze met behulp van het Internet op zoek naar een geschikte kerk. Naar eigen zeggen vonden ze de perfecte kerk, een kerk die sterk verschilde van hun kerk thuis. Wat hen vooral aantrok was dat de kerk hun intellectueel uitdaagde. Na hun verhuizing naar Nederland konden ze zich simpelweg laten overschrijven naar de zusterkerk van hun kerk in Canada, die in Rotterdam gevestigd is, een kerk met dezelfde gebruiken en

geloofsbeginselen als die van thuis. Ondanks hun redelijke beheersing van het Nederlands, vormt de taal in die kerk een struikelblok. Ze kozen er voor om, op aanraden van een vriend, ook de SICR te bezoeken. Ze voelen zich er op hun gemak, de vriendelijke sfeer en de mix van culturen spreekt ze aan. De oproep tot solidariteit onderschrijven ze, maar tegelijkertijd vinden ze die ook te prominent aanwezig ten koste van religieuze educatie. Het koppel wil een aantal dingen: intellectueel uitgedaagd worden, religieuze educatie, goede sociale contacten, Engels spreken en herkenning van thuis. Ze vinden, nu ze een paar jaar in Nederland wonen, dat ze een keuze moeten maken. Tot die tijd blijven ze op zondag twee kerken bezoeken en proberen ze in hun intellectuele behoeften te voorzien in een bijbelstudiegroep van de SICR, samen met andere hoogopgeleiden. Wat we zien is dat de keuzemogelijkheden zijn vergroot, maar voor hen betekent dat ook het stellen van meer vragen. Aan welke kenmerken van een kerk geven we prioriteit, waar identificeren wij ons het meest mee? Een duidelijk besef van de eigen verantwoordelijkheid over de te maken keuze, heeft besluiteloosheid als gevolg, het koppel is bang om een verkeerde keuze te maken.

5.5 Verschillen in behoeften

Uit de gesprekken die ik met de kerkbezoekers en de dominee voerde, kwam naar voren dat er in de SICR ook sprake was een verschil in verwachtingen bij de bezoekers. Grofweg zijn de behoeften volgens de dominee in te delen langs een aantal belangrijke groepen in de kerk. De voormalige *expats*, de *young professionals* en de Afrikanen. De eerste groep, de *expats*, zien de kerk vooral als een gezelligheidsgebeuren. Ze wonen al vele jaren in Nederland, zijn vaak al met pensioen en hebben een actief sociaal leven. Ze zien de mensen van de kerk ook bij andere gelegenheden. De gezelligheidsfunctie wordt geïllustreerd door de volgende respondent, als ik hem vraag naar de belangrijkste reden om naar de kerk te komen:

“Buiten het geloof is het ook gewoon vriendschappelijk, om een gezellige groep te houden. Dat is gewoon een beetje sociaal, als ik iemand kan helpen dan doe ik dat graag. Ja, dat is buiten de kerkdienst. De kerkdiensten vind ik wel belangrijk maar ook de mensen die naar de kerk komen” (Man, 62, Engeland).

De tweede groep, de *young professionals*, zijn volgens de dominee vooral op zoek naar spirituele voeding en *personal support*. Ze zijn druk met hun werk of gezin en komen naar de kerk om op te laden:

“I want to maybe look for a bible study group, so if they can help me. And then they can give advice to me. Maybe, from them, maybe I can listen to them. Maybe from them I can learn something. How to follow God, how to keep your faith together as strong as possible. That’s how I want to do it” (Man, 42, Hong Kong)¹³.

¹³ Hoewel deze man door zijn leeftijd niet meer ‘jong’ genoemd kan worden, schaar ik hem wel tot de *young professionals*. Hij is samen met zijn jonge vrouw naar Nederland gekomen om een zaak op te zetten. Ze zijn net een jaar getrouwd en proberen samen een bestaan op te bouwen.

In de bovenstaande uitspraak zien we dat ze de spirituele voeding vooral uit gesprekken met gelijkgestemden proberen te halen. De congregatie is groot en divers, waardoor de diensten alleen vaak niet voldoen aan de behoefte die deze specifieke groep heeft. Ook het Canadese koppel zoekt op een andere plaats, namelijk hun bijbelstudiegroep, naar uitdaging en leermomenten. Het is een groep die enkel en alleen uit hoogopgeleiden bestaat en waarvan de helft dezelfde denominatie als zij, als achtergrond heeft. Die gemeenschappelijkheid is voor hen een duidelijk pluspunt en compenseert het 'spirituele tekort' van de diensten:

“At the same time in our bible study and in the time with friends, that is sort of where we get it. It’s not that we don’t get in our church community, it’s just you usually would expect it from the pulpit and now we get it somewhere else. And then it’s sort of like: well it’s not the minister’s responsibility to necessarily give us all those things, if we get in the community that is also a very positive thing” (Man, 25, Canada).

De derde groep met een uitgesproken behoefte zijn de Afrikanen. Voor hen is het gevoel dat ze ergens bij horen, van groot belang. Deze groep behoeft wat meer uitleg dan voorgaande groepen. Daarom zal ik er een aparte paragraaf aan besteden.

Erbij horen

Een van de mensen met wie ik sprak, was een Ghanese man die ten tijde van het interview 17 jaar in Nederland woonde. Hij heeft een vaste baan, is lid van een sportvereniging en hij kan zich goed uitdrukken in de Nederlandse taal. In het belang van de kinderen heeft het gezin zich in een klein dorp in Brabant gevestigd, waar ze vooral in het begin veel moeite gehad hebben om te integreren. Hij voelt zich er een buitenstaander. Ondanks dat hij, volgens Nederlandse standaarden, goed is ingeburgerd zegt hij zich in de kerk pas echt thuis te voelen:

“Ik moet gewoon zeggen Nederland is een schitterend land (...) Maar ik heb een heel andere cultuur en, kijk, ik heb gewoon iets van ik woon in Nederland dus ik moet zelf gewoon inburgeren en dat heb ik gedaan. Door een beetje Nederlands te praten en gewoon als Nederlander... Maar ja ik heb een sociaal leven, dat is heel iets anders dan de gemiddelde Nederlander. Ik kan best wel goed opschieten met Ghanezen, Afrikaanse mensen. Engelsen, daar kan ik ook goed mee opschieten. Want we zijn gewoon een Engelse kolonie en zij begrijpen hoe wij ons voelen ... Ik voel me er naast mijn eigen huis gewoon lekker thuis, als ik hier kom is het van hè hè” (Man, 45, Ghana).

Ook hier weer zien we dat migranten in de kerk een statusverandering meemaken, de kerk verandert de status van buitenstaander in die van *insider*. Alleen lijkt de statusverandering voor de Afrikaanse bezoekers veel sterker te gelden. Zij hebben een andere huidskleur en hebben te maken met een grotere cultuurshock.

Het gevoel dat je ergens bij hoort, werd door meerdere respondenten genoemd. Vooral de Afrikaanse respondenten benadrukten de afwezigheid van discriminatie en het feit dat iedereen welkom was:

“The church is where everybody is welcome. Whether black or white, you are welcome. Whether you are from Africa or Asia, you are welcome. And we see

ourselves as one. We relate to each other ... the love of God will prompt you to speak to another person” (Vrouw, 41, Nigeria).

“[The church] is very important to me because now it’s like I have a family here. Because when you belong to a church, you are God’s children and the pastor ... he encourages people to come in this church whether you are white, black, yellow, red or whatever. So you come to a place when you are welcome. There you feel fine ... You can see how many black people or Africans are here, Surinam’s, Ghanaians, Cameroonians, Nigerians, they are all in this church. So you see that it’s a unique church, it is for everybody. This is what we call church because it is for everybody; we are all children of God. So you are here, and I feel free to talk to you because the way I take you, the way you take me. So you don’t say I am white, you are black I can’t talk to you. You would be interviewing maybe white people. Since you see that I’m a person and that’s why we are sitting here and that is how I took this church” (Vrouw, 60, Kameroen).

Beide vrouwen, maar vooral de laatste, zeggen eigenlijk dat in de kerk andere identiteitsbepalende kenmerken, zoals huidskleur en nationaliteit, ondergeschikt zijn aan het christen zijn. Dat kenmerk hebben ze gemeen met iedereen in de kerk, waardoor ze *insider* zijn geworden.

Een ander voorbeeld van de transitie van buitenstaander naar *insider* is het verhaal van een Afrikaanse veertiger zonder verblijfsvergunning. Tijdens een gezamenlijke maaltijd in de kerk, bij de wekelijkse Mamre-lunch op woensdag, vertrouwde deze man me toe dat hij zich buiten de kerk eenzaam voelde. Hij durft mensen niet goed te benaderen omdat hij te bang is om te worden afgewezen. De wekelijkse lunch betekent veel voor hem, het is het moment dat hij contact maakt met andere mensen, niet in de laatste plaats omdat ze zijn situatie kennen. Van zijn onzekerheid is op zondag helemaal niets te merken. Na de kerkdienst, tijdens het koffie-uur, loopt hij met een grote glimlach door de aula, handen te schudden en gesprekken aan te knopen.

5.6 Herkenbaarheid

Tijdens de interviews vroeg ik de respondenten de kerk te omschrijven. Een aantal mensen deed dat door te benadrukken dat in de kerk iedereen gelijk is en vooral dat iedereen welkom is, ongeacht waar je vandaan komt. Zoals ik eerder al beschreef, hechten vooral de Afrikanen daar waarde aan. Andere mensen legden tijdens die omschrijving vooral het accent op de herkenbaarheid van de kerk. De kerk herinnert ze aan iets waar ze mee opgegroeid zijn. Een respondent beschrijft hoe hij zich de kerk, zoals die 36 jaar geleden was, herinnert:

“Het was zeer te herkennen, alles wat er was. De diensten. Er waren niet allemaal Schotten maar het was heel herkenbaar omdat alles hetzelfde was. Maar toen waren er verhoudingsgewijs veel meer Schotten” (Man, 67, Schotland).

Later vertelde hij me wat er in de afgelopen jaren zoal veranderd is. Ondanks dat de veranderingen niet gering zijn omschrijft een andere respondent, die haar jeugd in Engeland doorbracht, de kerk als volgt:

“Een typische Engelse kerk ... Ja, misschien willen ze dat niet horen. Maar daar gaat het om, dat is mijn cultuur. Vanwege de taal en ook wat ik op school gewend ben. Het spreekt mij aan, het is gewoon cultuur. Het is precies hetzelfde, dezelfde liedjes, dezelfde manier waarop de dienst gehouden wordt” (Vrouw, 52, Jamaica).

Het lijkt erop dat iedere respondent de kerk ziet zoals hij of zij die wil zien. De eigenschappen die zij belangrijk vinden, worden toegeschreven aan de kerk. Soms is dat de houding van de mensen, de sfeer, de etniciteit en soms ook de denominatie:

“I was born into a Christian family and I belong to the Presbytery in Ghana, my parents are all Presbyterians. And this is a Presbyterian church, so coming here was not a difficult thing at all because it had the same rituals, the same preaching, the same policies ... So being a member isn't something strange. Under normal circumstances it is something you do automatic, because it is the same, the same background” (Man, 50, Ghana).

De ouders van deze man waren mensen met veel status in de Presbyteriaanse kerk, waar hij opgroeide. Deze denominatie is zo bepalend voor zijn persoon dat het voor hem heel vanzelfsprekend is om lid te zijn van de SICR. Deze man vertelde me ook het opmerkelijke verhaal van de *Ghanaian Society* in Ghana, dat besloten had tot het oprichten van een Ghanese Presbyteriaanse kerk in Rotterdam. De dominee die het geheel op moest gaan zetten, woonde een aantal diensten van de SICR bij. Hij kwam tot de conclusie dat alles hetzelfde was. Hij besloot dat het zinloos was om een soortgelijke kerk op te zetten en het plan werd afgeblazen.

5.7 Etnische reproductie

Een van de belangrijkste thema's in het boek van Ebaugh e.a. is etnische reproductie. De migrantenkerk is naar hun zeggen de plek waar de taal, de liedjes, de kledij en de gebruiken uit het land van herkomst weer tot leven komen. Sinds de SICR heeft gekozen voor een internationale koers, zijn juist de specifieke Schotse elementen steeds meer naar de achtergrond verdwenen. In hoeverre is er nog sprake van etnische reproductie in een internationale kerk? Alle respondenten die ik geïnterviewd heb, voelden geen speciale behoefte om het gezelschap van mensen met hetzelfde herkomstland op te zoeken, indien die in de kerk aanwezig waren. Een Engelse vrouw, die al bijna veertig jaar in Nederland woont, kiest er juist bewust voor om niet met andere Engelse bezoekers om te gaan:

“Nee, er zijn er denk ik ... de laatste tijd niet zoveel en ik zou zeker niet met ze praten. Ik hoef niet gewoon op de Engelse tour te gaan. Ik vind juist dat ik verschillende mensen moet spreken” (Vrouw, 62, Engeland).

Ik denk dat de boodschap van de kerk over de acceptatie van *alle* bevolkingsgroepen zo sterk is, dat ze ernaar zijn gaan 'leven'. De boodschap die ze op zondag horen,

dragen ze zelf heel fanatiek uit. Etnische reproductie is geen kernpunt in het beleid. Het gemeenschappelijke van het christen-zijn wordt benadrukt, het helpen van je medemens, en dergelijke. Misschien is het ook een bepaalde soort mensen dat voor een internationale kerk kiest. Ze verwachten niet dat de kerk aandacht besteedt aan hun cultuur. Bovendien beschikken mensen die het Engels als moedertaal hebben, over mogelijkheden tot contact en voelen zich niet zo bijzonder in vergelijking met andere bevolkingsgroepen. Een vrouw vertelde me dat als je het al zou willen, het soms niet zoveel zin heeft om landgenoten op te zoeken in de kerk. In haar geboorteland Kameroen worden zo veel dialecten gesproken dat de kans dat iemand van de Kameroense mensen in de kerk jouw dialect spreekt, zeer klein is. Het 'gebrek' aan aandacht voor haar eigen land in de kerk, compenseert ze door thuis Kameroense avonden te organiseren met wat mensen uit haar thuisdorp. Er wordt gekookt en ze praten in het thuisdialect, dat is erg belangrijk voor haar.

Het uitdragen van de etnische identiteit vindt wel op kleinschalig niveau plaats. Kerkbezoekers gaan bewust met hun afkomst om als iemand bijvoorbeeld het geboorteland bezocht heeft, dan worden er wel even nieuwtjes uitgewisseld. Daarnaast dragen sommige Afrikaanse mensen op zondag of op speciale gelegenheden traditionele Afrikaanse kledij.

5.8 De Engelse taal

Een van de gemeenschappelijke kenmerken van de bezoekers van de SICR is zoals gezegd de Engelse taal. Alle mensen die ik gesproken heb, op één na, hebben Engels als officiële taal in hun thuisland. Als ik vroeg naar de rol van de Engelse taal in de kerk, noemden vrijwel respondenten de praktische voordelen daarvan. Zowel het volgen van de dienst als de communicatie met andere bezoekers wordt erdoor vergemakkelijkt. Enkele respondenten die al meer dan vijftien jaar in Nederland wonen, hebben geprobeerd een Nederlandse kerkdienst te bezoeken en vonden het moeilijk te begrijpen. Een vrouw verklaarde dat door het verschil in spreektaal en kerktaal in Nederland. In de Engelse kerken is dat onderscheid volgens haar niet zo duidelijk aanwezig. Een andere respondent, die het Nederlands redelijk goed beheerst, geeft de voorkeur aan de SICR boven de Nederlandse zusterkerk van haar oorspronkelijke kerk in Canada, die ook in Rotterdam gevestigd is.

"... because it is so difficult to express what I believe and really feel in another language. Even if I can understand what people are saying, I don't always have the vocabulary to say why I think something or why I feel something. So here it's just the ability to express yourself" (Vrouw, 23, Canada).

Er zijn in Rotterdam maar enkele Engelstalige kerken en de kerk erkent dat ze daarvan profiteert. Dat de taal de grootste aantrekkingskracht is, ziet de dominee tegelijkertijd als verantwoordelijkheid om tolerant te zijn, mensen met een andere spirituele achtergrond op te nemen in de gemeenschap en verschillen voor lief te nemen. In tegenstelling tot wat in de Ebaugh e.a. (2000) gezegd wordt, maakt de kerk geen keuze tussen etniciteit of religie. Ze doet op beide vlakken water bij de wijn om een zo groot mogelijke doelgroep te bereiken. Opmerkelijk is het idee van de dominee om een vertaalservice in te stellen, om zo ook migranten te bereiken die het Engels

niet goed genoeg beheersen om elke week naar de dienst te komen. De dominee denkt aan een vertaling van de dienst via een koptelefoon. Het idee is opmerkelijk omdat het maar een handvol mensen betreft. Zelfs op een van de weinige punten die alle leden gemeenschappelijk hebben, is de kerk bereid concessies te doen om een zo groot mogelijk publiek te bereiken.

Hoofdstuk 6 Ondersteuning

6.1 Inleiding

“Op mijn 20ste ben ik toen de opleiding tot dominee gaan doen aan de Pentecost Bible University in Ghana. Niet lang daarna werd ik door mijn kerk als missionaris naar de Amsterdamse Bijlmer gestuurd om de Ghanezen daar te helpen en ze in contact te brengen met God. Dat is nu twintig jaar geleden. In mijn toenmalige huiskamer in de flat Kempering ben ik de Pentecost Revival Church begonnen. Maar we moesten al snel een nieuwe ruimte zoeken, want het aantal leden van onze geloofsgemeenschap groeide enorm. We hebben nu meer dan drieduizend leden ... Ik werd naar de Bijlmer uitgezonden omdat hier veel Ghanezen wonen en zij het als immigrant in Nederland moeilijk hebben. Velen kunnen geen werk vinden of zijn illegaal in Nederland en gaan dan rare dingen doen. Zo belanden vrouwen in de prostitutie en mannen in de criminaliteit. Ook hebben Ghanezen te maken met drugsverslaving. Maar het mooiste is dat ik de nobele taak heb mensen die aan de rand van de samenleving zitten, er met Gods hulp bovenop te helpen. Ik geef praktische hulp zoals behuizing, werk en opleiding. Maar ik probeer vooral met ze te praten, hun vragen te beantwoorden en hun christelijke waarden mee te geven. Ik laat ze weer kennismaken met God”

(Bron: Nourhussen, 2005, interview met een Ghanese dominee)

Eerder in deze scriptie zagen we al dat migrantenkerken dikwijls in één adem genoemd worden met het verlenen van materiële en/of immateriële ondersteuning aan hun leden. In de hulp die migrantenkerken aanbieden wordt een onderscheid gemaakt tussen *formele dienstverlening* en diensten die tot stand komen door het *informele sociale netwerk*. In de congregaties die Ebaugh e.a. onderzocht hebben, werd de meeste hulp verleend via het informele netwerk. Het wel of niet aanbieden van formeel georganiseerde ondersteuning, zoals taallessen of ondersteuning bij het aanvragen van een verblijfvergunning, was afhankelijk van de leden van de congregatie. Sommige migrantengroepen hadden geen behoefte aan formele ondersteuning, omdat ze voldoende capaciteiten en werk in het vooruitzicht hadden. De informele netwerken ontstaan om een tweetal redenen. Ten eerste is de geestelijkheid geoefend in het herkennen van mensen in nood. Doordat ze deze mensen in contact brengen met andere leden die in de positie verkeren ondersteuning te kunnen geven, ontstaat een netwerk. Ten tweede is er de religieuze norm die mensen in nood aanmoedigt om religieuze instituties op te zoeken en de plicht om mensen in nood te helpen (Harris, 1995 in Ebaugh e.a., 2000). Deze informele dienstverlening levert volgens de auteurs een fundamentele bijdrage aan de aanpassing van de migranten aan hun nieuwe omgeving. Daarnaast hebben de migrantenkerken een open karakter, ze helpen alle mensen met dezelfde etnische achtergrond die zich aandienen. Of ze dezelfde religieuze achtergrond hebben is niet van belang, hierdoor wordt de dienstverlening tevens een middel om mensen te bekeren en aan te trekken als nieuw lid. Ten slotte zorgt het veelvoud aan diensten dat door het informele netwerk geleverd wordt, voor een grote betrokkenheid van de leden bij de kerk, het instituut waar de netwerken zich bevinden (Ebaugh e.a., 2000).

Ook elders, in een studie naar Afrikaanse christenen, wordt de essentiële netwerkfunctie van de kerk onderstreept: “In many ways church communities have taken over a role which in Africa itself is assumed by the extended family. Not only do they provide a source of emotional help and security, but also a network for material support, for setting up joint ventures or some other form of business enterprise” (ter Haar, 1998). We zien dus de ondersteuning die de kerk biedt, voortkomt uit een wederzijdse afhankelijkheidsrelatie. De migrant heeft de kerk nodig voor het sociale kapitaal en de materiële hulp, terwijl de kerk op zijn beurt afhankelijk is van de geboden hulp voor de aanwas van nieuwe leden.

In dit hoofdstuk wordt de vraag naar en het aanbod van ondersteuning in de SICR besproken en ga ik na, in hoeverre de hierboven aangehaalde afhankelijkheidsrelatie geldt in deze kerk. Net als Ebaugh e.a. (2000) maak ik een onderverdeling tussen formeel georganiseerde hulp en hulp die via het informele netwerk tot stand komt. De dienstverlening zal besproken worden tegen de achtergrond van de beweegredenen om anderen te ondersteunen, waarbij het werk van Komter (1996; 1997; 2000) als basis zal dienen.

6.2 Formeel georganiseerde hulp

Externe hulp

Een van mijn eerste bezoeken aan de kerk vond plaats op een woensdagmorgen rond 11 uur. Na een afloop van een informatief en onderhoudend gesprek met de dominee, vroeg hij of ik al gegeten had. Dat had ik nog niet en hij nodigde me uit om met hem te gaan lunchen in de aula van de kerk. Van zijn kantoor boven in het gebouw liepen we naar de binnenplaats beneden, om zo over te steken naar de keuken. Een paar mensen waren druk in de weer met het snijden van groenten en het bakken van vlees. Er stond kipshoarma op het menu. Achter de keuken stond in de aula een lange tafel, waar aan ongeveer tien tot vijftien mensen zaten. Op die tafel stonden koffie, thee, fris en koekjes. Twee mannen speelden een spel aan de tafeltennistafel en een ander speelde een deuntje op de piano. Het merendeel van de bezoekers was mannelijk, de weinige vrouwen die er waren, waren de vrijwilligers en de pastoraal medewerkster. Sommige mensen maakten een praatje en er werd gelachen, anderen zeiden helemaal niets. Een enkeling zat rechtop te slapen, of een bijbel te lezen. Voordat het eten op tafel kwam ging de dominee voor in het gebed en men wenste elkaar een smakelijk eten.

Deze wekelijkse warme lunch bleek een onderdeel te zijn van het Mamre project in de kerk. Een project dat als doel heeft om gastvrijheid te bieden aan mensen zonder verblijfsvergunning in Rotterdam, dat kunnen asielzoekers of *uitgeprocedeerde* asielzoekers zijn. Het aanvankelijke idee was een inloophuis, maar gebrek aan leiderschap en een duidelijke visie deed het initiatief op niets uitlopen. Een toegenomen behoefte aan hulpverlening onder mensen zonder papieren, was de reden voor een herstart in 2001. Er is contact gezocht met andere kerken en in 2002 werd er begonnen met een koffie uurtje waarbij de deur open stond voor iedereen die daar behoefte aan had. Het oorspronkelijke plan van het Mamre project was dat er naast een thuis ook praktische hulp door de kerk geboden zou worden. Dat wil zeggen hulp bij de correspondentie met instanties, het vinden van werk, het leren van de Engelse of Nederlandse taal, etc. Sinds 2003 is er echter geen aandacht meer geschonken aan

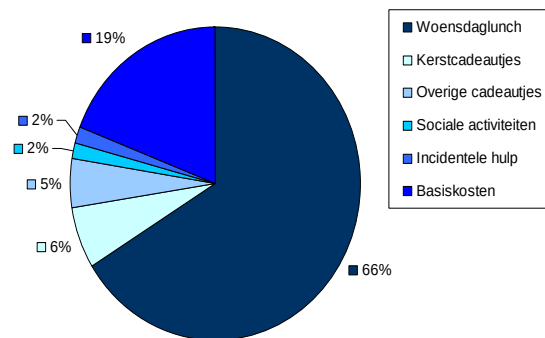
deze maatschappelijke hulp. Als reden hiervoor noemt de kerk het feit dat er in Rotterdam verschillende organisaties actief zijn voor dezelfde doelgroep. Omdat men elkaar niet in de weg wil lopen, worden de taken verdeeld. Om die reden is er een samenwerkingsverband met de Pauluskerk, wat verderop in het centrum, die wel praktische hulp met papieren en instanties biedt.

Naast de wekelijkse lunch, voorziet het Mamre project ook in een aantal andere zaken. Zo is er een ruimte waar men kan douchen en op de zolder van de kerk, die tevens dienst doet als vergaderruimte en computerlokaal, is een opslagruimte voor kleding ingeruimd. De ruimte is klein, slechts een paar vierkante meter op de overloop van de trap, en puilt uit van de voorraad die er in opgeslagen ligt. Aan de muren zijn planken bevestigd waar stapels kleding op liggen. T-shirts, overhemden, broeken en truien liggen netjes gesorteerd naast elkaar en aan een rek hangen jassen, in alle soorten en maten. Op de onderste planken staan schoenen. De kleding is afkomstig van zowel mensen binnen als buiten de kerk. Minimaal eens per maand belt er iemand met de vraag of ze restanten kleding naar de kerk kunnen brengen. Doordat de opslagruimte zo klein is, wordt de voorraad door twee coördinatoren zo efficiënt mogelijk beheerd. Voordat de kleding wordt opgeslagen wordt er een selectie gemaakt naar soort en kwaliteit. Restanten worden verkocht en van de opbrengst worden andere kledingstukken gekocht. De kwaliteitscontrole heeft niet alleen te maken met efficiëntie, de vluchtelingen zijn kieskeurig in hun keuze voor bepaalde kleding. Ze mogen dan wel gratis kleding ophalen, maar ze willen niet dat het aan hen is af te zien. Hun uiterlijke verschijning, is een van de manieren waarop ze hun waardigheid in stand proberen te houden. Per week komen ongeveer drie tot tien mensen kleding uitzoeken, dat zijn vaak vluchtelingen of arme mensen. Ze worden doorgaans doorverwezen door andere instanties, niet in de laatste plaats omdat het een Engels sprekende kerk is.

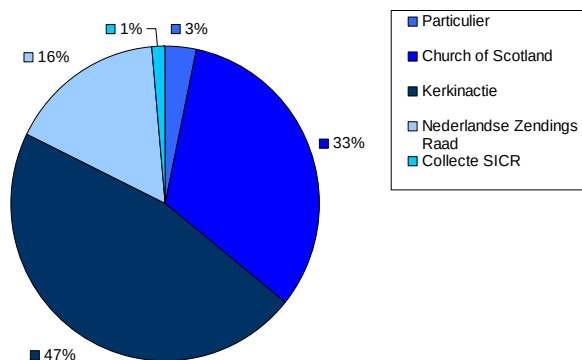
In het gebouw van de kerk is een ruimte beschikbaar waar asielzoekers tijdelijk kunnen verblijven. Twee jaar geleden heeft de kerk de voedselbank benaderd voor de asielzoekers en sinds die tijd worden wekelijks drie tot vier kratten voedsel aangeleverd. Wekelijks staat daar ook een aanvulling klaar voor de lunch op woensdag. Hoewel het project veel materiële steun biedt aan de mensen die daar om vragen, weigeren ze hulp in de vorm van geld te geven. Verder verstrekken ze nog informatie over nuttige instanties.

De financiering van het Mamre project komt voornamelijk uit subsidies, er wordt vooraf een schatting gemaakt van toekomstige kosten en op basis daarvan wordt subsidie aangevraagd. Onlangs hebben ze een subsidie voor drie jaar ontvangen van zowel de Church of Scotland als van de Nederlands Hervormde Kerk. Een deel van de financiering gebeurt door bijdragen uit de opbrengsten van collectes, en giften van leden.

Mamre project uitgaven 2004

Mamre project inkomsten 2004

Ondanks dat het Mamre project zich formeel beperkt tot onderdak, kleding, een lunch en sociale bijeenkomsten, wordt de kerk ongeveer eens per maand aangesproken voor ondersteuning op het gebied van gezondheidszorg. De kerk heeft geen eigen dokter in huis maar zorgt voor (Nederlands sprekende) assistentie naar de GGD en betaalt de behandeling en eventueel medicijnen.

Sociale uitsluiting

Het Mamre project en de bijstand op het gebied van gezondheidszorg zijn op een enkele uitzondering na, voornamelijk gericht op niet-leden. Het betreft mensen die op enige wijze uitgesloten zijn van deelname aan de Nederlandse samenleving en die behoefte hebben aan een vorm van opvang. In dit kader is het interessant om wat dieper in te gaan op het begrip sociale uitsluiting. Snel (2001) onderscheidt bij migranten vier vormen van sociale uitsluiting, dat zijn:

- 1) Uitsluiting van de arbeidsmarkt. Mensen die geen werk hebben, ontbreekt het aan een geaccepteerde maatschappelijke positie;
- 2) Sociaal isolement. Hiervan is sprake als mensen buitengesloten raken van informele relatienetwerken;
- 3) Ruimtelijke uitsluiting (segregatie). Hiermee wordt bedoeld op de ruimtelijke concentratie van kwetsbare bevolkingsgroepen in bepaalde, vaak door anderen, als problematisch ervaren stadswijken *en*

4) Institutionele uitsluiting. In de Nederlandse context betekent dat, dat bepaalde kwetsbare sociale categorieën geen of onvoldoende gebruik maken van publieke voorzieningen.

Sinds de invoering van de Koppelingswet in 1998, zijn migranten die niet-rechtmatig in Nederland verblijven, uitgesloten van deelname aan de arbeidsmarkt en collectieve voorzieningen. De wet is onderdeel van een steeds restrictiever migratiebeleid, dat tot doel heeft om illegale migratie, illegaal verblijf en illegale arbeid onmogelijk te maken (Bernini e.a., 1999). De wet maakt het mogelijk dat een bepaalde groep, in Nederland verblijvende migranten, geen (of zeer beperkt) recht heeft op zaken als onderwijs, bijstandsuitkering, ziektekostenverzekering en huursubsidie. Gevolg van deze wet is dat steeds meer mensen in de marge van de samenleving terechtkomen. Tegelijkertijd is waar te nemen dat de negatieve gevolgen deels worden verzacht of gecompenseerd door lokale oplossingen of bypasses (van der Leun, 2002). De verrichtingen van de SICR, die hierboven beschreven zijn, zijn een duidelijk voorbeeld van een dergelijke bypass. De incidentele begeleiding van de kerk op het gebied van gezondheidszorg vergroot de kans op behandeling bij de GGD aanzienlijk, voor een migrant die illegaal of in afwachting van een uitspraak in Rotterdam verblijft. Institutionele uitsluiting wordt ook gecompenseerd door het huisvestingsbeleid voor asielzoekers. In ruil voor werkzaamheden voor de kerk, wordt onderdak en voedsel geboden aan een kleine groep. Niet alleen op het gebied van institutionele uitsluiting biedt de kerk soelaas. Asielzoekers (al dan niet woonachtig in de kerk) die uitsluiting op de arbeidsmarkt ervaren, worden in de kerk aan het werk gezet met klusjes. Deze werkgelegenheidsprojecten waarbij ook “gewone nieuwe leden” van de kerk betrokken worden, blijken vooral psychisch een enorme positieve bijdrage te leveren, doordat mensen het gevoel krijgen dat ze ergens nodig zijn.

De doelstelling van het Mamre project voor de toekomst, is een kleinere, vaste groep mensen die zeer regelmatig bijeenkomt voor verschillende activiteiten (bijvoorbeeld sport) en waarbij aandacht is voor de *persoon* achter de migrant zonder verblijfsvergunning. Omdat op dit moment slechts een paar mensen geregeld komt, denkt de coördinatrice van het project dat het “thuisgevoel” niet goed tot ontwikkeling komt. Het feit dat de komst van mensen met een verblijfsvergunning als ongewenst wordt gezien en dat het streven een stabiele hechte groep is, maken het project mijns inziens niet alleen een manier om institutionele uitsluiting en uitsluiting op de arbeidsmarkt te compenseren. Het project als informeel netwerk, biedt een tegenwicht voor het sociale isolement waarin de doelgroep verkeert.

Niet alle bezoekers van het Mamre project, zijn ook bezoekers van de kerkdiensten. Het aandeel mensen in de congregatie dat niet over een verblijfsvergunning beschikt, bedraagt zoals eerder gezegd ongeveer 5 procent. Uitgaande van 481 leden en belangstellenden, zijn dat circa 24 personen. De zichtbaarheid van de mensen in de kerk en de bekendheid met hun status vergroot de bereidheid van de overige leden om geld aan Mamre te doneren, ofwel particulier of tijdens de speciale collectes.

De hierboven beschreven ondersteuning van de kerk is hoofdzakelijk naar buiten toe gericht. Maar de kerk biedt ook bijstand die specifiek voor leden bestemd is, daarover gaat de komende paragraaf.

Interne hulp

In de kerkgemeenschap zelf zijn diverse vormen van ondersteuning waar te nemen, die alleen voor de leden bestemd zijn. Het onderscheid dat Ebaugh e.a. (2000) maakten tussen formele hulp en het informele netwerk, is ook op de SICR van toepassing. Ik zal beginnen met een beschrijving van de formele hulp.

De SICR is een internationale kerk, ongeveer driekwart van de bezoekers heeft het Nederlands niet als moedertaal. Dat betekent dat er onder de leden een grote behoefte bestaat aan het vertalen van brieven van instanties, het opstellen van brieven of hulp bij het invullen van formulieren. De kerk is ongeveer drie uur per week bezig om tegemoet te komen aan deze behoefte. Daarbij wordt een beroep gedaan op de mensen die reeds in de kerk werkzaam zijn, bijvoorbeeld de administratieve krachten, pastoraal medewerkster en in sommige gevallen ook de dominee zelf. In sommige gevallen is specialistische kennis vereist, bijvoorbeeld bij juridische geschillen. In die situaties wordt gebruik gemaakt van de kennis en ervaring die andere leden in huis hebben. Andere hulp praktische hulp is meer sporadisch van aard. Een buitenlandse student zat zo in financiële problemen, dat de kerk een studiebeurs voor een jaar voor haar heeft losgekregen. Voor komend studiejaar is een aanvraag verstuurd. Een ander voorbeeld is het creëren van werk voor een arbeidsongeschikte bezoeker. Om te zorgen dat hij in een werkritme bleef, ging de dominee een klus voor hem bedenken.

Het bedenken van klussen in en om de kerk is in de SICR een favoriet middel om mensen te helpen. Eerder zagen we al dat mensen zonder verblijfsvergunning worden aangespoord te komen helpen, zodat ze zich nuttig voelen. Maar bij deze “werkgelegenheidsprojecten” worden ook “gewone” nieuwe leden betrokken. Elk jaar wordt een groep mensen benaderd om te komen opruimen, sorteren, schoonmaken en (soms) om te schilderen. Niet alleen voelen de deelnemers zich nuttig, het zijn gelegenheden waarbij men elkaar beter kan leren kennen. Deze activiteit is vooral gericht op het omhoog krikken van de eigenwaarde en het verbeteren van de contacten tussen leden onderling. In dit verband wordt nieuwe leden ook gevraagd of ze een vragenlijst willen invullen om te inventariseren wat men zoal kan en of de SICR daar gebruik van kan maken. Het menselijke kapitaal in de kerk wordt zo goed bijgehouden en aangesproken indien dat nodig is¹⁴.

Een meer gebruikelijke vorm van ondersteuning vanuit de kerk, is het pastorale gesprek. Elke week komen leden op afspraak praten over allerlei zaken, doorgaans dingen die gerelateerd zijn aan gezondheid of levensvragen. De dominee en de pastoraal medewerkster zijn per week ongeveer drie uur per week bezig met deze emotionele bijstand, waarbij een luisterend oor het voornaamste doel is.

I: *“Heeft u wel eens hulp gekregen van iemand van de kerk?”*

“Ja, meestal van Robert [de dominee] dan hè. Ik ben niet iemand die snel met zijn problemen bij een ander komt. Maar ik ben wel bij Robert geweest, op een vrijdagmiddag. Dat ik opbel en zeg: oh, ik zit ergens zo erg mee, kan ik bij je komen praten? En hij maakt altijd een plekje voor je. Dan ga ik met hem praten, hij kan heel goed luisteren hè en meestal kom je met je eigen oplossing en dan gaat hij ook met je bidden” (Vrouw, 57, Zuid-Afrika).

¹⁴ In de bijlage is een kopie van de vragenlijst opgenomen.

De dominee merkt overigens op dat de vraag naar een pastoraal gesprek toeneemt, naarmate hij meer aanwezig is. Bij afwezigheid van de dominee benaderen de leden misschien eerder de ouderlingen (lagere drempel), of ze zien helemaal af van een gesprek. Er bestaat geen goed overzicht van de emotionele bijstand die de ouderlingen verlenen, niet alle gesprekken worden gemeld. Het komt overigens ook regelmatig voor dat andere pastors langskomen voor een gesprek, de ene keer zijn de vragen die ze hebben wat praktischer dan andere keren.

In geval van ziekte, zorgt de dominee ervoor dat het bekend gemaakt wordt en dat er iemand langs gaat, meestal een van de ouderlingen. Dit soort zaken wordt vaak in de dienst gemeld en de zieken worden meegenomen in het gebed. Soms stuurt hij wel eens een e-mail rond met daarin het ziekenhuis en de kamer waar ze liggen. Als iemand met een levensbedreigende ziekte in het ziekenhuis ligt, gaat de dominee zelf langs. Deze emotionele bijstand, in de vorm van het pastorale gesprek en bezoek in geval van ziekte zijn vormen van ondersteuning die niet typisch voor migrantenkerken gelden. In elke andere religieuze gemeenschap zul je een dergelijke vorm van bijstand ook aantreffen.

Geconcludeerd kan worden dat de formeel georganiseerde hulp enerzijds heel praktisch is en gericht is op het vergemakkelijken van het bestaan in Nederland. De kerk biedt een oplossing voor kleine problemen die hun oorsprong in taalkwesties hebben. Anderzijds is ook de emotionele bijstand formeel geregeld. Mensen weten dat ze een ouderling of de dominee kunnen benaderen, of dat ze door hen benaderd worden, indien dat nodig is.

De kerk had er ook voor kunnen kiezen om Nederlandse les of iets dergelijks aan te bieden, maar dat doet ze niet. De hulp blijft beperkt tot het oplossen van problemen in plaats van het voorkomen ervan. Ook uit de onderstaande paragraaf zal blijken dat de kerk geen bewust beleid heeft om het integratieproces van de bezoekers in Nederland, sneller te laten verlopen. De meest manifeste hulp (in de vorm van het Mamre project) is vooral gericht op mensen *buiten* de kerk. De leden van de SICR vinden het gros van de ondersteuning in de diverse informele netwerken die in de kerk aanwezig zijn.

6.3 Informeel netwerk

De SICR heeft net als veel migrantenkerken te maken met een hoog verloop van leden. Hoewel er een vaste kern in de kerk is, die al meer dan 10 jaar in Nederland verblijft, blijven bezoekers gemiddeld drie jaar. Vooral de *young professionals* en de studenten zijn hier debet aan. De *young professionals* werken dikwijls op projectbasis en verlaten het land zodra het contract ten einde loopt. Voor studenten geldt hetzelfde, als hun studie is afgerond. Daarnaast zijn er nog de mensen die voor zeer korte tijd in de stad verblijven wegens zaken. De dominee schat dat elke vijf jaar de helft van de congregatie is vervangen door nieuwe leden. In de praktijk houdt deze toestand van een instabiel ledenbestand in, dat de kerk de opvang en introductie van nieuwe leden tot haar kerntaken kan rekenen. Er is voor dat doel een speciaal *Welcome Team* opgericht. Deze groep van ongeveer tien mensen ontfermt zich over de opvang van nieuwkomers:

“Iedereen die binnen komt en nieuw is wordt aangesproken over waar ze vandaan komen. En zij proberen dan voor die nieuwe persoon contact te leggen met iemand anders vanuit hetzelfde land of dezelfde cultuur en dat helpt altijd ... om te laten zien, je bent niet de enige er zijn ook anderen. En zij kunnen veel beter aan jou vertellen hoe het hier is en waarom ze hier zijn. Dat is het gegeven welkom” (Man, 67, Schotland).

De zekerheid die bezoekers van een etnisch homogene kerk hebben, over de afkomst van de mensen die ze er zullen ontmoeten, is in de SICR niet aanwezig. Om die onzekerheid op te vangen en contacten sneller te laten ontstaan, koppelt de kerk de verschillende bevolkingsgroepen aan elkaar.

“I think it is more important to do it in an international church because if somebody is coming from outside to study or to work, more or less he or she is lonely. Not knowing a lot of people here and maybe through the church makes more friends, know more about the country, culture, other activities going around in the city, you know things like that. Maybe through that you are introduced to many other ... so that they know what country this is” (Man, 50, Ghana).

We zien dus dat het beleid van de kerk gericht is op het tot stand brengen van sociale netwerken. De aanvoer van nieuwe bezoekers is geen probleem, maar het binnen houden wel. Juist daar zijn de informele netwerken van essentieel belang:

“I think of the things that did help us to keep coming is that people were being friendly in this church. Even during coffee time, people would come up to us, like every week and say hello, what’s your name, where are you from? And we felt really comfortable in this church” (Vrouw, 26, Engeland).

Het welkom heten en het tot stand brengen van hechte contacten, zorgt voor een grotere toewijding aan het instituut waar deze netwerken zich bevinden (Ebaugh e.a., 2000), waardoor ze meer bereid zijn zich in te zetten voor de gemeenschap. Een voorbeeld van een actieve bijdrage aan de integratie van nieuwelingen is de zogenaamde koffieroute. Een vrouw van het *Welcome Team* zorgde voor een roulatiesysteem voor het koffie zetten, voor het koffie-uur na de dienst. Mensen die al eens eerder koffie hadden gezet werden ingedeeld met mensen die dat nog nooit gedaan hadden. Door de explosieve groei van het aantal leden in de laatste jaren, wordt een initiatief als het roulatiesysteem wel bemoeilijkt. De mensen die altijd initiator van deze initiatieven zijn geweest, zeggen dat er steeds meer mensen in de kerk zijn die ze niet meer kennen. Tegelijkertijd, zien we dat de groei van het aantal leden het belang van de afzonderlijke subgroepen in de kerk toe neemt.

Hulp via het netwerk

De SICR bestaat, mede door het internationale karakter, uit diverse subgroepen. Eerder werden al de *young professionals*, de buitenlandse studenten en de Joyful Singers genoemd. Maar daarnaast kent de kerk ook diverse bijbelstudie groepen, een club voor oud-zeelieden, een muziekgroep voor jongvolwassenen, de leiding van de Sunday school, etc. De groepen overlappen elkaar, sommige bezoekers zijn in meer dan een groep betrokken. Het informele netwerk dat op deze wijze tot stand is gekomen, is een bron voor allerlei vormen van ondersteuning, zowel materieel als

immaterieel. Deze hulp speelt een grote rol in het hechtingsproces van migranten aan de gemeenschap:

“ ... when I first came to the church there was a sister in the church, who is a white woman but married to a Nigerian. She brought clothes for me, a winter jack, and clothes for my children. So from time to time she gives me and my children clothes. They are caring. Some come up to me and said: “ have you got a job, what are you doing now”, other stuff. It shows that they are caring, they are loving. When there is no love, you try to settle but you don’t like to be in such a society” (Vrouw, 41, Nigeria).

Het citaat is van een vrouw die zich in het kader van gezinshereniging, met haar kinderen bij haar man voegde die al tien jaar in Nederland woonde. Het (Afrikaanse) netwerk in de kerk, waarin de man zich al bevond, was op de hoogte van hun komst en bood direct hulp. De vrouw geeft aan dat dit gebaar en de betrokkenheid van de groep heeft bijgedragen aan haar inbedding in de gemeenschap.

Het geven van giften, in dit verband ondersteuning, creëert sociale netwerken en wederzijdse solidariteit tussen leden van een gemeenschap. De ontvanger voelt zich namelijk moreel verplicht om iets terug te doen voor de gever. In dit verband wordt gesproken van de *morele cement benadering*, waarmee de verbindende werking van giften bedoeld wordt. Er ontstaat een kring van mensen die moreel aan elkaar verbonden zijn door een patroon van ondersteuning (Komter, 1996). De verbindende werking lijkt voorsnog alleen in de subgroepen plaats te vinden. Omdat de kerk te maken heeft met een hoge doorstroom van leden en een etnisch zeer diverse groep, is er gebrek aan eenheid:

“While the Europeans want to be connected but not committed, the Africans on the other hand, really value the commitment” (Dominee).

De toegankelijkheid van het netwerk maakt het vragen om hulp eenvoudiger en meer laagdrempelig:

“One day somebody came to me, he said: “hey brother, I’m looking for a room to rent”, so I tell him there is a room where I live, than I took him to the house and I showed him the room. I told it to my house owner and than he rented the room there. Since then he became my friend, from this day every Wednesday we meet for bible study” (Man, 46, Ghana).

De man regelde niet alleen een woning voor de man, hij hield er ook een vriendschap aan over. De materiële ondersteuning had een hechtere band tot gevolg.

Algemeen kunnen we concluderen dat de kerk het *sociale kapitaal* van de migranten vormt. In tegenstelling tot hun economische kapitaal (financiële situatie) en hun *human capital* (opleiding) zijn ze voor hun sociale kapitaal afhankelijk van contacten met anderen. Omdat, zoals we eerder al zagen, migranten vaak in een sociaal isolement verkeren wegens taal- en/of cultuurverschillen, is de kerk een plek waar het contact met anderen tot stand kan komen. Het sociale kapitaal zorgt dat ze in staat zijn om bepaalde middelen te mobiliseren, zij het emotioneel, materieel of informatief waardoor hun positie in de samenleving als geheel verbetert (Komter e.a., 2000).

Waar het Mamre project vooral een compensatie betekende van de institutionele uitsluiting en de uitsluiting op de arbeidsmarkt, is de hulp via het informele netwerk hoofdzakelijk een compensatie van het sociale isolement waarin migranten dikwijls verkeren:

“When my husband died or when I have anything and I am sad, this church will help. I will get telephone calls, if I’m sick I get phone calls, flowers, church people coming to see me ... so you see that I have a family, a whole family here” (Vrouw, 62, Kameroen).

Opgemerkt moet worden dat het ondersteunen van anderen, niet per sé een positieve bijdrage hoeft te leveren aan het sociale netwerk. Volgens Komter (1996) kan het bieden van ondersteuning ook een middel zijn om macht of invloed uit te oefenen. Op het moment dat ondersteuning gegeven wordt, ontstaat er namelijk een schuldenbalans. Indien de ontvanger, door gebrek aan middelen, niet in staat is om iets terug te doen, ontstaat er een structurele machtsongelijkheid. In plaats van een moreel cement, ontstaat er een onbalans in, of zelfs een desintegratie van, sociale relaties (Komter, 1996).

6.4 Motieven voor ondersteuning

Nu de voornaamste vormen van ondersteuning besproken zijn, is het interessant om te kijken naar de beweegredenen voor de formele en informele ondersteuning. Er vanuit gaande dat geven niet alleen wordt geïnspireerd door puur altruïsme, gebruiken we de vier bronnen die Portes (1995, in Komter, 2000) onderscheidt voor het ondersteunen van anderen:

1. ‘Value introjection’ of ‘values’. Gevers hebben geïnternaliseerde normen of morele principes, waardoor ze uit altruïstische overwegingen gemotiveerd worden te schenken en steun te bieden;
2. Begrensde solidariteit. Deze solidariteit heeft alleen betrekking op leden van de eigen groep: men is solidair met de leden van de eigen etnische of religieuze groep en in geval van bepaalde problemen;
3. Wederkerigheid. Men is solidair omdat men in op termijn iets evenredigs terug verwacht;
4. Afdwingbaar vertrouwen. Net als bij wederkerigheid is het tijdstip van terugbetalen niet gespecificeerd, maar er is een meer anonieme relatie tussen gever en ontvanger. Ze maken slechts deel uit van dezelfde sociale structuur (Komter e.a., 2000).

De vraag is, in welke mate deze motieven gelden voor de SICR en de bezoekers. Die vraag zal ik proberen te beantwoorden in het volgende gedeelte.

Waarden

Tijdens de interviews kwam duidelijk naar voren dat het geven van ondersteuning aan anderen, binnen of buiten de kerk, voor de respondenten onlosmakelijk verbonden was met het christendom. Met andere woorden, het waarden systeem dat de bezoekers aanhingen was bepalend voor de manier waarop ze zich, naar eigen zeggen, gedroegen. Kortom: als je christen bent is het vanzelfsprekend dat je een ander helpt. Maar het is ook vanzelfsprekend dat je bij de kerk aanklopt als je hulp nodig hebt.

Voor een respondent, een man in afwachting van een verblijfsvergunning, was het Mamre project een van de redenen om zich aan te sluiten bij de SICR:

“I prefer that every church in the world ... donates food, clothes to the people like refugees, at a good church that is normal. They share food together, talk together. Then I calculate that they are fulfilling the law in the bible” (Man, 46, Ghana).

Het bieden van ondersteuning maakt de gever een goed christen, omdat hij of zij het waarden systeem in de praktijk ten uitvoer brengt:

“ ... maybe you see somebody, you’ve seen the person in the church before, but this Sunday the person is looking somehow, maybe looking sick or downcast. You as a child of God, you have to go to that person and say:” how has it been, are you well, are you okay”? Anybody who does that shows he has the love of Christ. So this is very important in the church” (Vrouw, 41, Nigeria).

In een nieuwsbrief van het Mamre project, uit 2003, zien we deze door waarden ingegeven vorm van altruïsme terug:

“We merken dat de overheid tekortschiet en dat we als christenen toch onze opdracht weer moeten ontdekken en helpen, waar we kunnen”.

De boodschap van solidariteit is in de SICR zeer nadrukkelijk aanwezig. De christelijke waarde naastenliefde, halen de kerkbezoekers niet alleen uit de Bijbel. Elke week benadrukt de dominee hoe belangrijk het is om een ander te helpen. Het lijkt erop dat de bezoekers de boodschap daardoor alleen maar sterker geïnternaliseerd hebben. Niet alle bezoekers zijn zo te spreken over de eenzijdige solidariteitsboodschap:

“We find that almost every sermon always comes back to helping the less fortunate. And that’s very important of course but there are so many other issues. People who are in different areas of life need to focus on other things too” (Vrouw, 24, Canada).

Het betreft hier een hoog opgeleide vrouw, die tot de *young professionals* gerekend kan worden. In haar mening komt het verschil in behoeftes tussen de kerkleden duidelijk naar voren, een onderwerp dat in hoofdstuk vijf al aangesneden werd. De boodschap wordt grotendeels bepaald door de achtergrond van de dominee. Hij is in Schotland twaalf jaar werkzaam geweest in een buurt waar veel armoede en werkloosheid heerste. Hij erkent dat de nadruk op de armen ligt, hun behoeften mogen van hem niet genegeerd worden. De problemen in de multiculturele samenleving hebben zijns inziens meer te maken met verschillen in welvaart dan met verschillen in cultuur. Hoogopgeleiden kunnen zich zelfstandig redden en hebben, in zijn ogen, geen ondersteuning van de kerk nodig.

Begrensde solidariteit

Er is sprake van begrensde solidariteit bij de formele ondersteuning van de kerk naar de leden toe en de informele netwerken van de leden zelf. Bepaalde formeel geregelde dienstverlening is om praktische redenen alleen bestemd voor de eigen groep. De

informele netwerken, zijn juist waardevol omdat de leden van de onderlinge steunverlening kunnen profiteren.

Wederkerigheid

Ook het wederkerigheids motief ben ik tijdens de interviews tegengekomen. Een respondent, die zelf al meer dan dertig jaar in Nederland woont, vertelde me dat ze regelmatig studenten of zakenmensen te eten vroeg op zondagmiddag of op feestdagen:

“Dat hebben we heel vaak gedaan de laatste jaren. En dat is zo waardevol voor ons, daar hebben we zo veel van geleerd ..., voor ons is het niks maar voor hen is het heel belangrijk”.

I: “Voelt u zich ook meer verantwoordelijk omdat u al langer bij de kerk bent?”

“Gedeeltelijk maar ook, het klinkt een beetje egoïstisch, maar ik vind het ook zo leuk. Er zijn zulke verschillende mensen, je leert zoveel. Wij reizen zelf niet zo veel naar die verre landen maar van hen leren wij heel veel over Ethiopië, enzovoorts” (Vrouw, 61, Engeland).

De vrouw geeft aan dat het bieden van ondersteuning haar ook veel plezier verschaft. Voor haar is het heel eenvoudig, door mensen te eten te vragen leert ze andere landen en culturen kennen.

6.5 Wederzijdse afhankelijkheid?

Nu we de verschillende vormen van ondersteuning, *door* en *in* de kerk, hebben besproken kunnen we kijken op welke wijze de kerk hiervan profiteert. In tegenstelling tot wat in de literatuur gezegd is in de SICR geen direct verband waargenomen tussen formele ondersteuning en het aantrekken van nieuwe leden. Weliswaar zijn enkele asielzoekers door het Mamre project in de SICR betrokken geraakt, maar hun aantal is in verhouding zo klein dat het een verwaarloosbaar effect is. Het aantrekken van nieuwe leden is geen formele doelstelling van het project. Pas als bezoekers van het project *zelf* aangeven over het geloof te willen praten, wordt daar aan tegemoet gekomen. De coördinatrice van het project is van mening dat mensen die in een kwetsbare positie verkeren, uitermate manipuleerbaar zijn en dat Evangelisatie in zo'n geval geen goed uitgangspunt is.

De SICR “hoeft” ondersteuning niet te gebruiken om nieuwe leden aan te trekken, de grootste aantrekkingskracht is immers de Engelse taal. De kerk verkeert in de luxe positie dat het een van de weinige Engels sprekende kerken is in Rotterdam. Daardoor heeft ze een grote doelgroep. De hoog opgeleide belangstellenden vinden via het Internet hun weg naar de kerk, terwijl de Afrikanen (doorgaans lager opgeleid) via kennissen de kerk binnen komen. De relatie tussen de hulp en het aantrekken van nieuwe leden, is veel eerder een indirect verband dat loopt *via* de informele netwerken. De inbedding in deze netwerken betekent voor de leden een grotere betrokkenheid bij de kerk. Daarbij zien we dat naarmate de bezoekers afhankelijker zijn van het netwerk, hun betrokkenheid bij de kerk groter is. De Afrikanen, die zoals eerder in een sociaal isolement terecht komen dan blanke hoogopgeleide bezoekers, en die bovendien korter in Nederland wonen, hebben veel baat bij het informele netwerk waarin ze zich bevinden. En dat heeft zijn weerslag op de betrokkenheid bij de kerk, de Afrikanen zijn veel meer betrokken bij de kerk dan bijvoorbeeld de Europeanen.

Het aantrekken van nieuwe leden is het probleem niet, er vindt een continue toestroom van belangstellenden leden plaats. Dat kan zowel positief als negatief benaderd worden. De internationalisering had een toename van het ledenbestand tot gevolg en de kerk heeft het voortbestaan min of meer gegarandeerd. Tegelijkertijd is dat voortbestaan “kunstmatig”, het ledenbestand is niet stabiel. Die instabiliteit heeft twee oorzaken. Ten eerste is de rol van de tweede generatie, de kinderen van de huidige bezoekers, te verwaarlozen. Dit punt werd eerder aangehaald in het vorige hoofdstuk. Ten tweede speelt het tijdelijke verblijf migranten in de regio of het land mee, waardoor leden slechts enkele jaren in de kerk actief zijn. De komst van *nieuwe* migranten houdt het ledenbestand dus op peil. Tegelijkertijd ervaart de dominee de komst van nieuwe mensen ook als een last. Voor zijn gevoel is hij constant bezig met de introductie van nieuwe mensen. Dat werkt niet bevorderend voor de eenheid in de congregatie. De grote doorstroom van mensen en de verschillende nationaliteiten, zorgen er voor dat er eerder sprake is van veel kleine groepjes in de kerk, dan van een hechte groep.

Hoofdstuk 7 Samenvatting en conclusies

7.1 Inleiding

Dit onderzoek is begonnen met de intentie het terrein van de migrantenkerken en hun bezoekers te verkennen. Daartoe heb ik een case studie uitgevoerd in de Scots International Church Rotterdam (SICR). Een eeuwenoude kerk die oorspronkelijk was opgericht voor Schotse migranten en die met name door een ledengebrek, de laatste tien tot vijftien jaar een identiteitsverandering heeft ondergaan naar een internationale kerk. Inmiddels bestaat de congregatie uit 481 leden en belangstellenden, van meer dan dertig verschillende nationaliteiten en is eenderde van de bezoekers van Afrikaanse afkomst. De thematiek van migrantenkerken, heb ik afgeleid uit een literatuurstudie, waarbij vooral het werk van Ebaugh & Saltzman Chafetz (2000) als basis diende. Het eerste hoofdstuk over migratie en het minderhedenbeleid liet zien dat in Nederland inmiddels iets meer dan drie miljoen allochtonen wonen. Een op de tien inwoners is een niet-westerse allochtoon en iets minder dan één op de tien is een westerse allochtoon. De komst van de migranten is beschreven aan de hand van een aantal stromen in de tijd. Verder zagen we dat het minderhedenbeleid en het minderhedendebat, sinds de jaren vijftig enkele structurele veranderingen hebben ondergaan. Het beleid veranderde van de ‘mythe van terugkeer’ in de jaren zeventig via overheidsbetutteling naar het aanspreken op de eigen verantwoordelijkheid anno 2005. Sinds het nieuwe millennium ligt het accent van het integratiedebat “steeds minder op de sociaal-economische achterstand van migranten en meer op de kloof tussen de meerderheidscultuur en een afwijkende minderheidscultuur” (Snel, 2003). Met migrantencultuur wordt vaak migrantenreligie bedoeld en de wrijvingen tussen geseculariseerde Nederlanders en de gelovige migranten neemt toe. In het debat over migranten en religies, worden christenmigranten over het hoofd gezien. Hoewel de huidige schatting van 800.000 aan de hoge kant is, is het aantal christenmigranten groot genoeg om een rol van betekenis te spelen. De migrantenkerken die daar gevestigd zijn waar de hoogste concentraties van migranten zijn, in de vier grote steden, worden gekenmerkt door een grote diversiteit. De verharding in het minderhedendebat en beleid als de Koppelingswet, die illegale migranten (en asielzoekers beperkt) uitsluit van diverse collectieve voorzieningen, beweegt bepaalde migrantengroepen steeds meer naar de marge van de samenleving.

Migrantenkerken, die in de literatuur doorgaans in één adem genoemd worden met etnische reproductie en een scala aan ondersteunende diensten, kunnen een compensatie bieden voor de institutionele uitsluiting, de uitsluiting op de arbeidsmarkt en het sociale isolement waarin veel migranten verkeren. Deze rol van de kerken, zorgt op zijn beurt voor een grote betrokkenheid van de bezoekers bij de kerk, waardoor het voortbestaan gegarandeerd lijkt.

In hoofdstuk drie werd de probleemstelling uiteen gezet die in de drie onderzoeksvragen onderverdeeld was. In hoofdstuk vier tot en met zes zijn de thema's uitgebreid aan bod gekomen. Hieronder volgt een korte samenvatting van de beantwoording van de onderzoeksvragen.

7.2 Identiteit

Welke rol speelt de migrantenkerk voor het verschaffen van identiteit van bezoekers en hoe wordt die ingevuld door bezoekers?

Als gevolg van technologische ontwikkelingen en groei van de welvaart, groeit de keuzeruimte van steeds meer mensen om zich op een andere plaats te vestigen dan waar men geboren is. De toegenomen keuzevrijheid heeft ook nadelige gevolgen. Migrant komen in het land van bestemming aan waar ze een andere huidskleur hebben, de taal niet spreken en waarvan ze de cultuur niet gewend zijn. Algemene kenmerken als huidskleur, nationaliteit, geloof en verblijfsstatus worden identiteitsbepalend. De migrant krijgt de status van buitenstaander. De migrantenkerk is de plaats waar mensen fundamentele eigenschappen delen, het migrant-zijn en het christelijke geloof. Aansluiting bij een gemeenschap en inbedding in een sociaal netwerk betekent een statusverandering naar die van *insider*. Voor de Afrikaanse bezoekers, die een lager opleidingsniveau hebben, korter in Nederland verblijven en meer verschillen van de autochtone bevolking, blijkt het sociale kapitaal dat ze in de kerk opdoen van essentieel belang voor hun welbevinden en plaats in de samenleving.

7.3 Ondersteuning

Welke instrumentele vormen van ondersteuning bieden kerken aan kerkgangers?

In de hulp die migrantenkerken aanbieden wordt een onderscheid gemaakt tussen formele hulp en hulp die tot stand komt in de informele sociale netwerken. De formele hulp van de kerk is grotendeels naar buiten toe gericht in de vorm van een vluchtelingenproject. Dit project biedt vooral een tegemoetkoming aan die groepen migranten die de dupe zijn van een strenger migratiebeleid. De kerk neemt min of meer weer de oude rol van de *charitas* op zich, zoals die was voor de komst van de verzorgingsstaat. Mensen die nu buiten het stelsel vallen, krijgen van de kerk voedsel, kleding en onderdak. Kerken, zowel migrantenkerken en autochtone kerken, gaan samenwerkingsverbanden aan om de formele hulp zo efficiënt mogelijk te verlenen. Ook intern is er binnen de migrantenkerken formele hulp in de vorm van administratieve hulp. De hulp is vooral heel praktisch gericht, met het doel om het bestaan in Nederland te vergemakkelijken. De kerk biedt oplossingen voor problemen die hun oorsprong hebben in taalkwesties. Anderzijds biedt de kerk ook emotionele bijstand, bijvoorbeeld in de vorm van een pastoraal gesprek. De formele hulp is niet speciaal gericht op het integratieproces van de bezoekers.

De meeste hulp ontvangen bezoekers toch van de verschillende informele netwerken die binnen de congregatie bestaan. De kerk is bewust bezig met het tot stand brengen van deze netwerken, al is het maar om de betrokkenheid van de bezoekers van de kerk te vergroten. De informele netwerken zijn het sociale kapitaal van de leden, het zorgt ervoor dat ze in staat zijn om bepaalde middelen, emotioneel, materieel of informatief, te mobiliseren waarmee hun positie in de samenleving als geheel verbetert.

7.4 Nieuw draagvlak

In welke mate verschaffen migranten een nieuw draagvlak voor het functioneren van bestaande en nieuwe kerken en welke aanpassingen zijn daarbij vereist aan de kant van de kerken?

Het strengere migratiebeleid biedt de migrantenkerken, zoals eerder gezegd, maar ook Nederlandse mogelijkheden om opnieuw de rol van *charitas* op zich te nemen. Deze rol zou nieuwe groepen in de kerk aan kunnen trekken.

De SICR heeft een identiteitswijziging ondergaan als gevolg van sterk teruglopende ledenaantallen. De komst van Afrikanen en later (na de internationalisering) ook andere bevolkingsgroepen betekende een explosieve groei van het ledenbestand. Deze ontwikkeling verloopt niet vlekkeloos. Het bestuur van de kerk is continu bezig concessies te doen om zoveel mogelijk mensen tevreden te houden. De Schotse identiteit is, tot onvrede van sommigen, steeds meer naar de achtergrond geraak en de huidige sfeer is een mengelmoes van culturen. De verschillende subgroepen stellen verschillende eisen aan de kerk en stellen zich naar de kerk toe, anders op. In tegenstelling tot wat in Ebaugh e.a. (2000) gezegd wordt, heeft de internationale SICR niet zoals andere migrantenkerken gekozen voor religie *of* etniciteit. De kerk heeft zich zowel wat religie als etniciteit betreft, tolerant opgesteld om een zo groot mogelijk publiek te bereiken.

7.5 Migratie, geloof en integratie

Hoewel de Scots International Church Rotterdam slechts een voorbeeld is van de vele migrantenkerken die in Nederland gevestigd zijn, kunnen we naar aanleiding van deze studie stellen, dat het geloof een belangrijke rol speelt in het aanpassingsproces van christenmigranten in het land van bestemming. Migratie naar een ander land betekent het verlies van zekerheden en een statusverandering van *insider* naar buitenstaander. De grootte van de problemen bij de omschakeling zijn afhankelijk van cultuur, opleidingsniveau, perspectieven op de arbeidsmarkt en persoonlijke eigenschappen, maar het geloof is in onzekere situaties een constante factor die houvast biedt. De Bijbel wordt door de christenmigranten geraadpleegd voor advies en biedt een leidraad om op het rechte pad te blijven. Niet alleen biedt het geloof persoonlijk houvast, het toetreden tot een gemeenschap wordt erdoor vergemakkelijkt. Het christelijke geloof is een zodanige belangrijke bepaler voor identiteit en het aanbod van kerken is zo divers, dat aansluiting relatief gemakkelijk gevonden kan worden. Daarnaast biedt de kerk dienstverlening, wat het verblijf in Nederland vereenvoudigt en voor de groepen die aan de onderkant van de samenleving leven, worden extra voorzieningen aangeboden.

Eerder vroeg ik me af waarom er, in tegenstelling tot de moslimmigranten, zo weinig aandacht wordt besteed aan de christenmigranten in ons land. Ik denk dat de verklaring van June Beckx van SKIN een plausibele is. De christelijke migrantenkerken zijn de plaatsen waar migranten volledige sociale inbedding vinden, ze behoren tot een gemeenschap, waardoor hun uitgangspositie verbetert en grote problemen voorkomen worden. Maar dat is niet de enige verklaring. In tegenstelling tot de leer van de Islam, is de inhoud van het christendom bij de overgrote

meerderheid van de autochtone bevolking bekend. Het geloof vormt zelfs de basis voor de samenleving zoals we die vandaag de dag kennen. Er bestaat kortom geen angst voor wat er in de christelijke migrantenkerken gepredikt wordt, waardoor de ophef een stuk minder is.

Tenslotte

Deze scriptie vormt nog maar het begin van een uitgebreid onderzoek naar christelijke migrantenkerken. De reeds verschenen studie van mijn collega student Withagen (2005), het geplande onderzoek van, onder andere, de Vrije Universiteit Amsterdam en de Universiteit van Utrecht, trachtten samen meer kennis op te doen van het fenomeen. Meer inzicht moet worden verworven in het precieze aantal christenmigranten en kerken, er moet een systematische vergelijking en typering van de kerken komen, waardoor overeenkomsten en verschillen duidelijk omschreven kunnen worden. Bovendien is een grootschaliger onderzoek nodig om de bijdrage van de kerken aan het integratieproces van migranten in kaart te brengen. Uit deze studie blijkt dat de kerken, vooral in deze tijd van een strenger migratiebeleid, een belangrijke maatschappelijke functie vervullen. Wellicht ontstaat door onderzoek een beter beeld van of - en zo ja hoe - de overheid, ondanks de scheiding van kerk en staat, de kerken wegens hun belangrijke maatschappelijke bijdrage kan ondersteunen.

Summary and conclusions

Introduction

This dissertation has been initiated with the intention to explore the migrant churches and their visitors. To this end I conducted a case study in the Scots International Church Rotterdam (SICR). A century old church that had been set up initially for Scottish immigrants, and particularly by a member lack has undergone an identity change in the last ten up to fifteen years and has become an international church. Meanwhile the congregation exists from 481 members and people who are showing interest, of more than thirty different nationalities and one third of the visitors are from African origin. The themes migrant churches are dealing with were inferred from a literature study, of which the work of Ebaugh & Saltzman Chafetz (2000) formed the basis. The first chapter concerning migration and the minorities' policy showed that currently there are slightly more than three million immigrants in the Netherlands. One of every ten inhabitants is a non-western immigrant and approximately less than one in ten is a Western immigrant. The arrival of the immigrants has been described by means of a number of flows in time. Furthermore we saw that the minorities' policy and the minority debate have undergone some structural changes in the past fifty years. The policy changed from 'myth of return' via patronizing by the government in the seventies, to addressing on the immigrants own responsibilities in 2005. Since the new millennium, the emphasis of the integration debate has been less and less on the socio-economic delay of immigrants and more on the gap between the majority culture and a deviating minority culture (Snel, 2003). With immigrant culture, frequently immigrant *religion* is meant and the frictions between the secularised Dutch and the religious immigrants continue to increase. In the debate concerning immigrants and religion, Christian immigrants are overlooked. Although the current estimates (800,000) probably are too high, the number of Christian immigrants is large enough play a role of meaning. The migrant churches that have established in the areas that contain the highest concentrations of immigrants (i.e. the four biggest cities Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht, also known as the Randstad) are characterised by a large diversity. The hardening in the minority debate and policy such as the "Koppelingswet" exclude illegal immigrants (and limits asylum seekers) of several collective supplies and moves certain immigrant groups more and more to the fork of the society. The migrant churches, which in literature are generally called in one breath with ethnic reproduction and numerous supporting services, are able to offer a compensation for institutional exclusion, as well as the exclusion on the labour market and the social isolation in which many immigrants find themselves. These contributions of the churches, brings about a large involvement of the visitors at the church, which assures the existence of the institution.

In chapter three the "probleemstelling" was put, which was subdivided in three research questions. In chapter four, five and six the topics of the questions have been extended. Below the reader will find a short summary of the answers of the research questions.

Identity

Which role does the migrant church play in providing identity for the visitors and how is this filled in by the visitors?

As a result of technological developments and an increase of prosperity, the possibility to settle oneself in another place than where one is born, grows more and more. Increased freedom of choice also has a disadvantageous impact. Immigrants arrive in the country of destination where they have another skin colour, they do not speak the language and the culture is different than what they are used to. General characterising features as a skin colour, nationality, belief and status of residence, become identity markers. The immigrant gets the status of outsider. The migrant church is the place where people share fundamental characteristics; being an immigrant and the Christian belief. Connection to a community like the church and embedding in a social network means a status change to that of an insider. For the African visitors, who have a lower level of education, whose stay in the Netherlands is shorter and who have more cultural differences with the Dutch, than the other visitors, the social capital that the church acquires for them, proves to be very important for their well-being and their place in society.

Support

Which instrumental forms of support do churches offer to church goers?

In the support that migrant churches provide, a distinction is made between formal aid and aid which comes about in the informal social networks. The formal aid of the church has been aimed mainly to the outside in the form of a refugee project. This project offers especially help to those groups of immigrants who are the victim of a stricter migration policy. The church takes more or less the old role of charity, such as it did before the upcoming of the welfare state. People, who now fall outside of the system, get food clothing and lodging from the church. Churches, both migrant churches and Dutch churches, form cooperation bonds to grant formal aid as efficiently as possible.

The migrant churches also provide formal aid that is meant for the members, mainly in the form of administrative aid. The aid is especially practical, with the aim of facilitating the stay in the Netherlands. The church offers solutions for problems that have their origin in language questions. On the other hand the church also offers emotional assistance, for example in the form of a pastoral support. The formal aid has not been aimed especially at the integration process of the visitors.

Most of the aid visitors receive nevertheless comes from different informal networks that exist within the congregation. The church is consciously busy with achieving these networks, albeit to increase the involvement of the visitors of the church. Informal networks are the social capital of the members; it ensures that they have access to certain resources, emotionally, materially or informatively, which improves their position in the society as a whole.

New members

To what extent do migrants provide a new basis for the functioning of existing and new churches and which adaptations are required thereby on the side of the churches?

The stricter migration policy offers the migrant churches but also Dutch churches, like I pointed earlier, new possibilities again in taking the role of charity. This role makes the church able to attract new groups into the church. The SICR has undergone an identity modification as a result of strong decline in member numbers. The arrival of the Africans and later - after the internationalisation - also of other populations, meant an explosive increase of the member file. This development does not go spotless. The governing board of the church is ongoing active with concessions to keep as many people satisfied as possible. The Scottish identity is, to dissatisfaction of some, more and more driven to the background and the current situation is that of a melting pot. The different subgroups make several demands to the church and have a different attitude against the church. In contrast to what is said in Ebaugh e.a. (2000), the international SICR has not, like other migrant churches, chosen for religion *or* ethnicity. The church has taken a tolerant approach on matters of religion *and* ethnicity, to reach an as big as possible public.

Migration, belief and integration

Although the Scots international Church Rotterdam is only one example of the many migrant churches which have established in the Netherlands, according to this study, it is possible to conclude that belief plays an important role in the adaptation of Christian migrants in the country of destination. Migration to another country means the loss of certainty and a status change of insider to outsider. The size of the problems at the reorientation depends on culture, level of education, perspectives on the labour market and personal character, but religion is in uncertain situations a constant factor, which offers grip. The bible is consulted for recommendation and offers a guiding principle to remain on the straight path. The belief not only offers personal grip, joining a community is facilitated by it. The Christian belief is such important identity marker and the supply of churches is so diverse, that connection can be found relatively easy. Moreover the church offers service, that simplifies the stay in the Netherlands and for the groups, which live in the lower part of the society, extra supplies are offered.

In the beginning of this dissertation, I wondered why, in contrast to the Moslem migrants, there is so little attention given to the Christian migrants in our country. I think that the declaration of June Beckx van SKIN is plausible. The Christian migrant churches are the places where migrants find complete social embedding, they belong to a community, which improves their starting point in society and which prevents big problems. But that is not the only reason. In contrast to the doctrine of the Islam, the great majority of the Dutch population knows the contents of Christianity. The belief even forms the basis for the society; such as we know it today. In short, there is no

fear for what is preached in the Christian migrant churches, and that's why the subject is not an issue.

Finally

This dissertation is only the beginning of a more extensive research on Christian migrant churches. The already published study of my colleague student Withagen (2005), the planned research of both the Vrije Universiteit Amsterdam and the University of Utrecht among others, try to acquire more knowledge of the phenomenon. More insight must be acquired in the exact number of Christian immigrants and their churches. A characterising of the churches and systematic comparison is needed, to define resemblances and differences more clearly. Moreover a large-scale research is necessary to map the contribution of the churches to the integration process of migrants. This study has shown that the churches, especially in this time of strict migration policy, add a great contribution to society. Possibly, by more research, a better picture arises on the question if - and how - the Dutch government, in spite of the separation between church and state, can support the churches because of their important social contribution.

Literatuur

- Albrow, M. (1993). Globalization, in: W. Outhwaite & T. Bottomore (red.). *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*, Oxford: B. Blackwell.
- Allen, J. & Hamnett, C. (eds.) (1995). *A shrinking World? Global Unevenness and Inequality*. Oxford / New York: Oxford University Press & Open University.
- Baumann, M. (2004). Religion und ihre Bedeutung für Migranten. *Zeitschrift fuer Missionswissenschaft und Religionswissenschaft*, 88 (3-4), 250-263.
- Baumeister, R.F. & Muraven, M. (1996). Identity as adaption to social, cultural, and hitorical context. *Journal of Adolescence*, 19, 405-416.
- Becker, J.W. & Vink, R. (1994). *Secularisatie in Nederland, 1966-1991*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, J.W. & Hart, J. de & Mens, J. (1997). *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Becker, J.W. & Wit, J.S.J. de (2000). *Secularisatie in de jaren negentig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berger, P.L. (1999). The Desecularization of the World: A Global Overview, in: P.L. Berger (red.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, pp. 1-18. Michigan: Ethics and Publishing Policy Center & Wm B. Eerdmans Publishing Co.
- Bernini, P. & Engbersen, G. (1999). Koppeling en uitsluiting: over ongewenste en onbedoelde effecten van de Koppelingswet. *Nederlands Juristen Blad*, 2, 65-71.
- Bestuurdienst Rotterdam & Adviesraad voor het Centrum (1999). *Wijkplan Cool*. Rotterdam.
- Beukema, J. (2002). *Een kerk bekent kleur*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Blaauw, J. & Bosman-Huizinga, M. (2000). *Een van Geest. Over migrantenchristenen in Nederland. Remonstrants Vlugschrift 16*. Utrecht: Drukkerij de Pelmolen.
- Broek, A.P. van den (2001). *Ieder hoorde zijn eigen taal. Inventarisatie van kerkelijke, pastorale betrokkenheid bij nieuwkomers en migranten in Nederland*. Amstelveen.
- Bruce, S. (2002). *God is dead. Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Bijl, e.a. (2003). *Migrantenkerken Rotterdam*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede

- Casanova, J. (2003). Beyond European and American Exceptionalism: towards a Global Perspective, in: G. Davie, P. Heelas en L. Woodhead (red.), *Predicting Religion. Christian, Secular and Alternative Futures*, pp. 17-29. Hampshire: Ashgate.
- Castles, S. (2000). *Ethnicity and Globalization. From Migrant Workers to Transnational Citizen*. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.
- CBS (2003). *Allochtonen in Nederland 2003*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain since 1945: believing without belonging*. Oxford: Blackwell.
- Dobbelaere, K. (1999). Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization. *Sociology of religion*, 60 (3), 229-248.
- Dolan, J.P. (1975). *The immigrant church: New York's Irish and German Catholics 1815-1865*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Ebaugh, H.R. & Saltzman Chafetz, J. (red.) (2000). *Religion and the New Immigrants. Continuities and Adaptions in Immigrant Congregations*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Ferrier, K. (2002). *Migrantenkerken. Om vertrouwen en aanvaarding*. Kampen: Kok.
- Gray, A. (2003). *Research practice for cultural studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Grotenhuis, M. te (1999). *Ontkerkelijkking: oorzaken en gevolgen*. Proefschrift SOCON. Nijmegen: Mediagroep.
- Haar, G. ter (1998). *Halfway to paradise. African Christians in Europe*. Cardiff: Cardiff Academic Press.
- Hall, S. (1995). New Cultures for old, in: D. Massey & P. Jess (red.), *A place in the world? Places, cultures and globalization*, pp. 175-213. New York: Oxford University Press.
- Harris, M. (1995). Quiet care: Welfare work and religious congregations. *Journal of Social Policy*, 24, 53-71.
- Held, D. & McGrew, A. & Goldblatt, D. & Perration, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity.
- Hoekema, A. & Laar, W. van (red.) (2004). *De wereldkerk op een km². Migrantenkerken in Rotterdam*. Utrecht: Nederlandse Zendings Raad.
- Huntington, S.P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.

Komter, A. (1996). The social and psychological significance of gift giving in the Netherlands, in: A. Komter (red.), *The Gift. An Interdisciplinary Perspective*, pp. 107-118. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Komter, A. (red.) (1997). *Het geschenk. Over de verschillende betekenissen van geven*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Komter, A. & Burgers, J. & Engbersen, G. (2000). *Het cement van de samenleving. Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Leun, J. van der (2002). Dilemma's binnen de poorten. De Koppelingswet en uitsluiting van illegale migranten van publieke voorzieningen. *Sociologische Gids*, 24 (1), 45-58.

Kruis, S. van 't (2001). *Geboren in Sion. De relaties van Samen op Weg-kerken, de migrantenkerken en organisaties van christelijke migranten*. Bunnik: Libertas Grafische Communicatie.

Maconis, J.J. & Plummer, K. (2002). *Sociology, a global introduction*. Harlow: Prentice-Hall.

Massey, D. & Jess, P (eds.) (1995). *A place in the world? Places, cultures and globalization*. New York: Oxford University press.

McRoberts, Omar M. (2003). *Streets of Glory*. Chicago: Chicago University Press.

Miller, J. (2000). Language Use, Identity, and Social Interaction: Migrant Students in Australia. *Research on Language and Social Interaction*, 33 (1), 69-100.

Oksenberg Rorty, A. & Wong, D. (1993). Aspects of identity and agency, in: O. Flanagan en A. Oksenberg Rorty (red.), *Identity, character and morality. Essays in moral psychology*. Cambridge (Mass.): The MIT Press.

Oomen, M. & Palm, J. (1994). *Geloven in de Bijlmer. Over de rol van religieuze groeperingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Papastergiadis, N. (2000). *The Turbulance of Migration*. Cambridge: Polity.

Penninx, R. (1995). *Migratie, minderheden en beleid in de toekomst: een trendstudie*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Tijdelijke Wetenschappelijke Commissie Minderhedenbeleid; Instituut voor Migratie- en Etnische Studies.

Pieterse, J.N. (2000). Globalization and human integration: we are all migrants. *Futures*, 32(5), 385-398.

Pluim, I.M. & Kuyk, E. (2002). *Relaties met migrantenkerken*. Bunnik: Libertas Grafische Communicatie.

- Prins, B. (2004). *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland*. Amsterdam: Van Gennep.
- Robertson, R. (1992). *Globalization*, London: Sage.
- Snel, E. (2001). Sociale uitsluiting en immigranten. *Tijdschrift voor de sociale sector*, 6, 30-35.
- Stuurgroep Cool (2001). *Toekomstvisie Wonen in Cool*. Rotterdam.
- Thung, M.A. (red.) (1985). *Exploring the new religious consciousness*. Amsterdam: Free University Press.
- Warner, R.S. & Wittner, J.G. (red.) (1998). *Gatherings in Diaspora. Religious communities and the new migration*. Philadelphia: Temple University Press.
- Wellman, B. (1999). *Networks in the Global Village. Life in Contemporary Communities*. Oxford: Westview Press.
- Williams, R.B. (1988). *Religions of immigrants from India and Pakistan. New Threads in the American Tapestry*. New York: Cambridge University Press.
- Wilson, B (1982). *Religion in sociological perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Krantenartikelen

- Groot, N. de & Haan, R. den (2004). 'De burens zijn bang voor de megamoskee'. *Algemeen Dagblad*, 24 november.
- Nourhussen, S. (2005). 'God is ruimdenkender dan mensen'. Interview met de dominee van de Ghanese Pentecost Revival Church in Amsterdam-Zuidoost. *De Volkskrant*, 10 januari.
- Poorthuis, F. & Wansink, H. (2002). 'De islam is een achterlijke cultuur'. Interview met Pim Fortuyn. *De Volkskrant*, 9 februari.
- Scheffer, P. (2000). 'Het multiculturele drama'. *NRC Handelsblad*, 29 januari.
- Veer, P. van der (2004). 'Religie is juist modern. Godsdienst in opmars'. *De Volkskrant*, 4 september.
- Redactioneel (2004). 'Waarom ziet toch niemand christenmigranten staan?' *Trouw*, 4 februari.
- Redactioneel (2005). *De Volkskrant*, 7 februari.

Internet

www.cbs.nl
www.maasboekje.spirit.nl
www.churchofscotland.co.uk
www.europepresbytery.net
www.rotterdam.nl
www.scotsintchurch.nl

Overige bronnen

Notulen Algemene Vergadering SICR, 20-05-2005
Presbytery of Europe (2004). Congregational Survey.

Bijlage I

Interview itemlijst

Inleiding

Dank voor de medewerking

Toelichting op het onderzoek

Gesprek wordt opgenomen, anonimiteit gegarandeerd.

Achtergrondgegevens

Geslacht

Leeftijd

Geboorteland

Geboorteland van ouders

Opleiding

Werk, zowel thuis als in Nederland

Leefsituatie (partner, kinderen)

Woonplaats, indien Rotterdam: wijk

Nog verhuisd in de tussentijd

Vragen m.b.t. religie in het thuisland

Ging de respondent in het thuisland ook naar de kerk?

- Religieus opgevoed?
- Kunt u de kerk beschrijven?
- Hoe vaak?
- Betrokken bij activiteiten?
- Bepaalde functie?
- Betekenis destijds van de kerk.

Vragen m.b.t. migratie naar Nederland

Nog ergens anders gewoond sinds vertrek uit het thuisland?

Wanneer naar Nederland gekomen en reden voor migratie?

Aankomst in Nederland. Hoe was dat?

Vragen m.b.t. Scots International Church Rotterdam

Wanneer bent u op zoek gegaan naar een kerk?

Was de Schotse kerk de eerste kerk of eerst nog een andere kerk?

Wat vond u van die kerk?

Wanneer contact met de Schotse kerk?

Eerste indruk van de Schotse kerk?

Wat vindt u van het internationale karakter?

Kende u mensen die ook naar deze kerk kwamen?

Kunt u de kerk eens beschrijven, wat voor mensen/ groepen, sfeer, hoe is de dienst, hoe gaan mensen met elkaar om?

Wat spreekt u aan in de preek op zondag?

Inbedding in de kerk

Hoe vaak gaat u naar de kerk? Gaat u alleen of samen?

Indien samen: met wie?
Zijn deze mensen afkomstig uit hetzelfde land?
Waar kent u deze mensen van?
Hoe vaak ziet u deze mensen, ook buiten de kerk?
Hebt u contact met mensen die u uit de kerk kent, buiten de kerk?
Wat houdt dat contact in?
Waarom hebt u contact buiten de kerk, wat voegt dat toe?

Bent u geregistreerd lid?
- Waarom wel, waarom niet?

Bent u betrokken bij activiteiten?
Mamre lunch, bijbelstudie, uitstapjes
Waarom wel, waarom niet?

Bekleedt u nog een functie binnen de kerk?

Wat zou u veranderd willen zien in deze kerk?
Wat is de belangrijkste reden voor u om hier te komen?

Vragen m.b.t. geloof in het algemeen

Hoe belangrijk is de kerk in uw leven?
Wat betekent de kerk voor u?
- Wat hebt u eraan in het dagelijkse leven?

Welke rol speelt religie?

Denkt u dat religie voor mensen die niet in hun thuisland wonen een andere betekenis heeft?

Is uw leven veranderd door hier te komen?

Kunt u zich een leven zonder geloof/kerk voorstellen?

Toekomst

Tot slot, plannen voor de toekomst?
Toekomst in Nederland?

Bijlage II

Inventarisatielijst nieuwkomers

Capacity Inventory: Releasing Individual Capacities

Part I—Skills Information

We are interested in all your skills and abilities. They may have been learned through experience in the home or with your family. They may be skills you've learned at church or in the community. They may also be skills you have learned on the job.

Health

- ☐ Caring for the Elderly
- ☐ Caring for the Mentally Ill
- ☐ Caring for the Sick
- ☐ Caring for the Physically Disabled or Developmentally Disabled

If you answered 'yes' to items 1, 2, 3 or 4, what kind of care did you provide?

☐ Bathing	☐ Grooming
☐ Feeding	☐ Dressing
☐ Preparing special diets	☐ Making the person feel at ease
☐ Exercising and escorting	☐ Other _____

Office

☐ Typing (_____ words per minute)	☐ Operating Switchboard
☐ Operating Adding Machine/Calculator	☐ Keeping Track of Supplies
☐ Filing Alphabetically/Numerically	☐ Shorthand or Speedwriting
☐ Taking Phone Messages	☐ Bookkeeping
☐ Writing Business Letters (not typing)	☐ Entering Information into Computer
☐ Receiving Phone Orders	☐ Word Processing

Construction and Repair

☐ Painting	☐ Bathroom Modernization
☐ Porch Construction or Repair	☐ Building Room Additions
☐ Tearing Down Buildings	☐ Tile Work
☐ Knocking Out Walls	☐ Installing Drywall & Taping
☐ Wall Papering	☐ Plumbing Repairs
☐ Furniture Repairs	☐ Electrical Repairs
☐ Repairing Locks	☐ Bricklaying & Masonry
☐ Building Garages	

(Stop here if no affirmative response by this point.)

☐ Cabinetmaking	☐ Soldering & Welding
☐ Kitchen Modernization	☐ Concrete Work
☐ Furniture Making	☐ Installing Floor Coverings
☐ Installing Insulation	☐ Repairing Chimneys
☐ Plastering	☐ Heating/Cooling System Installation
☐ Installing Windows	
☐ Building Swimming Pools	
☐ Carpentry Skills	
☐ Roofing Repair or Installation	

Maintenance

- ☐ Window Washing
- ☐ Floor Waxing or Mopping
- ☐ Washing and Cleaning Carpets/Rugs
- ☐ Routing Clogged Drains
- ☐ Using a Handtruck in a Business
- ☐ Caulking
- ☐ General Household Cleaning
- ☐ Fixing Leaky Faucets
- ☐ Mowing Lawns
- ☐ Planting & Caring for Gardens
- ☐ Pruning Trees & Shrubbbery
- ☐ Cleaning /Maintaining Swimming Pools
- ☐ Floor Sanding or Stripping
- ☐ Wood Stripping/Refinishing

Food

- ☐ Catering
- ☐ Serving Food to Large Numbers of People (over 10)
- ☐ Preparing Meals for Large Numbers of People (over 10)
- ☐ Clearing/Setting Tables for Large Numbers of People (over 10)
- ☐ Making Coffee for Large Numbers of People (over 10)
- ☐ Washing Dishes for Large Numbers of People (over 10)
- ☐ Operating Commercial Food Preparation Equipment
- ☐ Bartending
- ☐ Meatcutting
- ☐ Baking

Child Care

- ☐ Caring for Babies (under 1 year)
- ☐ Caring for Children (1-6)
- ☐ Caring for Children (7-13)
- ☐ Taking Children on Field Trips

Transportation

- ☐ Driving a Car
- ☐ Driving a Van
- ☐ Driving a Bus
- ☐ Driving a Taxi
- ☐ Driving a Tractor Trailer
- ☐ Driving a Commercial Truck
- ☐ Driving a Vehicle/Delivering Goods
- ☐ Hauling
- ☐ Operating Farm Equipment
- ☐ Driving an Ambulance

Operating Equipment & Repairing Machinery

- ☐ Repairing Radios, TVs, VCRs, Tape Recorders
- ☐ Repairing Other Small Appliances
- ☐ Repairing Automobiles
- ☐ Repairing Trucks/Buses
- ☐ Repairing Auto/Truck/Bus Bodies
- ☐ Using a Forklift
- ☐ Repairing Large Household Equipment (e.g., refrigerator)
- ☐ Repairing Heating & Air Conditioning
- ☐ Operating a Dump Truck
- ☐ Fixing Washers/Dryers
- ☐ Repairing Elevators
- ☐ Operating a Crane
- ☐ Assembling Items

Supervision

- ☐ Writing Reports
- ☐ Filling out Forms
- ☐ Planning Work for Other People
- ☐ Directing the Work of Other People
- ☐ Making a Budget
- ☐ Keeping Records of All Your Activities
- ☐ Interviewing People

Sales

- ☐ Operating a Cash Register
 - ☐ Selling Products Wholesale or for Manufacturer
- If yes, which products? _____

- ☐ Selling Products Retail
If yes, which products? _____
- ☐ Selling Services
If yes, which products? _____
- How have you sold these products or services?
If yes, please check all that apply:
☐ Door to door	☐ Store
☐ Phone	☐ Home
☐ Mail	

Music

- ☐ Singing
- ☐ Play an Instrument (please specify) _____

Security

☐ Guarding Residential Property	☐ Ushering at Major Events
☐ Guarding Commercial Property	☐ Installing Alarms or Security Systems
☐ Guarding Industrial Property	☐ Repairing Alarms or Security Systems
☐ Armed Guard	☐ Firefighting
☐ Crowd Control	

Other

☐ Upholstering	☐ Moving Furniture or Equipment to Different Locations
☐ Sewing	☐ Assisting in the Classroom
☐ Dressmaking	☐ Hair Dressing
☐ Crocheting	☐ Hair Cutting
☐ Knitting	☐ Phone Surveys
☐ Tailoring	☐ Jewelry or Watch Repair
☐ Flower arranging	
☐ Managing Property	
☐ Teaching a language (please specify) _____	

Are there any other skills that you have which we haven't mentioned?

Priority Skills

1. When you think about your skills, what three things do you think you do best?
2. Which of all your skills are good enough that other people would hire you to do them?
3. Are there any skills you would like to teach?
4. What skills would you most like to learn?

Part II—Community Skills

Have you ever organized or participated in any of the following community activities?

☐ Youth Organizations/Clubs	☐ Political Campaigns
☐ Fundraisers	☐ Community Groups
☐ School-Parent Associations	☐ Church Socials
☐ Athletic Clubs	☐ Community Gardens
☐ Camps	☐ Neighborhood Organizations
☐ Concerts	☐ Other Groups or Community Work?

Part III—Enterprising Interests and Experience

Business Interest

1. Have you ever considered starting a business?
If yes, what kind of business did you have in mind?
2. Did you plan to start it alone or with other people?
3. Did you plan to operate it out of your home?
4. What obstacle kept you from starting the business?

Business Activity

1. Are you currently earning money on your own through the sale of services or products?
2. If yes, what are the services or products you sell?
3. Whom do you sell to?
4. How do you get customers?
5. What would help you improve your business?

Part IV—Personal Information:

Name _____	Address _____
Phone _____	Age _____ Sex _____

Thank you very much for your time.

Place of Interview _____
Date _____ Interviewer _____